

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

1985
Բ-Գ

ԽՐ

ՏԱՐԻ

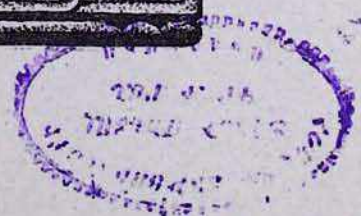
ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ՎԻԵՆԱ - ԲԵՐԼԻՆ - ՄՈՍԿՎԱ

1985

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՍՐԲԱՏԱՌ
ԿՈՆԴԱԿԸ՝ ԵՐԿՐՈՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ
ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾ ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ
ՔԱՌԱՍՈՒՆԱՄՅԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ

ՔՐԻՍՏՈՍԱԻԱՆԴ ՍԻՐՈՅ ՈՂՋՈՅՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ, ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍՏԱՂԵՄԻ, ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒՐԻՔԻՈՅ,
ԱՐՔԵՊԻՍԿԱՊՈՍԱՅ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ, ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ,
ԹԵՄԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ, ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆՅ ԵՒ ՄԱՍՆՈՅՆ, ԵՒ ՍԻՐԵՑԵԱԼ ՀԱՄԱՅՆ
ՀԱԻԱՏԱՑԵԱԼ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Հայոց ազգը իր մրրկահար պատմության ճանապարհին մի անգամ ևս
յաղթությամբ պսակեց իր ճակատը, երկրորդ Համաշխարհային պատերազմի
աւարտին:

1945 թուի մայիսի 9-ին, հիտլերեան հրեշի եօթ գլուխները ջախջախուած
էին, միասնական հերոսական մարտերովը ապատաւենչ ժողովուրդների և
մանաւանդ խորհրդային Միութեան ազգութիւնների: Չոհուել էին յիսուն մի-
լիոն մարդիկ, քսան միլիոնը խորհրդային հանրապետութիւնների վաւակներ:

Մեր մայր երկիրը ևս, ռուս ժողովրդի և խորհրդային բոլոր եղբայր ազ-
գութիւնների կողքին, նոյն անձնութեամբ, նոյն ոգեջնչումով, իր քաջ որդ-
ւոց սուրբ արիւնը կոհաբերեց ի խնդիր հայրենական մեծ յաղթանակի:

Սուրբ Էջմիածնի հայրապետական Աթոռի տեղակալ Տ. Գեորգ արքեպիս-
կոպոս, 30 Յուլիս 1941-ի իր պատմական կոչով դիմել էր ողջ հայութեան,
իբրև արտահայտիչը մեր ժողովրդի խղճի, ահապանգելով.

«Հանդես է եկել մի նոր բիրտ ուժ, գերմանական ֆաշիզմը, որ հսկառակ է ապատության, թշնամի է քրիստոնեության..., կրողն է բռնապետության, ստերոլը ժողովուրդների ստեղծած նիթական ու մշակութային արժեքների: Հենց այդ բիրտ ուժն է որ նենգաբար ներխուժել է մեր երկիրը, աւեր ու մահ բերելով իր հետ»:

Իսկ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Յովսեփեանց Միացեալ Նահանգներից նոյն տարւոյ Սեպտեմբերի 11-ին արձագանքում էր Մայր Աթոռի կոչին ծանր մտահոգութիւններով.

«Ահա անսպասելի կերպով Գերմանիան իր ուժերը ուղղում է խաղաղութեան տենչով լցուած ժողովրդի վրայ:

...Ամպերը կուտակուած են մեր գեղեցիկ ու թանկագին հայրենիքի քսանամեայ խաղաղութեամբ պայծառացած երկնքի վերայ. այդ ամպերը կարող են կարկտաբեր փոթորիկի փոխուել և մեր մատղաշ, ինքնավար հասարակապետութիւնը գլխավայր կործանել: Ահա ինչու մտահոգուած ենք մեր ժողովրդի վիճակով, մտահոգուած ամենածանր կերպով:

Թող Տէրը բաւ համարէ մեր գլխին մինչև յայժմ եկած փորձութիւնները»:

Հայ մարտիկները մասնակցեցին գրեթէ բոլոր ահեղ մարտերին, Կիւնից մինչև Կերչ, մինչև Վոլգայի ու Բալթեան ծովի ափերը և մինչև Բեռլին, այն պայծառ գիտակցութեամբ, որ պաշտպանում են սահմաններն ու ապատութիւնը իրենց խորհրդային ընտանիքի, որ պաշտպանում են նաև պատին ու գոյատևումը իրենց վերածնուած ազգային հայրենիքի՝ խորհրդային Հայաստանի:

Նաև դաշնակից պետութեանց մղած մարտերում և դիմադրական շարժումներում բազմաթիւ պաւակներ մեր Եկեղեցու ու ժողովրդի, իրենց կենսքը նուիրաբերեցին ի խնդիր փրկարար յաղթանակի:

Հայաստանի համար ճակատագրական եղաւ ի մասնաւորի փայլուն յաղթանակը Վոլգայի ափերին, որով փրկուեց նաև մեր երկիրը արևմուտքից սպառնացող յարձակումից, ուր կապմ ու պատրաստ մեր դարաւոր թշնամին սպասում էր այդ մեծ ճակատամարտի արդիւնքին՝ ներխուժելու համար Անդրկովկաս ու առաջին հերթին բնաջինջ անելու Արևելահայաստանը: Վոլգայի ափերին զոհուող հերոսները իրենց կենսքի գնով փրկած եղան նաև հայր մայր երկիրն ու ժողովուրդը:

Յանուն հայրենական պատերազմի յաղթանակի, սփիւռքի հայութիւնը ևս մի մարդու նման կանգնած մնաց մայր հայրենիքի իր եղբայրների կողքին ու իր պարտքը կատարեց, խորհրդային ռազմական ուժերին նուիրաբերելով «Սաւունցի Դաիթ» տանկային շարասիւնները:

1945-ի մայիսի 9-ին բազմամիլիոն զոհերի գնով պատմութիւնը արձանագրեց մեծագոյն յաղթանակը բոլոր ժամանակների: Ինչքան տառապալից եղան պատերազմի տարիները, այնքան ցնծագին եղաւ աշխարհաստան յաղթութիւնը, որ նոր հորիզոն բաց արեց նաև Հայաստանի աննախընթաց վերելքի ու նորանոր նուաճումների, թե՛ տնտեսութեան, թե՛ քաղաքաշինութեան, թե՛ գիտութիւնների և թե՛ ազգային մշակոյթի վարճացման ճանապարհի վրայ:

Անցնող քառասուն տարիներում, խաղաղութեան և ապահովութեան պայմաններում, մեր ժողովուրդը իր պաւակների ստեղծագործ հանձարով և հուժկու բազուկներով կարողացաւ նոր բարձունքների հասցնել հայրենիքի վերաշինութիւնն ու ծաղկումը:

Պատերազմից յետոյ էր նաև, որ Հայաստանը իր դռները լայն բացեց արտասահմանի իր պանդուխտ պաւակների առաջ, որով աւելի քան հարիւր յիսուն հազար հայեր տեղափոխուեցին մայր հայրենիք: Կարևոր չափով օգտակար դառնալով երկրի տնտեսական ու մշակութային վարճացմանը: Ներգաղթը, քա-

ռասուն տարիների ընթացքում, հայրենիքին մօտ չորս հարիւր հազար քաղաքացիներ ընծայեց, այսպիսով իր նպաստը բերելով հայրենի բնակչության աճին:

Պատմական մեծ յաղթանակի քառասնամեակի տօնախմբման այս օրերին, գուցէ առաւել յստակութեամբ և հոգեկան մխիթարութեամբ գիտակցում ենք և վայելում բոլորիս պարգևուած անհուն բարիքները այդ յաղթանակի:

Այսօր արժան է երկիւղած երախտագիտութեամբ ոգեկոչել յիշատակը հայրենական պատերազմի բոլոր ծանօթ ու անծանօթ հերոսների և աղօթել նրանց արիացեալ հոգիների յաւետ լուսաւորման համար, որոնք իրենց կեանքը զոհաբերեցին յանուն հայրենիքի, յանուն ապատութեան և յանուն ապագայ խաղաղ ու անվտանգ կեանքի անանց արշալոյսի:

Այո՛, այդ էր վերապրողներիս համոզումը, քառասուն տարի առաջ, թէ այլևս ոչ մի պատերազմ չի մթագնելու մեր երկրագնդի երկինքը, թէ այլևս ոչ մի պետութիւն սուր չի բարձրացնելու ուրիշի վրայ, թէ այլևս ոչ մի մայր չի ողբալու իր զաւակի կորուստը: Այդ երազանքով, այդ հաւատամքով կնքուեց Միացեալ Ազգերի Կազմակերպութեան մեծ ոխտը:

Փրկարար յաղթանակի քառասնամեակի ոգեկոչման այս օրերին, կարծում ենք հրամայական պարտականութիւնն է աշխարհիս բոլոր ազգութիւնների, բոլոր մեծ ու փոքր պետութիւնների, օրէնքից դուրս հռչակել պատերազմը և խորտակել նրա բոլոր գործիքները մահուան ու անբուժանքների, որպէսզի չլինի թէ կրկին կարողանայ բարձրացնել իր գլուխը՝ պատերազմ կոչուող աշխարհակործան հրէշը մարդակեր, և որպէսզի բոլոր ռազմամուլները յիշեն Յիսուսի պատգամը՝

«Դարձո՛ւ սուր քո ի տեղի իւր, զի ամենեքեան որ սուր առնուցուն, սրով անկանիցին» (Մատթ. ԻԶ 52):

Այս գիտակցութիւնը ներշնչում է ու առաջնորդում Մեզ իբրև Ամենայն Հայոց Հայրապետ, որովհետև քաջ գիտենք, թէ մի նոր համաշխարհային հըրդեհում իր բոցերի մէջ պիտի անէացնի վերածնուած ու ազատ վարճացող մեր մայր հայրենիքը, իր աւելի քան երեք միլիոն ազգաբնակչութեամբ:

Չի կարելի Աստուծոյ ու Եկեղեցու սպասաւոր լինել, չի կարելի հայ ազգի պառակ լինել ու չտեսնել այս ահարկու վտանգը:

Ամէն կողմնակի նկատումներից, ամէն գաղափարախօսական նախասիրութիւններից վեր է մայր հայրենիքի անվտանգութիւնը, հայրենաբնակ մեր ժողովրդի կեանքի ապահովութիւնը և խաղաղութիւնը:

Այս գիտակցութեամբ Մենք ՎՄԵԿ զգում ենք հաւատարիմ շարունակողը մեր մեծագործ հայրապետների առաքելութեան, հայրենաստեղծ Ներսէս Աջտարակեցոյ մինչև Օրմանեան պատրիարք և Խրիմեան Հայրիկ, մինչև Գէորգ Զ և Գարեգին Յովսէփեանց, որոնք բոլորը, իրենց ժամանակի պայմաններում, միևնոյն գերագոյն պայքարը մղեցին ի խնդիր իրենց ժողովրդի կեանքի ապահովութեան, գոյատևման ու բարօրութեան:

Մեր օրերում Հայ Եկեղեցու և համայն հայ ժողովրդի «ամէն բանից վերը» պատերազմի ուժերի խափանումն է, ընդհանուր վիսթափումն է և կենսագործումը աշխարհի խաղաղութեան, համերաշխ գործակցութեամբ բոլոր պետութիւնների, արդարութեան և մարդասիրական անտարանական սկզբունքների լոյսի ներքոյ:

Փա՛ռք և օրհնութիւն հայրենական պատերազմում զոհուած հերոսների յիշատակին:

Փա՛ռք և օրհնութիւն մեր հայրենի վերածննդին, նրա շինարար աշխատանքի հերոսներին, նրա խաղաղութեան մարտիկներին:

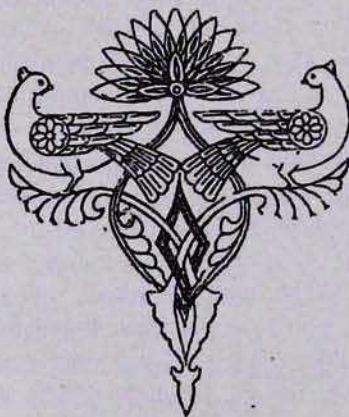
Այսու Մեր կոնդակով հրահանգում ենք, որ սոյն տարւոյ մայիսի 9-ի մօտակայ կիրակին հայոց բոլոր եկեղեցիներում սուրբ պատարագի մատուցմամբ հոգեհանգստեան արարողութիւններ կատարուն, աղօթելու համար հայրենական պատերազմում զոհուած հերոսների յիշատակին, աղօթելու նաև վասն համերաշխութեան ապգութիւնների ու խաղաղութեան ամենայն աշխարհի:

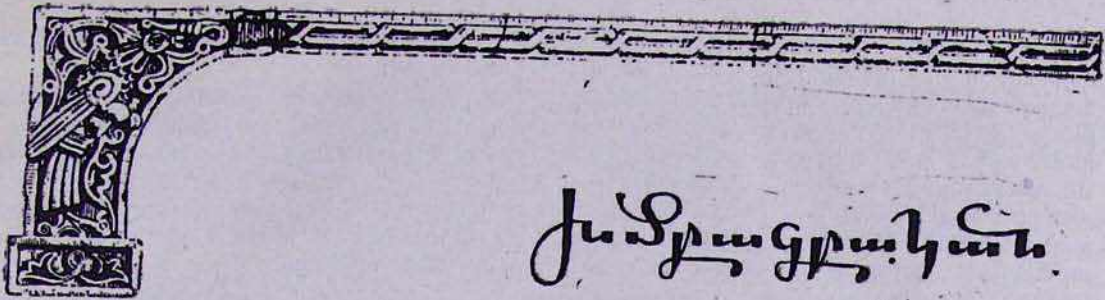
«Ձի ո՛չ եթէ խռովութեան է Աստուած՝ այլ խաղաղութեան որպէս յամենայն եկեղեցիս սրբոց» (Ա Կորնթ. ԺԴ 33) և «Աստուած խաղաղութեան եղիցի ընդ ձեզ» (Փիլիպ. Դ 9): Ամէն:

Հարպիտե Ռ

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուաւ կոնդակս ի 3 Յունւարի
1985 Փրկչական ամի,
եւ ի տումարիս Հայոց ՌՆԼԴ
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի:
Հմր. 1337

ՎԱՐՂԱՆԱՆՑ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

«Եւ մի երկնցիք յայնցանէ, որ սպանանեն
զմարմին և զոգի ոչ կարեն սպանանել, այլ
երկնորաք դուք առաւել յայնմանէ, որ կարողն
է զոգի և զմարմին կորուսանել ի գեհենի»:
(ՄԱՏԹ. Ժ 28)

Ահա քանի դար է, ամենամյա հողովուր-
թով, հայ ժողովուրդը փետրվարյան օրերին
ոգեկոչում է Սրբոց Վարդանանց հիշատա-
կը: Բոլոր ժողովուրդների կյանքում էլ լի-
նում են վճռական թվականներ, ճակատա-
գրական պահեր, որոնք կանխորոշում են
տվյալ ժողովուրդների պատմությունը: Այդ-
պիսի ճակատագրական պահ էր նաև Վար-
դանանքը հայ ժողովրդի կյանքում:

Ծանոթ են իրադարձությունները, և պատ-
մությունը յուրացված է հետին մանրամաս-
նությամբ, բայց մշտանորոգ է խորհուրդը, և
Վարդանանքը մեր պատմության յուրաքան-
չյուր ժամանակաշրջանին բերում է ի՛ր
պատգամը: Վիճել են ու դեռ պիտի վիճեն
թերևս՝ ընդգծելու համար Վարդանանց պա-
տերազմի կրոնական թե հայրենասիրական
նպատակների մասին, բայց բոլորը միաս-
նական են ընդունելու, որ Վարդանանց պա-
տերազմը վճռորոշ դեր ունեցավ մեր ժողո-
վրդի հետագա գոյության համար: Վարդա-
նանց խղական հպորությունը բացատրվում
էր սպառնացող վտանգի ահագնությամբ,
որովհետև թշնամին գալիս էր սպանելու ոչ
միայն մարմինը, և թերևս ոչ այնքան մար-
մինը, որքան հոգին: Եվ Քրիստոսի նախազ-
գուշացումը ծանոթ էր քրիստոնյա հային.
«Մի վախեցեք նրանցից, որոնք սպանում
են մարմինը և ոգին չեն կարող սպանել,
այլ դուք ավելի վախեցեք նրանից, ով կա-

րող է ոգին ու մարմինը դժոխքի կորուստին
մատնել»:

Ահա թե ինչու Վարդանանց պատերազմը
սկսեց գրերի գյուտով և ունեցավ իր օրի-
նաչափ հաղթանակը՝ Նվարասկի դաշնա-
գրով:

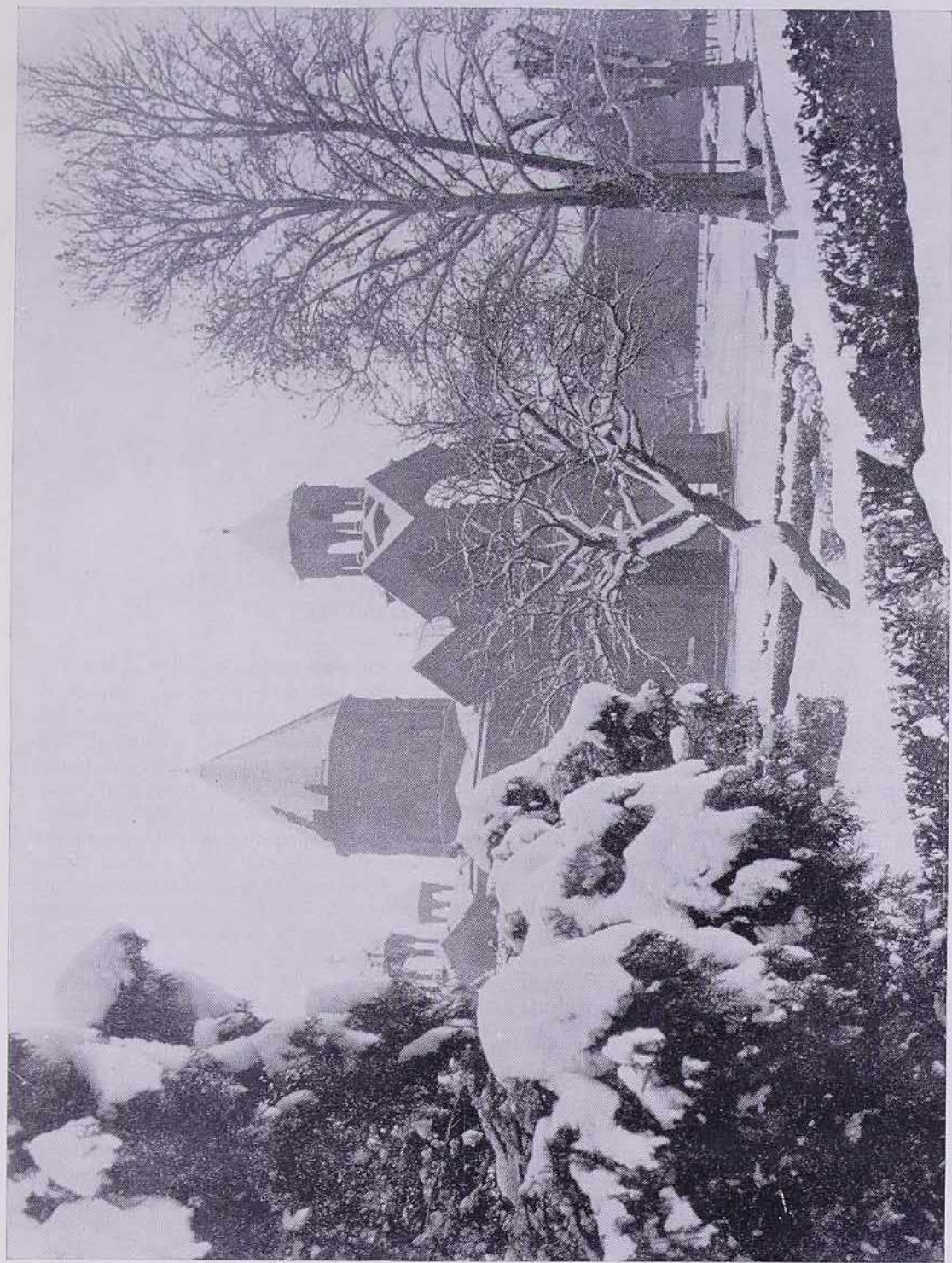
Ս. Մեսրոպի ու Ս. Սահակի մտասկեռումը
ժողովրդի ոգու ամրակայումն էր: Բարոյա-
լըքված էր հայ ժողովուրդը Բյուզանդիայի
ու Պարսկաստանի միջև կռվախնձոր լինելու
իր վիճակից, իսկ 387 թվականի բաժանումը
ավելի շոշափելի էր դարձրել կորստյան վե-
տանգը: Պետք էր ջրղեղել բարոյալքված ո-
գին, հավատք ներշնչել իր լինելության ու
վաղվա օրվա նկատմամբ, և Մեծ Մտածող-
ները գտան այդ ուղին: Ստեղծվեց գիրը,
հպորացավ մշակույթը, ժայռակերպ դարձավ
հավատքը, ու այդ ժայռակերպ հավատքին
բախվելով ցրվեցին ու անձրև դարձան թըշ-
նամու հոխորտացող ամպերը: Սա չէ՝ արդ-
յոք բանալին՝ բացատրելու գրերի գյուտի
աստվածային միջամտությունը: Հիշենք Էջ-
միածնի տեսիլքը, հայ ժողովուրդը քրիստո-
նեությունն ընկալեց իբրև իր հետագա պատ-
մության անկյունաքարը, և ահա Ս. Գրիգոր
Լուսավորիչն ունեցավ Աստվածորդու Իջման
տեսիլքը: Քրիստոնեությամբ հայ ժողովուր-
դը որոշապես կտրվեց արևելյան պարսկա-
կան դիրքորոշումից և կողմնորոշվեց դեպի
արևմտյան բյուզանդական աշխարհ: Բայց

Պարսկաստանը առավել անհանդուրժող դարձավ ու սպառնագին: Եվ նորից գտնվեց փրկարար անկյունաքարը՝ հայերեն այբուբենը, և Աստուծո ձեռքը միջամտեց: Որովհետև այդ գիրը միայն գիր չէր, այլ դարձավ Աստվածաշնչի թարգմանություն, հպոր թարգմանական գրականություն, ապա և ինքնուրույն պատմագրություն՝ ժողովրդի ազգային արժանապատվության ջեփորում, մեկ խոսքով՝ նոր, հպոր մշակույթ, որ կերտեց ժայռակերպ հավատք, ամրակուռ ոգի, որով ժողովուրդը ծառացավ թշնամու դեմ ոչ միայն Ավարայրում, 451-ին, այլև հետագա երեսուն տարիներին, մինչև որ այդ երեսնամյա պա-

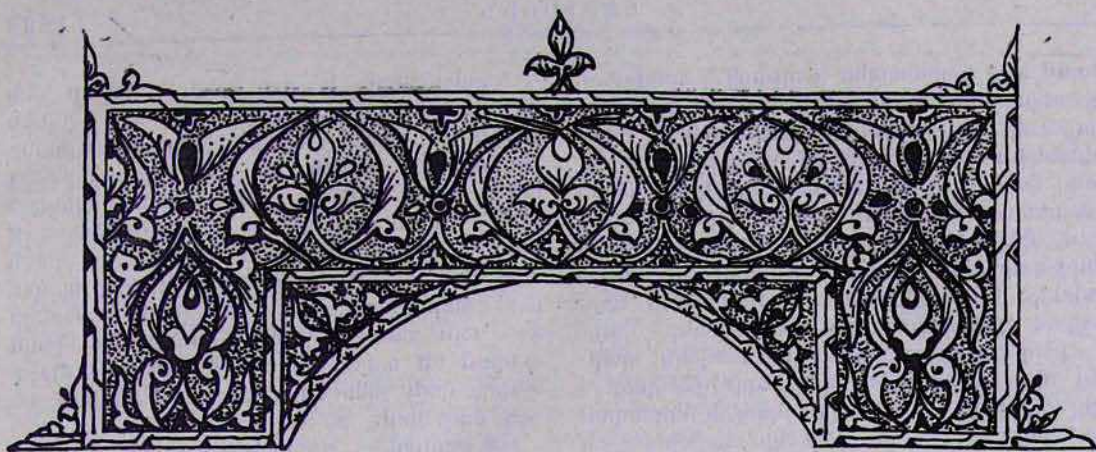
տերապնը պսակվեց Նվարասկի հաղթական դաշնագրով:

Եվ Հապկերտը, որ հավակնում էր սպանել մարմինն ու ոգին, իր փղերով դարձավ միայն մարմնասպան, որովհետև ժողովրդի ոգին հաղթեց, և այդ ոգին հարթեց պատմության ուղին՝ հայ ժողովուրդը հասցնելու համար այսօրվա ինքնահաստատ և խոստումնալից գոյության: Հայ ժողովրդի վաթսունամյա վերընձյուղումն ու վերաճը մշակույթային և պետական պարգագման բոլոր ոլորտներում նոր հույս ու հավատք է ներշնչում վաղվա նկատմամբ՝ հիմք դառնալով նաև Սփյուռքի հայության կենսահաստատ հայեցի գոյության:

ՍՈՒՐԷ ԷՋՄԱՆՁԻՆ

ՍՐԲՈՑ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՆՎԱՆԱԿՈՉՈՒԹՅԱՆ
ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Ավելի քան հազար հինգ հարյուր տարիներ են անցել այն օրից, երբ հայ ժողովրդի մի բուռ քաջարի զավակներ Տղմուտ գետի ափին Ավարայրի դաշտ ելան ընդդեմ չարի և բռնության՝ փրկելու համար իրենց հավատը, պատիվը և հողը հայրենի:

Հազար հինգ հարյուր տարիներից ի վեր հայ ժողովուրդը մեծ ջուրով ու խանդավառությամբ տոնում է Ս. Վարդանանց նահատակների խնկելի հիշատակը, հիշատակ, որ խորհրդապաշտական երևույթ է դարձել մեր ժողովրդի համար: Երբ ասում ենք Ավարայր, Տղմուտ գետ կամ Վարդանանց հերոսամարտ, ակամայից հասկանում ենք անձնազոհ քաջություն և հերոսություն, անսասան ու վեհ հավատք, հոգու և խղճի ավատության գոտեմարտ, գոյության հաղթանակ և անմահություն: Ճիշտ է, Ս. Վարդանանց զորավարն ու իր նիպակակիցներն ընկան կռվի դաշտում, սակայն նրանք նահատակվեցին ողջախոհ այն գիտակցությամբ, որ «Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն»:

Այո, նրանք անմահ են, որովհետև եթե պինվորը, իր արյունն է հեղում ի պաշտպանություն «հաւատոյ և հայրենեաց», ապա նրա հիշատակը իր ժողովրդի սրտում կմնա որպես անմահության ու փառքի անձեռակերտ հուշարձան:

Փետրվարի 11, երկուշաբթի:

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ա. սեղանի վրա ա. պատարագ է մատուցում գերաշնորհ Տ. Արսեն եպս. Բերբերյանը: Այս օրը առանձնակի ուրախություն է մեր եկեղեցու համար, որովհետև տոնելով հիշատակը «Սրբոց Վարդանանց զօրավարացն մերոց՝ հազար երեսուն և վեց վկայիցն, որք կատարեցան ի մեծի պատերազմի», մենք տոնում ենք նաև անվանակոչությունը «Նորին Սրբություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Սրբազնագույն կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց»:

Ս. պատարագի բոլոր մասնակիցներն առանձնակի հանդիսավորությամբ և հուզմունքով էին կատարում ա. պատարագի երգեցողությունը:

Ս. պատարագի ընթացքում Վեհափառ Հայրապետը եկեղեցական թափորով առաջնորդվում է Մայր տաճար:

Պատարագից սրբազանը Իջման ա. սեղանից քարոզ է խոսում «Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն» բնաբանով: Իր քարոզի ընթացքում սրբազան հայրը վեր հանելով Ս. Վարդանանց հերոսների նահատակության արժեքը և խորհուրդը՝ ի մասնավորի ասում է. «Ճիշտ է, նահատակվեցին հայ պինվորներն իրենց զորավարի հետ, բայց նրանք բարոյապես հաղթեցին թշնամուն:

Ասում ենք բարոյապես հաղթեցին, որովհետև պատերազմից հետո Հայաստանում կատարվեցին մի շարք այնպիսի քաղաքական, տնտեսական և վարչական փոփոխություններ, որոնց համար էլ հայ վիճվորները կռվի դաշտ էին նետվել և թվական անհավասար պայքարում, մինչև արյան վերջին կաթիլը կռվել իրենց դարավոր ու նենգ թշնամու դեմ: Վարդանանց հերոսամարտի քաղաքական հիմնական դրդապատճառը Հայաստանը ձուլելու քաղաքականությունն էր: Սակայն պարսից արքունիքը սխալվեց, երբ ցանկացավ խել ժողովրդի ամենամիլիոնական և սրբապան հավատքը: Հավերժ Բի կրոնափոխության առաջարկից հետո ժողովուրդը հոգու ամբողջ էությունը պզգաց գտնելով իրավիճակի ողբերգականությունը և ոտքի կանգնեց:

Որևէ ժողովրդի կարելի է գերել, թալանել, սպանել, աքսորել, բայց գերել ու սպանել ժողովրդի հոգին ոչ ոք չի կարող»:

Քարոզի վերջում սրբապանը շնորհավորում է Վեհափառ Հայրապետին անվանակոչության տոնի առթիվ և ցանկանում է Նրան քաջառողջություն և երկար տարիների բեղմնավոր հովվապետություն Ս. Գրիգոր Լուսավորչի գահի վրա:

Ս. պատարագից հետո, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, կատարվում է Հայրապետական մաղթանքի հոգեպարար արարողությունը:

Նույն օրը, ժամը 13-ին, Վեհարանի հանդիսությունների դահլիճում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի է ունենում, հոգևոր ձեմարանի ուժերով կազմակերպված, Ս. Վարդանանց տոնին նվիրված հանդիսությունը:

Հանդիսությանը ներկա էին մայրավանքի միաբանությունն ու պաշտոնեությունը, հոգեվոր ձեմարանի տեսչությունն ու դասախոսական կազմը, հայրենի մտավորականներ և հավատացյալների հոծ բազմություն:

Տերունական աղոթքի և Սովետական Հայաստանի քայերգի կատարումից հետո, Վարդանանց օրվա խորհուրդը վեր հանող բացման խոսքով հանդես է գալիս հոգևոր ձեմարանի տեսուչ Ս. Եվսիկ քին. Պետրոսյանը: Այս ամբիոն է հրավիրվում օրվա բանախոս՝ հոգևոր ձեմարանի դասախոս, պատմական գիտությունների դոկտոր պրն. Սիմոն Գրքաշարյանը: Հարգարժան բանախոսը հանդես եկավ ընդգրկուն և Վարդանանց հերոսամարտը բազմակողմանիորեն քննող պեկոցումով, որտեղ ի մասնավորի ասաց.

«Վեհափառ Տեր,

Գերաշնորհ և հոգեշնորհ հայրեր, հարգելի ներկաներ, պաշտոնակիցներ և սիրելի սաներ:

Հավատացյալ հայը, երկրագնդի որ մեկ հատվածում էլ գտնվի, չի մոռանա ամեն տարի այս օրը իր գլուխը երկրորդությամբ խոնարհելու ավելի քան 15 դար մեզանից առաջ Ավարայրի դաշտում մարտիրոսացած իր մի բուռ նախնիների սրբագործված ու խնկելի հիշատակի առջև: Եվ սա ոչ միայն այս կամ անցյալ և կամ նախանցյալ տարի, այլ հարյուրամյակներ շարունակ: Քանակ սա այն տարեթվերից է, որոնք ոչ միայն փրկում են տվյալ պահին մի ամբողջ ժողովուրդ, այլև միաժամանակ ապահովում են այդ ժողովրդի դարավոր գոյատևումը:

Վարդանանց դյուցապետամարտն իր արյամբ վավերացրած սերունդը դրանից դեռևս երկու տասնամյակ առաջ դառնորեն ապրել էր 750-ամյա հայկական ինքնուրույն պետականության վերացումը: Այս մեծ աղետին, սակայն, հայ ժողովրդի կյանքում նախորդել էին հրաշքի հավասարապոր պատմական խոշորագույն երևույթներ—քրիստոնեության ընդունումը 301 թվականին որպես պետական կրոն և մեկ դար հետո, Մաշտոցի հանձարեղ սխրանքը: Երևույթներ, որոնք պահավորեցին մեր ժողովրդին և, ի հեճուկս պատմության անկաստ հողովություն, պարմանալիորեն անխաթար պահեցին հայի նըկարագիրը:

Անդրադառնանք Վարդանանց շարժումը երկնած քաղաքական հանգամանքներին:

Մենք հակված ենք Ավարայրի սկիզբը որոնելու դեռևս Պարսկաստանում Սասանյանների իշխանության գլուխ անցնելու ժամանակներում: Ժամանակներ, երբ ծնունդ են առնում հայ-պարսկական քաղաքական հակասությունները:

Մեր թվականության առաջին երկու դարերը իրավամբ կարելի է համարել հայ-պարսկական խաղաղ գոյակցության ժամանակաշրջան, երբ Հայաստանում և Պարսկաստանում գահակալում էին միևնույն Արշակունի արքայատոհմին պատկանող թագավորներ: Պատմությանը հայտնի չեն հայ և պարթև Արշակունի գահակալների միջև տեղի ունեցած թշնամական գործողություններ: Եվ սա մինչև 226 թվականը, երբ պարսկական գահն անցնում է Սասանյաններին, որով դրությունն արմատապես փոխվում է: Հետ այնու, մինչև արաբական նըվաճումները, Արշակունյաց Հայաստանի և Սասանյան Պարսկաստանի միջև սկսվում և շարունակվում է փոխադարձ թշնամանքը, մերթ քաղաքացի, մերթ քողարկված:

Հայաստանի հանդեպ Սասանյանների առաջին մեծ ոտնձգությունը հայոց խոսքով թագավորի և նրա ընտանիքի դավադրաբար կոտորվելն էր Սասանյան արքայի գործակից Անակ Պարթևի ձեռքով: Թոհուբոհից

փրկված երկու մանուկները՝ Խոսրովի որդի Տրդատը և Անակի որդի Գրիգորը, շուտով պիտի սկսեմսկորեն հայոց պատմության մի նոր դարապույս ու դառնային մեր պատմության մեծերը: Հեթանոս Հայաստանը թևակոխում է նոր հավատի, քրիստոնեության մայրուղին, որից հետո հակապատմությունը քրիստոնյա Հայաստանի և մալդեպական Պարսկաստանի միջև հետպիտե պետք է ավելի ու ավելի սրվեն:

Հայաստանում քրիստոնեության պետական կրոն հռչակվելը պիտի անմիջականորեն անդրադառնար նաև Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի փոխհարաբերությունների վրա: Եթե մինչ այդ Հռոմեական կայսրության և Պարսից տերության հարաբերությունների հիմքը Հայաստանի վերաբերմամբ կապել էին սոսկ քաղաքական բնույթի իրադարձություններն ու խնդիրները, պետական սահմանների ապահովության հարցերը և այլն, ապա 4-րդ դարի սկզբից, քրիստոնեության հաղթանակից հետո, Հռոմեական կայսրության մեջ և Հայաստանում, վերոհիշյալ հարցերի վրա պիտի ավելանար և այդ հարցերի լուծման կարևորագույն շարժառիթներից մեկը պիտի դառնար կրոնական խնդիրը: Հայերի քրիստոնեություն ընդունելը երկյուղ է առաջացնում Պարսկաստանի պետական գործիչների մեջ, թե հայերը, կրոնով միացած լինելով Հռոմեական կայսրության հետ, ձգտելու են նաև քաղաքականապես մերձենալու բյուզանդացիներին: Ահա այս հեռանկարը կանխելու ձգտումը մեծապես պայմանավորեց Սասանյան գահակալների՝ 4-րդ դարի առաջին կեսից սկսած անլուր հալածանքները քրիստոնյաների, հատկապես Հայ Եկեղեցու և նրա սպասավորների դեմ:

Ամբողջ 4-րդ դարը գերազանցապես ընթացել է հայ-պարսկական ընդհարումների պայմաններում, երբ սասանյան Շապուհը, Հայաստանի ներսում իրեն դաշնակից ունենալով կենտրոնախույս հայ նախարարներին, իրար հաջորդող ավերիչ արշավանքներ էր ձեռնարկում Հայաստանի վրա, իսկ Արշակունի թագավորները, բարձրաստիճան հոգևորականության և հայրենասեր նախարարների աջակցությամբ, ընդդիմակալում էին Սասանյան տարածամուկներին: Այդ արշավանքների հետևանքով ավերվում էին հայկական հնամենի և մարդաշատ քաղաքները, որոնք հետ այնու պիտի մնային որպես ավերակույտներ, վկայելու համար մեր երկրով մեկ անցած բարբարոս ալիքները:

4-րդ դարի երկրորդ կեսին Արշակունյաց հայկական թագավորության գոյավիճակը հետպիտե դառնում է ձգնաժամային: Օայրաստիճան աննպաստ էին և՛ արտաքին, և՛ ներքին քաղաքական պայմանները: Ուժեղա-

նում և առավել հաճախակի էին դառնում պարսկական ոտնձգությունները Հայաստանի դեմ: Բյուզանդիայի դաշնակցությունը Հայաստանի հետ տևեց շատ կարճ: Նույն դարի կեսերից սկսած Բյուզանդիան ևս Հայաստանի նկատմամբ վարում է նվաճողական քաղաքականություն: Արտաքին այս աննպաստ քաղաքական իրադրությունը առավել պզալի պիտի դառնար ինքնուրույնության ձգտող կենտրոնախույս մի շարք նախարարների ըմբոստության հետևանքով: Ավատատեր այդ նախարարները փորձում էին օտարների օգնությամբ հաստատել իրենց իշխանությունը, կանգ չառնելով նույնիսկ երկրի անկախությունը պահելու առջև:

Հայկական պետականության համար տագնապային այդ տարիներին հայոց թագավորին փորձեց պորավիզ լինել երիտասարդ հայկական եկեղեցին, որի գլուխ այդ ժամանակ կանգնած էր մեր Եկեղեցու ամենաեռանդուն հայրերից մեկը, Ներսես կաթողիկոսը, որին ևս մեր ժողովուրդը իրավամբ դասել է իր մեծերի շարքը:

Հայրենիքին ու Եկեղեցուն սպառնացող ահեղ վտանգի առաջ նա արդարացի կերպով մոռացավ թագավորական իշխանության հետ իր ունեցած տարաձայնությունները և ջանաց ըմբոստ նախարարներին ներշնչել հավատարմություն և հնապանդություն գահին: Հայոց հայրապետը հորդորում էր նախարարներին չլքել Արշակ թագավորին սոսկ այն պատճառով, որ վերջինս ոտնահարել էր նախարարների իրավունքները: Ներսես հայրապետը գիտակցում էր, որ արքայի պաշարը նախարարների դեմ անհրաժեշտ էր ուժեղ կենտրոնական իշխանություն հաստատելու համար. ուստի և դիմելով հայ իշխաններին, նա կոչ էր անում չմերժել ու չլքել «բնակ տիրոջ» Հայաստան աշխարհի:

Վրա հասավ չարաբաստիկ 387 թվականը, երբ քրիստոնյա Բյուզանդիան և մալդեպական Պարսկաստանը իրար միջև բաժանեցին Հայաստանը, նպատակ ունենալով մեր երկիրը «արկանել ի ծառայութիւն, զի մի կարասցէ ի մէջ մեր ամբառնալ պզուխ»:

Հայաստանի մեծագույն մասն անցավ պարսկական գերիշխանության տակ, իսկ առավել փոքր մասը բաժին ընկավ Բյուզանդիային: Այս բաժանումով սկիզբ էր դրվում հայ ժողովրդի ողբերգական երկատմանը, որը հետագա դարերի ընթացքում պիտի շարունակվեր պատմական դժնի հանգամանքների բերումով. և դառնար մեր ժողովրդի պատմության աննախանձելի յուրահատկություններից մեկը:

Հայաստանի այս առաջին բաժանումից չորս տասնամյակ անց, 428 թվականին, վերացավ Արտաշես Ա-ի հիմնած Մեծ Հայքի միա-

ցյալ թագավորությունը: Արտաշես Վերջինի գահակալությունից դժգոհ, անհեռատես հայ նախարարները դիմում են Սասանյան թագավոր Վռամ Ե Գոռին, վերացնելու թագավորական իշխանությունը Հայաստանում: Նախարարների այս հայրենադավ և կործանարար շարժման դեմ փորձում է ծառանալ ևս մեկը մեր ժողովրդի մեծերից՝ Սահակ Պարթև կաթողիկոսը: Բայց իրենց նեղ ավատատիրական շահերին ստրկացած նախարարները չանսացին հայոց կաթողիկոսին: Վռամ Ե-ը, օգտվելով ընձեռված հարմար առիթից, գահընկեց հայտարարեց հայոց Արտաշես Վերջինին և Հայաստանը դարձրեց պարսից տերության մարզպանություններից մեկը: Եթե քրիստոնեությունը Հայաստանում որպես պետական կրոն հաստատելու փաստը պաշտպանական հույր պատվար դարձավ հայ ժողովրդի համար այլակրոն հեթանոս շրջապատման պայմաններում, ապա հայ գրեթե ստեղծումը և հայ դպրության սկզբնավորումը եկավ առավել ևս ամրապնդելու այդ պատվարը, դառնալով հայ ժողովրդի գոյատևման ամենահուսալի երաշխիքը:

Սասանյաններին Հազկերտ Բ-ի գահակալության առաջին տարիներին հաջողվեց հայ, վրաց և աղվան հեծելապորների անմիջական աջակցությամբ չեղոթացնել քուշանական սպառնալիքը: Դրանով իսկ Պարսկաստանի ձեռքերն ապավելեցին հայերի հետ վերջնական հաշվեհարդար տեսնելու համար:

«Արդ՝ քանի՜ երկիր կա, որոնց վրա դուք աստվածաբար իշխում եք, որոնց կարող եք սպանել կամ ապրեցնել: Նախ՝ Մեծ Հայոց երկիրը, որը շատ պիտանի է օգտակար է և նրան կից Վրաց և Աղվանից երկրները... Դուք, մենք և բոլոր արիները գիտեք, թե ինչպես մեծ ու պիտանի է հայոց աշխարհը, բայց մոտ է ու սահմանակից կայսեր իշխանությանը և միևնույն օրենքն ու պաշտամունքի ծեսերն ունի, որի համար կայսրը նրանց վրա ապրեցություն ունի: Եվ եթե մեր կրոնին դարձնենք նրանց և նրանք վարժվեն ու կարողանան հասկանալ, որ ցարդ իրենք մոլորված են եղել, ուղիղ ճանապարհի կգան, և այնուհետև կսիրեն մեզ և Արյաց աշխարհը, և կայսրից, նրա հավատից ու երկրից կհեռանան: Եվ եթե հայերը սըրտանց մերը լինեն, վրացիներն ու աղվանները անպատճառ մերը կլինեն», խորհուրդ էր տալիս Միրնեբսին:

Միրնեբսին հայերին ուղարկած հատուկ հրովարտական պահանջում էր անվերապահորեն հրաժարվել քրիստոնեությունից և ընդունել պրադաշտականությունը:

Հայ ժողովրդի անունից Հազկերտին զորված աշխարհաժողովականների պատասխան

նամակում դրված է հայերի վճռական որոշումը. ոչինչ չի կարող շեղել հայերին իրենց հավատից, «ոչ հրեշտակք, ոչ մարդիկ, ոչ սուր և ոչ հուր, ոչ ջուր և ամենայն փնչ և դառն հարուածք»:

Նահանջելու տեղ չկար:

Հաջորդած դեպքերն արդեն հանրահայտ են բոլորիս դպրոցական նստարաններից:

Երկրում տարերայնորեն սկսվել էին վանգվածային հույումները: Առանձնապես նշանակալից են Անգղ ավանում տեղի ունեցած դեպքերը, բոցաշունչ Ղևոնդ Երեցի գլխավորությամբ: Ուռքի ելած հայ ժողովուրդը որոշում է փոխել ամեն ինչ հանուն հավատի և սուրբ հայրենիքի:

Համաժողովրդական ապստամբությունն արդեն իրողություն էր: Սկսվեց Մեծ Ավարայրը մայիսի 26-ին. այն հայոց ապստամբության բարձրակետն էր:

Մեծանուն մատենագիրը հանձարեղորեն է բանաձևել Ավարայրի խորհուրդը՝ «Մահ իմացեալ անմահութիւն է»:

Պատմագրության մեջ Վարդանանց պատերազմի ընդհանուր գնահատականը տալու փորձերը, հիմնականում, հանգել են մեկ բնորոշման, թե՛ հայերը բարոյապես հաղթեցին: Այս բնորոշումը, սակայն, թվում է թերի և միակողմանի: Վարդանանց պատերազմը ոչ միայն բարոյական հաղթանակ բերեց, այլ միաժամանակ և քաղաքական, որովհետև՝ 1) այդ պատերազմի ընթացքում պարսկական բանակը տվեց առավել մեծ կորուստներ, 2) հայ ժողովրդի անձնվեր ու հերոսական պայքարը ստիպեց գոռոզ Հազկերտին հրաժարվելու հայերին պարսկացնելու քաղաքականությունից, նա զորքեր դուրս բերեց Հայաստանից, և համաձայնվեց, որ քրիստոնեությունը ապատորեն դավանեն Հայաստանում, 3) Հազկերտը վերականգնեց հայ իշխանների ու հոգևորականների իրավունքները, 4) թեթևացրեց Հայաստանից գանձվող հարկերը: Այս պատերազմը ամրապնդեց հայ ժողովրդի հավատը իր ուժերի նկատմամբ: Այս փաստերը ցույց են տալիս, որ Վարդանանց պատերազմի հետևանքով հայ ժողովուրդը պահպանեց իր տնտեսական, մշակութային ու կրոնական ինքնությունը:

Ավարայրի հերոսներն իրենց սուրբ արյամբ պատնեջեցին մեր ժողովրդի ինքնությունը, տալով նրան անմահության ուղեգիր: Մեզ համար Ավարայր և գոյամարտ բառերը նույնիմաստ են: Ավարայրի հերոսներն իրենց ամբողջ վեհությամբ հառնում են և հասնում մինչև մեր օրերը, դառնում մեզ օրելից, իբրև գերագույն խորհրդանիշ հայրենասիրության և ազատասիրության: Հայրենիքի և հավատի այդ անձնուրաց փնվորների լուսա-

շող անունները և հերոսական սխարանները անմոռաց եղել են ու կման դարերի հոյր-վույթի մեջ:

Վարդանանց ու Ղևոնդյանց այս տոնի առթիվ, պարտ ենք համարում նշել, որ այսօր նաև անվանակոչության տոնն է Ազգիս Հայրապետ Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա կաթողիկոսի:

Շնորհավորում ենք Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին և ի սրտե մաղթում՝ իր գահակալության 30-րդ տարվա առթիվ, որ Տերը երկար կյանք պարգևի Նորին Սուրբ Օծությանը ի փառս Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցվո և ի բարօրություն հայ ժողովրդի, որ ի Հայս և ի սփյուռս աշխարհի»:

Բանախոսությունից հետո հոգևոր ձեմարանի ուսանողների ջանքերով իրականացվում է մի կոկիկ գրական, երաժշտական ծրարագիր, կարդացվում են հատվածներ Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանք» վեպից, Եղիշե Պատրիարքի «Կարմիր վօրավար» պոեմից, արտասանվում են Վ. Թեքեյանի «Մահերգ նահատակաց» և «Հարության ջունջն է ահա» բանաստեղծությունները, հնչում են «Ով դու բարեկամ», «Նորահրաշ» «Լոնց» և «Հայրենիք» երգերը:

Հանդիսության վերջում Վեհափառ Հայրապետն օրվա տոնի առթիվ մաղթանքի և օրհնության հետևյալ խոսքն է ուղղում ժողովրդին.

ՎԵՎՈՐԱՆՈՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԽՈՍՔԸ

Ամեն տարի Ս. Վարդանանց հերոսամարտի օրը մենք նշում էին հինգշաբթի օրը: Այս տարի, սակայն, տոնում ենք երկուշաբթի: Անկախ այդ օրացուցային փոփոխության ժողովրդի հոծ ներկայությունը, թե՛ եկեղեցում և թե՛ այստեղ՝ Վեհարանում, պերճախոս ապացույցն է այն բանի, որ Ս. Վարդանանց հերոսների հիշատակը անմահ է ժողովրդի հոգում և ամեն տարի մեծ շուքով տոնախմբում է այն: Որը, անշուշտ, ուրախալի և գնահատելի է:

Ես գոհությամբ ներկա եղա նաև գոհաբանական մաղթանքին, որը տեղի ունեցավ Մայր տաճարում, և այդ արարողությունը մեր Եկեղեցու ամենագեղեցիկ և սրտառու արարողություններից մեկն է: Լսեցինք նաև սրբապան պատարագի բովանդակալից և հավուր պատշաճի քարոզը: Եվ հիմա՝ այստեղ մեր հոգևոր ձեմարանը կապմակերպեց այս փոքրիկ հանդիսությունը: Ծրագիրը շատ երկար չտևեց և գուցե դա առավելություն է:

Հոգևոր ձեմարանի դասախոս, պատմական գիտությունների դոկտոր պրն. Սիմոն Գրքաշարյանի պատմական շատ հարուստ տվյալներով, կուռ բովանդակությամբ և հայրենասի-

րական ոգով արտասանած խոսքը և մեր ուսանողների արտասանություններն ու երգերը, կարծում եմ, հասան իրենց նպատակին:

Մաղթում եմ, որ այսուհետև, ինչքան որ մեզ Աստված կյանք պարգևի, ամեն տարի հանդիպենք այս առիթով և հիշենք հայոց պատմության ամենահերոսական դրվագը: Վարդանանց պատերազմը, ինձ թվում է որ իր ժամանակ գուցե այնքան մեծ արձագանք չի ունեցել, ինչքան այսօր: Նման պատմական իրադարձությունները, որոնք շատ քիչ են ժողովուրդների կյանքում, անցնող տարիների և ժամանակի ընթացքում դառնում են ավելի իմաստալից և այժմեական: Իրոք, անցել են ավելի քան 1500 տարիներ և գուցե տրամաբանական կլիներ, եթե այն մոռացության մատնվեր, մոռացության են տըրվել պատմական այլ իրադարձություններ և դեպքեր և կամ մնացել են միայն պատմության գրքերի էջերում: Ամեն ինչ չէ որ մենք հիշատակում ենք այնպես, ինչպես Վարդանանց հերոսամարտը: Փաստորեն հայերը պարտվեցին և ոչ միայն պարտվեցին, այլև նահատակվեցին և ապրողներն էլ ենթարկվեցին տանջանքների ու աքսորների՝ հենց կաթողիկոսի գլխավորությամբ: Իր ժամանակ Վարդանանց պատերազմը հայ ժողովրդի համար դարձավ համատարած մի ողբերգություն:

Բայց ինչո՞ւ ենք ասում բարոյական հաղթանակ: Ես կարծում եմ, որ Վարդանանց պատերազմը ավարտվեց ոչ միայն բարոյական հաղթանակով, այլ այն միաժամանակ իրական հաղթանակ էր, որովհետև հայերը, ճիշտ է նահատակվեցին կռվի դաշտում, սակայն նրանք ծունկի չեկան և դիմադրական պայքարները, կռիվներն ու մարտերը շարունակվեցին երկար ժամանակ: Ըմբոսառությունը հետպիտե տարածվեց ժողովրդի լայն խավերում, հակառակ ողբերգական ծանր պայմանների, հակառակ պարսիկների վայրագ միջոցառումների: Ինչպես մենք գիտենք պատմությունից, դիմադրողական մարտերը և կռիվները տևեցին ուղիղ երեսուն տարի: Եվ Ավարայրի՝ ճակատամարտից երեսուն տարի հետո, մեկ ուրիշ Մամիկոնյան, այս անգամ Վահան Մամիկոնյանը, նոր բանակներով կարողացավ հայ ժողովրդի և Հայ Եկեղեցու անունից պատասխանել պարսիկներին, որ իրենք չեն ենթարկվի պարսիկ արքաների հրահանգներին և հավատարիմ կման քրիստոնեական կրոնին, իրենց հոգու անկախությանն ու ապատությանը:

Այս նոր կռվի մեջ պարսիկները պարտվեցին: Եվ որպես պարտված կողմ ստիպված եղան Նվարսակում ստորագրելու հայերի և պարսիկների միջև կնքված այն դաշնագիրը,

որտեղ պարսիկները ընդունեցին հայերի պահանջները: Եվ այդպիսով վերականգնվեց քրիստոնեությունը Հայաստան աշխարհում որոշ քաղաքական և տնտեսական փոփոխություններով, սակայն հիմնականը փրկվեց:

Ուրեմն ճիշտ կլինի ասել, որ Նվարսակի դաշնագրով և Վահան Մամիկոնյանի պայքարով, Վարդանանց պատերազմը հասավ իր հաղթական լրումին: Վարդանանց պատերազմը սկսվեց Վարդանով, Վարդանի նահատակությամբ և վերջացավ Վահանի հաղթանակով:

Այս տարի Վարդանանց հերոսամարտի հիշատակը մի քիչ տարբեր իմաստ ու նշանակություն ունի մեզ՝ հայ ժողովրդի համար, որովհետև այս տարի, ինչպես գիտեք, լրանում է 1915 թ. հայոց ցեղասպանության 70 տարին: Մեր երկրում և արտասահմանում, ինչպես ամեն ապրիլի 24-ին, այս տարի ևս, մեծ հուզումով և լավատեսությամբ պիտի նշվի այդ տարեթիվը այն գիտակցությամբ, որ ոչ միայն հայերը չմոռանան մեր դարի սկզբի մեծագույն ոճիրը, այլև որպեսզի օտարները հետզհետե մեծ վանգավաճներով իմանան և հետաքրքվեն հայոց այդ մեծ ողբերգության մասին: Եվ ինչքան էս տեղյակ եմ, իրոք, որ բացառիկ հանդիսավորությամբ և համազգային չափերով ամբողջ աշխարհում պիտի նշվի այս տարվա ապրիլի 24-ը: Գրեթե բոլոր երկրներում, ուր այդ հնարավորությունը կա, նաև ոչ հայ՝ օտար մտավորականներ, գրողներ, նույնիսկ պետական մարդիկ իրենց խոսքը պիտի ասեն ի նպաստ հայ ժողովրդի արդար դատի: Ահա թե ինչու այս տարի մեր Վարդանանց հերոսամարտի տոնը բացառիկ նշանակություն է ստանում, որովհետև շուտով, երկու ամիս հետո, պիտի նշվի հայոց ցեղասպանության օրը: Եվ ոչ միայն այսօրվան, եղեռնի փոհերի հիշատակի ոգեկոչումից հետո մեծ ոգևորությամբ և ցնծությամբ պիտի նշվի նաև Հայրենական Մեծ պատերազմի հաղթանակի 40-ամյակը:

Տեսեք, կարծեք զուգահեռներ են գնում, Վարդանանց պատերազմ՝ նահատակություն, Վահանյան պատերազմ՝ հաղթություն: Այս դեպքում էլ 1915 թ. ցեղասպանություն և նորից նահատակություն, մյուս կողմից Հայրենական Մեծ պատերազմի հաղթանակ:

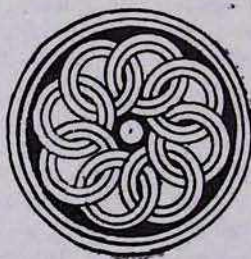
Վարդանանց և Վահանյանց պատերազմներից անցել են ավելի քան 1500 տարիներ, բայց այդ պատերազմները չեն մոռացվել, որովհետև նրանք իրենց մեծ սխրանքներով, նահատակությամբ և հաղթանակով ծառայեցին հայ ժողովրդի հիմնական շահերին. նրա գոյատևման՝ ֆիզիկական և ոգեկան գոյատևման, որովհետև հայերը պաշտպանեցին իրենց հավատքը և ոգու ապատությունը:

Մեր պարագային էլ. թեև Սարդարապատի հերոսամարտը տեղի ունեցավ բոլորովին այլ գաղափարախոսության և քաղաքական այլ պայմաններում, քան Վարդանանց պատերազմը, սակայն ինչքան էլ տարբերություններ եղած լինեն, նրանք բոլորն էլ զոհվել են միևնույն ժողովրդի գոյատևման, հոգու և խղճի ապատության համար: Ահա թե ինչու Վարդանանց և Վահանյանց պատերազմներն այնքան այժմեական են մեզ համար:

Եվ եզրակացությունը պետք է լինի այն, որ մաղթենք հապար ու մի փորձություններից ապատված մեր այս փոքրիկ Մայր Հայաստանին՝ այսօրվա վերածնված, աճող և ծաղկող Հայաստանին և հայ ժողովրդին, որ պատերազմը այլևս չսպառնա նրանց կյանքին և նրանց ապագային, թող շարունակեն իրենց ստեղծագործ կյանքը միշտ հիշելով և սուրբ պահելով մեր նախնայց հաղթանակներն (ու սխրագործությունները, և ինչու չէ, նաև ողբերգությունները):

Մեր օրհնությունը Վարդանանց հերոսամարտին ընկած նահատակների հիշատակին, մեր օրհնությունը այսօրվա վերածնված Մայր Հայաստանին:

ՀԱՎՈՐ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Ա Ն Զ Ի Ն Ք

(Սրբոց Ղևոնդյանց նահատակների հիշատակին)

Ամենից առաջ քե՛ւ եմ հավատում
Արարչի՛դ քո մեծ, Արարատյան դաշտ.
Արարատների՛դ՝ Արաքսի հովտում,
Արագածների՛դ՝ հավերժի հետ հաշտ...

Բուրվառում եմ քեզ երգս խնկաբույր՝
Բյուրականների՛դ աստղերով օծուն.
Բարբառում սրտիս կարոտները բյուր՝
Բոցեղեն գինուդ բերկրանքով լեցուն...

Գագաթներին քո արև լեռների
Գույները հոգուս դաշե՛լ եմ ուլում.
Գույները բոլոր ծիածանների
Գարնան կապույտիդ երգով սիրասուն...

Դու գագաթների արարի՛չ աշխարհ,
Դո՛ւն իմաստության, ոգո՛ւ, սխրանքի՛.
Դափնեկիր կրծքին քո աստեղաշար
Դրախտն է իջել գահից երկնքի...

Երիցս խաչված, իմ փոքրիկ աշխարհ,
Երիցս հարուցյալ՝ եռյակ միությանը,
Երգերի նման քո՝ լույս ու նշխար
Երկինք ես միտում ճամփեքով անամպ...

Չորացի՛ր, երկի՛ր, քո լեռների պես,
Չորակո՛չ արա զորքերին հոգուդ.
Չա՛րկ քո քնարի լարերին պես-պես,
Չարթնեցրու փակված անձավի որդուդ...

Էուլթյան միջից քո հապարամյա՝
Էջմիածնակերտ կամարներիդ տակ,
Էությունն է մեր դարբնված անմահ,
Էությամբ հողիդ, հոգիով քո տաք...

Ըղձալի վայրկյանն ընձեռի՛ր դու մեզ,
Ըմբռնենք մտքիդ թռիչքը լուսե.
Ընկերակցիր մեզ, ճանապարհի անեպր,
Ընծայիր հայիս հավերժական սեր...

Թող, որ մենք թռչենք սլացքով մտքիդ՝
Թորգոմյան ցեղիդ փրկությանը լեցուն.
Թռչենք թևերով հրեղեն Քուռկիդ,
Թե՛ն՝ առնենք, հասնենք մեծին՝ Աստծուն...

Ժամանակն է, որ թևերը պարզած՝
Ժայռերը ժայթքեն Պառավաքարիդ.
Ժամանակն է, որ դո՛ւրս գա շղթայված
Ժառանգդ առյուծ՝ Սասուն աշխարհիդ...

Իշխի՛ր մեր հոգուն դու հավերժական,
Իմաստությամբ լի սրբազան հողիդ.
Իջեցրո՛ւ երկնից շողքն արեգական,
Ի մի բեր՝ առ քեզ, թափառկոտ ազգիդ...

Լո՛ւյս տուր և թռիչք, արարի՛չդ մեծ,
Լո՛ւյս տուր լեռներիդ վեհ կատարներից.
Լցրո՛ւ մեր հոգին լուսեղեն, անեղծ,
Լաջվարդ երկինքդ գույներով անբիծ...

Խորհուրդդ խորին շա՛ղ տուր լիաբուռ,
Խաթարի՛ր խառնակ խավարն այս խելառ,
Խուլական մրրիկն այս մահասփյուռ,
Խաղաղիր, դարձրու կենաց սուրբ բարբառ...

Ծածկի՛ր մեղքերը մեր ամենօրյա,
Ծածանի՛ր սիրո դրոշն ամենուր.
Ծիածանի՛ր մեր երգը բարձրագահ՝
Ծիլ ու ծաղկիդ մեջ ամենամաքուր...

Կարոտը լցրու գույնով հավատի,
Կարկաչի գարնան շնչով կենարար,
Կենաց խորհուրդը դու մեզ ավանդիր,
Կապիր քո սիրով աշխարհը արար...

Հավաքի՛ր դու մեզ՝ սիրովդ անսպառ,
Հայացքիդ ներքո, հրամայական.
Հավաքի՛ր հողիդ ծիլերն հայատառ,
Հոգուդ հոգու մեջ հավիտենական...

Ձա՛յն տուր դարերին, քարերին հայոց,
Ձա՛յն տուր սարերին, ձորերին անձուկ՝
Ձնծաղիկ դարձած մանկանցդ անօրոցք,
Ձայնակցի՛ր, կանչի՛ր, բարձրիկ Մարաթուկ...

Ղևոնդյանների սիրով սրբազան,
Ղևոնդյանների ոգով պահիր մեզ,
Ղամբարիդ լուսը մեզնից անբանժան
Ղողանջի՛ր մեր մեջ՝ անհատնո՛ւմ, անկեզ...

Ճանապարհ տուր մեզ, իմ Սո՛ւրբ Արարատ,
Ճառագայթ տուր մեզ խավարի մեջ մութ.
Ճախրանքիդ մոտ է երկինքը ապատ՝
Ճախրերգի՛ր ըմբոստ, երգովդ կապույտ...

Մոլորվել է քո քարավանն անհայտ,
Մացառների մեջ՝ օտար ափերում,
Մահամերձ են արդ մայրերդ վիատ,
Մայրամուտի մեջ, անհո՛ւյս, դեգերո՛ւն...

Յուրաքանչյու՛ր օր քո քարավանը՝
Յուր անօրինակ վիշտ ու ցավերում,
Յուրաքանչյու՛ր տեղ փնտրում է Վանը,
Յուրաքանչյուր հա՛յ՝ հա՛յ է որոնում...

Նոյ Նահապետից ու մինչև այսօր,
Նվիրումն երգիդ մեր հոգում պահած՝
Նորոգվո՛ւմ ես դու, արևաբոսոր,
Նարեկյան շնչով քո հավերժագանձ...

Շաղախվա՛ծ ես դու մեր երազների՛ն,
Շափաղվա՛ծ մեր սև, տխուր աչքերում.
Շավարջաններից՝ նորօրյա ու հին,
Շնորհապարդված քո փա՛ռքն ենք երգում...

Որտեղ էլ լինենք՝ դո՛ւ ես մեր տերը,
Որտեղ դու տե՛ր ես՝ մենք խոնարհ ծառադ,
Ո՛չ մի տեղ չկա՝ քո սիրուց մեծ սեր,
Ո՛չ ոք մեզ չի տա՝ քո լուսը առատ...

Չար թշնամին քո՝ մութ գիշերվա պես,
Չոքեց քո շնմին, շնչով մահաբեր,
Չհասկանալո՛ւմ, որ հոգիդ անկեզ,
Չունի՛ մահ ու վերջ, հատակ ու եկերք...

Պահապա՛ն եղիր քո որդիներին,
Պարուրի՛ր նրանց լույսիդ մետաքսով,
Պարզադ պարվի՛ր մութ հոգիներին,
Պատվի՛ր սովալիդ հավատիդ լույսով...

Ջահերդ վառի՛ր լեռներիդ գահին,
Ջրահարսներիդ կանչի՛ր պարերգի,
Ջանասիրությամբ լցրո՛ւ մեր հոգին,
Ջուրն առա՛տ արա մեր արտ ու հերկի...

Ռահվիրա՛ եղիր մեզ դարեր հավետ,
Ռա՛մ եղիր և գո՛ւթ՝ քո դժբախտ որդոց.
Ռուբայաթները հողիդ՝ գինեվետ,
Ռամիկիդ բաշխիր, մշակիդ՝ հայոց...

Սովորեցրո՛ւ մեզ միաբա՛ն լինել,
Սիրե՛լ եղբորը մեր արժանավոր,
Ստոր ճամփեքով փառքը չընդունե՛լ,
Սոսկա՛լ սողալու ձևից մեղավոր...

Վարակի՛ր դու մեզ երկնային սիրով,
Վայելքով վայել սրբազան հողիդ,
Վառի՛ր մեր հոգին թաց հողիդ հրով՝
Վարդ ու ծաղկիդ մեջ, արև ու ջուղիդ...

Տո՛ւր մեզ մեր նախնյաց պատի՛վն անարատ,
Տա՛ր մեզ դեպի մեր արմատները հին.
Տոհմիկ մեր երգը մե՛կ տուր, Արարա՛տ,
Տես ի՛նչ ամպեր են աշխարհի գլխին...

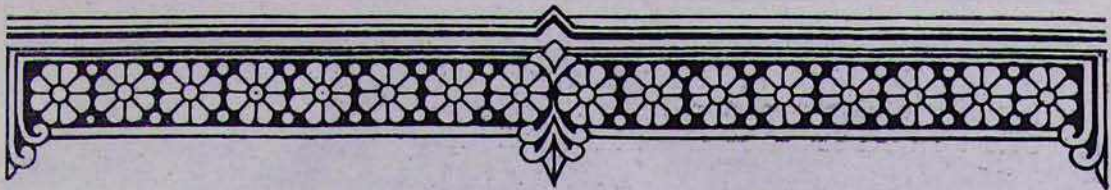
Րաբունապետիդ մորուքից ձերմակ,
Րոպենների պես դարե՛րն են կախվել.
Րոպենների պես դարե՛րն անքանակ
Րոպելի նման եկե՛լ են, անցե՛լ...

Յուրտ ու փոթորիկ, սառույց ու կրակ
Յնդե՛լ են անհետ՝ աստղոտ ճակատիդ.
Յուրտ ու փոթորիկ՝ սառույցն պսակ,
Յայսօր պլված են լուսեղեն կրճիդ...

Ո՛ւժ տուր և ժայթքի՛ր մեկ անգամ ևս,
Ուրախացրո՛ւ մեզ երկունքովդ օրինյալ
Ու քո մեջ եղած լավայով հրկեզ,
Ուխտը մեր հոգու արա կատարյալ...

Փա՛ռքը անցյալիդ մե՛կ վերադարձրու,
Փոթորկվի՛ր խորքից, մեր Սո՛ւրբ Արարատ,
Փառավորի՛ր մեզ ու հա՛ր բարձրացրո՛ւ,
Փողերգի՛ր, կանչի՛ր կապույտում՝ ապատ...

Քառուղիներիդ դարերում դաժան,
Քո քարավանը մորկահալած,
Քայլեց ու հիմա հույսով անսասան,
Քայլում է՝ հայացքն հավերժին հառած...

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՏՎՉՈՒԹՅՈՒՆ

«Իմաստութիւն Հօր Յիսուս, տուր ինձ իմաստութիւն վերաբիս խորհել և խօսել և գործել առաջի Քո յամենայն ժամ»:

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Ուրուգվայի հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ, Մայր Աթոռի միաբան հոգեշնորհ Տ. Հակոբ վրդ. Գըլընճյանը սույն թվականի հունվարին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի դիվանին էր ներկայացրել «Մեկնություն Արարածոց՝ համաձայն քահանայական և Եպիսկոպական պատումների» աշխատությունը՝ ծայրագույն վարդապետական աստիճան ստանալու համար:

Սույն աշխատանքը քննելու համար Նորին Սրբություն Տ. Տ. Վաչգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի կողմից նշանակվել էր հատուկ հանձնախումբ՝ հետևյալ կազմով. նախագահ՝ Մայր Աթոռի դիվանապետ գերաշնորհ Տ. Ներսես եպս. Պոպապայան, անդամներ՝ հոգևոր ճեմարանի վաստակաշատ դասախոս տիար Պարզև Շահբալյան և հոգևոր ճեմարանի դասախոս և «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիր տիար Երվանդ Մելքոնյան:

Հանձնախումբը, քննելով ներկայացված աշխատանքը, թույլ էր տվել հեղինակին հանդես գալու բանավոր պաշտպանությամբ:

Փետրվարի 1-ին, ուրբաթ օրը, ժամը 13-ին, հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում տեղի է ունենում ներկայացված թեպի բանավոր պաշտպանությունը՝ նախագահությամբ Վեհափառ Հայրապետի: Հանդիսությանը ներկա էին նաև մայրավանքի միաբանությունն ու պաշտոնեությունը, հոգևոր ճեմարանի տեսչությունը, դասախոսական կազմը և ուսանողությունը, ինչպես նաև հյուրեր և այլ ներկաներ:

Տերունական աղոթքից հետո բացման խոսքով հանդես է գալիս հանձնախմբի նախագահ Տ. Ներսես եպս. Պոպապայանը: Բացման խոսքից հետո տիար Պարզև Շահբալյանը ունկնդիրներին է ներկայացնում հայր Հակոբի աշխատությունը՝ ի մասնավորի ասելով.

«Հակոբ վարդապետի աշխատությունը բաղկացած է երկու մասից.

Առաջին մասը ընդգրկում է ընդհանուր ակնարկ Շննդոց գրքի մասին, որտեղ հեղինակը քննում է Իսրայելի հարևան ժողովուրդների տիեզերաբանական առասպելները, տող առ տող վերլուծում քահանայական պատումը, բացահայտում Աստուծո ստեղծագործության առանձնահատկությունն ու տալիս աշխարհի աստվածաշնչական պատկերացումը:

Երկրորդ մասում քննում է եպիսկոպական պատումի մանրամասնությունները, անդրադառնում շնչի, մարմնի և հոգու փոխհարաբերության խնդրին, նաև՝ թե ինչպես է Աստված պահպանում ստեղծագործությունը: Յուրաքանչյուր գլուխ ունի իր ծանոթագրությունները:

Ներկայացված աշխատությունը ունի ակնառու արժանիքներ:

1. Աշխատանքը ջարդողված է հստակ, կոռ և տրամաբանական հայերենով, թեև կան առանձին լեզվական վրիպումներ.

2. Հեղինակը լավապես տիրապետում է իր ուսումնասիրած նյութին և քննությունը տանում գիտական խոր վերլուծությամբ՝ հա-

Ծայրագույն վարդապետության աստիճանի շնորհման արարողությունից մի պահ Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում

մապատասխան սկզբնաղբյուրների և գիտական գրականության ծավալուն օգտագործման:

3. Գրական պետք է համարել այն երևույթը, որ հեղինակը հաճախ իր խոսքը հիմնավորում է վանապան եկեղեցական հայրերից և ժամանակակից աստվածաբաններից կատարված մեջբերումներով, բայց հետևողականորեն ընդգծում է իր անձնական համոզիչ տեսակետն ու վերաբերմունքը հայտնված կարծիքների մասին:

4. Շատ դրական է հեղինակի՝ բոլոր արտահայտված կարծիքները Աստվածաշնչից քաղված վկայություններով հիմնավորելու ձգտումը, երևույթ, որ հաստատում է աշխատասիրողի քաջատեղակությունը Ս. Գրոց բովանդակության:

5. Աշխատանքի գլխավոր արժանիքներից մեկը պետք է համարել նաև ուսումնասիրված կյուրի լեզվաբանական վերլուծությունը՝ բառերի ստուգաբանություն և իմաստային համեմատություններ երբայերենում, հունարենում, արաբերենում, լատիներենում և հայերենում, որոնք նպաստում են աստվածաբանական որոշ հարցերի լուսաբանմանը:

6. Շատ օգտակար աշխատանք է կատարված՝ պարզելու Ծննդոց Գրքի և Մերձավոր Արևելյան ժողովուրդների դիցաբանական պատմումների առնչությունները, որոնք նույնպես կարող են լույս սփռել Աստուծո կողմից աշխարհի ստեղծման հանգամանքների վրա:

7. Հատուկ կարևորություն պետք է տալ այն հանգամանքին, որ հեղինակը աշխարհաստեղծման հարցի քննությունը վարում է քրիստոնյա հոգևորականի ճշմարիտ հավատքով դեպի Աստուծո խոսքը, և իր վերլուծությունները միտում են յուրացնելու և ամրապնդելու այդ հավատքը իր մեջ:

Հանձնաժողովը մատնանշում է նաև աշխատության մեջ տեղ գտած որոշ թերություններ:

Այնուհետև հանդես է գալիս Ս. Հակոբ վրդ. Գըրնձյանը, որը ունկնդիրներին է ներկայացնում իր կատարած աշխատանքի մանրամասնությունները՝ ասելով, որ իր աշխատությունը տարիների տքնաջան և համառ աշխատանքի արդյունք է, և որ այդ աշխատանքը ձեռնարկելու միտքը հղացել է դեռևս Գերմանիայում ուսանելու տարիներին: Նա, նշում է նաև, որ իր աշխատանքի գիտական մակարդակն ապահովելու համար օգտվել է օտար հսկայածավալ գրականությունից և ստիպված է եղել, գոնե տեքստերից օգտվելու և քննաբար մոտենալու չափ, սովորել երբայերեն և հունարեն:

Հանձնախմբի կողմից տրված հարցերին բավարար պատասխաններ տալուց հետո, հանձնախմբի նախագահ Ս. Ներսես եպս.

Պոպապայանը, որպես հանձնախմբի վերջնական որոշում, նշում է, որ ներկայացված աշխատությունը գնահատվում է միանգամայն դրական և խնդրում Վեհափառ Հայրապետին Իր օրհնության խոսքն ասելու Ս. Հակոբ վարդապետին:

Վեհափառ Հայրապետն Իր գոհունակությունն է հայտնում կատարված աշխատանքների համար և նշում, որ վերջին տարիներին Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցում վարդապետական և ծայրագույն վարդապետական աստիճանները «ողորմածաբար» չեն տրվում, այլ մեր հոգևորականները կարողանում են ապացուցել, որ այդ աստիճանները նրանց շնորհվում են ըստ արժանվույն: Եվ հայր Հակոբի այս պաշտպանությունը դրա ապացույցներից մեկն է:

Իր խոսքի վերջում Վեհափառ Հայրապետն օրհնում է հայր Հակոբին և ցանկանում ներան ապագայի է՛լ ավելի բեղմնավոր եկեղեցական և ազգանվեր գործունեություն:

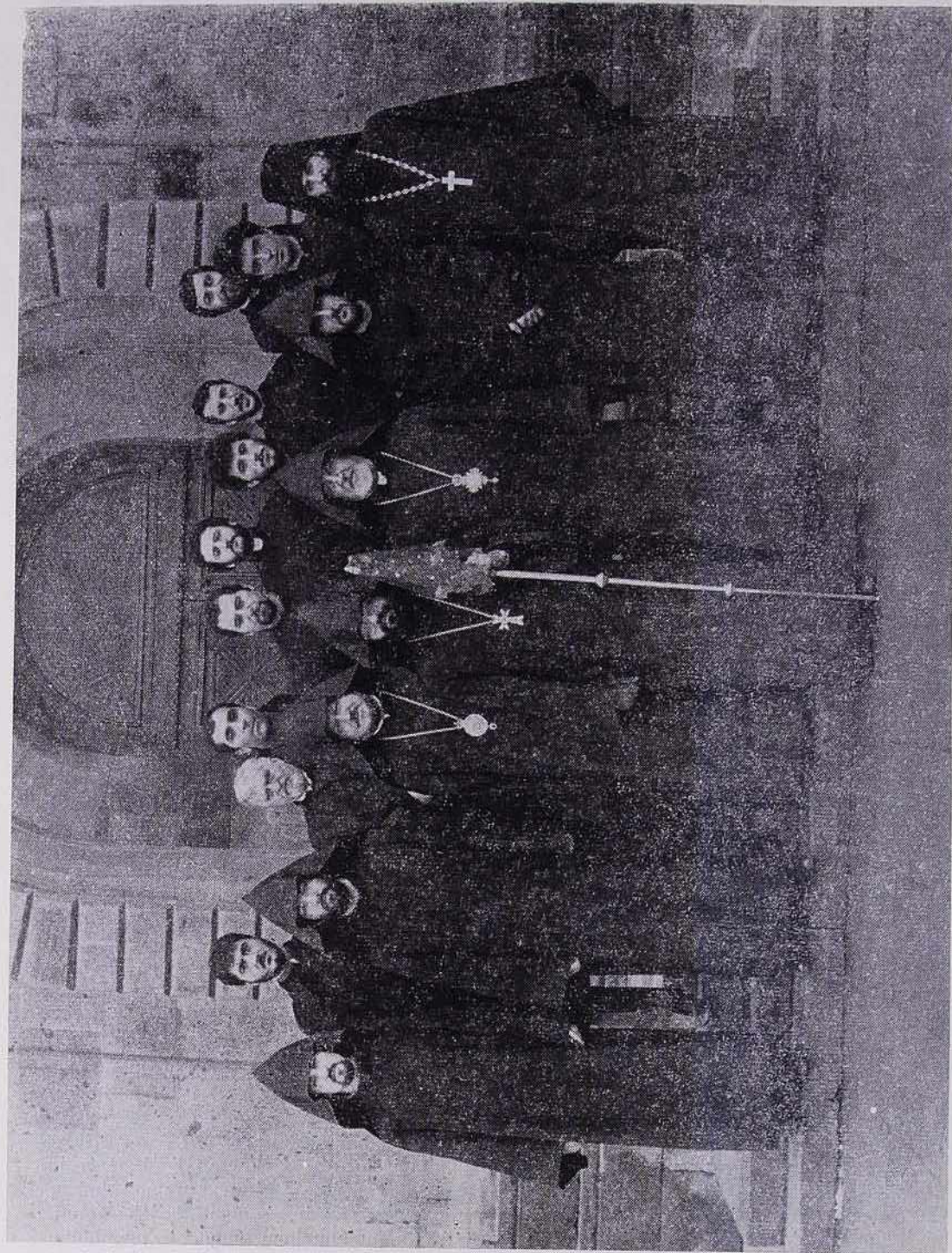
Խմբովին երգված «Հայր մեր»-ով ավարտվում է բանավոր պաշտպանությունը:

Հաջորդ օրը մայրավանքի միաբանությունը, գլխավորությամբ Մայր տաճարի լուսարարապետ Ս. Հուսիկ արքեպս. Սանթրոյանի, ուղևորվում է Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցի՝ կատարելու համար ծայրագույն վարդապետական աստիճանի տվչության արարողությունը՝ ըստ Հայաստանյայց Եկեղեցու Զեռնադրության Մաշտոցի:

Եկեղեցու սուրբ խորանից, որտեղ հանգչում են հայ դպրության մեծ երախտավորի սուրբ մասունքները, լուսե հոգիների նման ճառագում են Ս. Գրական իմաստությունները: Հնչում է «Հրաշափառ» ջարականը, և թափօրը, գլխավորությամբ ձեռնադրող Ներսես սրբապանի, շարժվում է դեպի ատյան:

Զեռնադրվող վարդապետը ծնրադիր ունկնդրում է ծայրագույն վարդապետական 14 աստիճաններ շնորհող սրբապան հոր աղոթքներն ու ընթերցումները: Ամեն աստիճան ստանալու հետ մեկտեղ հայր Հակոբն ավելի է հուլվում, պզում է Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ներկայությունը, պզում թարգմանիչ վարդապետների կողմից թարգմանված առաջին հայերեն նախադասության՝ «ձանաչել Կիմաստություն և վխարատ, իմանալ Կբանս հանձարոյ» խորհուրդը:

Սրբապան հարյն ընթերցում է Ս. Գրիգոր Տաթևացու ի դեմս Ս. Երրորդության երկարաշունչ աղոթքը և հայցում է Ս. Հոգուց. «Օրհնեա Կվարդապետս Կայս, և Կարգնեա սմա բերան հրեղեն և առաքելական, հեղյով Կշնորհս քո ի սա եօթնեկի պարգևօք. և շարժեա Կլեզու սորա հրապինական ազլու Կօրութեամբ՝ լինել դպիր երազագիր՝ մելանաղ աստուծերանգ ի սիրտս և յոգիս սըր-

Օշականի Ա. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցու առջև

բութեամբ դաւանողացն պքեպ Աստուած, լինելով սմա տաճար Աստուածութեանդ: Բըղխեցոյ ի բերանոյ սորա յորդառատ իբրն պականակիս՝ աղբիւր ի յարբուցումն անդաստանաց սուրբ Եկեղեցոյ, զի ճարակ գտցէ հօտն բանաւոր: Եւ եղիցի սա ջահ եօթնաստեղեան անշիջանելի փարատիչ եօթնից մթութեանց մոլութեանց ի Հայաստանեայց Եկեղեցոյ. և արա զսա հազարապետ աստուծային խորհրդոց հոգեշունչ մատենից՝ ի լոյս և ի յայտ ածել յօժարամիտ խնդրողաց...

Շնորհեա Տէր Աստուած սմա պթապմառատ շնորհս, ապա լեզուաց, թարգմանութիւնս և վայլն ամենայն՝ զպարգևեալս ի Հոգւոյն յալզս մարդկան: Արա՛ Տէր Աստուած՝ պաւնըս սորա արդիւնաւոր և քաղցր առ ամենեւեան: Հեղ Տէր Յիսուս՝ զճառագայթս շնորհաց Հոգւոյն ի հոգի և ի միտս սորա իմաստնաւ որպէս զերանելի առաքեալսն: Բաց Տէր զմիտս քոյին աստուածային մատենից առաջի մտաց սորա, ամեն:

Վերջում սրբապան հայրն ի շնորհավորումն խոսում է հետևյալ ոգեշունչ քարոզը.

«Յանուն Հօր ևւ Որդւոյ ևւ Հոգւոյն Սրբոյ ամեն»:

«Լուսավորիր ինձ քո ողորմության ճառագայթներով,

Ով ամբողջովին բարերարություն,
Որ ընդունելով օրհնությունը քո՝
Արդարեան ես, կյանք առնեմ

դարձյալ»

(ՆԱՐԵԿԱՅԻ Բան Ծ, մաս Գ)

Վերստին եկել ենք Օջական, այս պատմական սրբապան վայրը: Այստեղ դարեր առաջ Վահան Ամատունի հայոց մեծ իշխանի թախանձանաց ընդառաջելով, նրան շնորհիւ մարմինը՝ Հայց. Առաքելական Եկեղեցու մեծագոյն սուրբի՝ եռամեծ վարդապետի, սուրբ Մեսրոպի մարմինը, որպէսզի թաղվի նրա կալվածքի այս գեղածիծաղ մասում, որտեղից լսվում է ձորի միջից հոսող հայրենի Քասախ գետի քաղցրալուր կարկաչը:

Այստեղ է ննջում հալիտենական անմահը, այս սուրբ խորանների տակ են հանգչում նրա նշխարները, տակալին լոյս ու սրբություն պահելով իրենց մեջ: Այդ լոյսն ու սրբությունը նա բաշխել է Ե դարում: Իր ճգնապայաց կյանքով նա մարմնականից բարձրացել է հոգեկանի ոլորտները և իր որոնումների մեջ հայտել աստվածային ստեղծագործ զորության վեմ ակունքներին ու այնտեղից ինքը խմել ու խմել է տվել նաև իր շուրջիններին: Այդ հոգևոր թարմութեանից է նա իջեցրել հայ ժողովրդի այբուբենը:

նը: «Նմանեալ Մովսէսի Տեառն վարդապետ, բերելով զգիր օրինաց ի Հայաստան աշխարհ» շարականը իրավացի կերպով նրան նմանեցնում է Մովսէսին: Եվ այսպիսով նա ցինել է հայ ժողովրդին հոգևոր ու բանական անկորնչելի պահով:

Ահա այսպիսի մի սրբավայրում ենք հավաքվել այսօր՝ կատարելու ծայրագոյն վարդապետության աստիճանի տվչությունը Հայց. Եկեղեցու հարապատ զավակ և սպասավոր հայր Հակոբի՝ հեռավոր Ուրուգվայի հայոց հոգևոր հովվի:

Սրտեռանդ աղոթեցինք, որ մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի ճշմարիտ վարդապետի հիմնած ս. Եկեղեցու անդաստանի մեջ հայր Հակոբ ծայր. վարդապետը լինի ճշմարիտ մշակ և Տիրոջ խոսքը, հավիտենական կյանքի, ցոհողության, մարդասիրության, խոնարհության ու ծառայության նրա պատգամը տանի բոլորին, լինելով ճշմարիտ օրինակը իր խոսքերի իր իսկ կյանքով:

Ծայր. վարդապետի այս գավապանը, որ հանձնեցինք Ձեզ, սիրելի հայր Հակոբ, հովվական քարոզչական իսկական ցուպն է, պահեցեք այն Ձեր ձեռքում արժանավորությամբ և սիրով, եղեք գավապանի վրայի օձի նման խորագետ և եղեք աղավառ նման քաղցրաբարո, ինչպես Ավետարանն է պատգամում: Այնտեղ, ուր անհրաժեշտ է, եղեք խորագետ, սակայն մի մոռացեք լինել միշտ աղավառ նման քաղցրաբարո, որպէսզի ձեր խոսքերը եթե նույնիսկ ընկնեն մարդկանց ժայռի նման կարծրացած սրտերում, փափկացնեն դրանք և պտղաբերեն:

Երեկ Հոգևոր ձեմարանի հարկի տակ, Վեհափառ Հայրապետի հովանավորությամբ, տեղի ունեցավ Ծայրագոյն վարդապետության աստիճան ստանալու համար Ձեր ներկայացրած աշխատասիրության քննարկումը: Ինչպես Նորին Սրբությունը, քննիչ Հանձնաժողովը ևս բարձր գնահատեց Ձեր ներկայացրած Ծննդոց Գրքի բաղադրիչ տարրերին վերաբերող աստվածաբանական բնույթի աշխատասիրությունը:

Մեր մաղթանքն է, որ վերոհիշյալ աշխատասիրությունը լինի սկիզբը և նախախայրիքը Ձեր ուսումնաստեղ հոգու, և Դուք նոր ոգևորությամբ աստվածաբանության բնագավառում շարունակեք Ձեր ուսումնասիրությունները օգտակար լինելով մեր հավատացյալ ժողովրդին և Հայ Եկեղեցուն: Ահա այս ձևով է, որ Դուք կկարողանաք Ձեր մեջ կենդանի պահել Ս. Մեսրոպի և մեր մյուս եռամեծ վարդապետների ոգին:

Թող Ս. Մեսրոպի շնորհները պայծառացնեն կրթական, քարոզչական, դաստիարակչական և հոգևոր ծառայության Ձեր դժվարին ուղին: Ճշմարիտ վարձքը հոգևոր ծա-

ռայության, այս կյանքում չէ, որ տրվում է, այս աշխարհում տրված գովասանքը իր կողքին ծվարած ունի նաև դժգոհությունը:

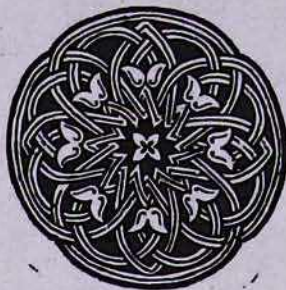
Չեզ բարի ճանապարհ: Ահա Չեզ Ավետարանը՝ իբրև մախաղ, և գավապանը՝ իբրև պություն»:

Հակոբ ծայրագույն վարդապետին ջնորհավորում են նաև միաբաններն ու հավատացյալները:

*
*

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը նույնպես ջնորհավորում է Տ. Հակոբ ծայրագույն վարդապետ Գրլընճյանին և ցանկանում նրան եկեղեցանվեր և հայրենասիրական բազմարդյուն գործունեություն՝ ի շահ Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի:

ԹՂԹԱԿԻՑ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Հունվարի 20-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ է մատուցում Ս. Հայկապուն վրդ. Նաջարյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ պատարագից հայր սուրբը քարոզ է խոսում «Յիսուս յայտնեաց պիառս իւր և հաւատացին ի նա աշակերտքն նորա» (Հովհաննէս Բ 1—11) քնաբանով: Քարոզի ընթացքում հայր սուրբը հավատացյալներին է ներկայացնում Կանայի հարսանիքի դեպքը: Իր խոսքի մեջ նա ասում է. «Քիչ թե շատ գրաճանաչ ամեն մի մարդ կարող է կարդալ Նոր Կտակարանը և որոշ բաներ հասկանալ Կանայի հարսանիքի դեպքից: Սովորական մի ընթերցող կարող է կարծել, թե դեպքի հիմնական շեջտը դրված է ջուրը գինու փոխելու երևույթի վրա. սա ճիշտ չէ, որովհետև Հիսուս երբեք հրաշք չի գործել պարզապես հոգևակ շահելու համար: Նրա ամեն մի քայլը բարու հաղթանակ է ընդդեմ չարի և միջոց՝ մոտենալու Աստծու արքայությանը: Ջուրը գինու փոխելու դեպքը միջոց է՝ բացահայտելու Հիսուսի ճշմարիտ Աստվածային էությունը:

Վերջում հայր սուրբը ժողովրդին ուղղված մաղթանքների մեջ ի մասնավորի ասում է. «Սիրելի հավատացյալներ, մենք, որ հավա-

տում ենք Հիսուսի ճշմարիտ էությանը, ամուր մնանք մեր հավատքի վրա, որպեսզի մենք էլ կարողանանք մասնակցել վախճանաբանական հարսանիքին և ուրախությանը»:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Հունվարի 23-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանի ընդունելությունների սրահում տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթը:

Հավաքույթի ընթացքում քննվում է Ս. Հայկապուն վրդ. Նաջարյանի հունվարի 20-ին Մայր տաճարում խոսած քարոզը: Վերջում ներկաների միջև տեղի է ունենում կարծիքների աշխույժ փոխանակություն:

*
* *

Հունվարի 27-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանին ս. պատարագ է մատուցում Ս. Շնորհք աբեղա Բաղդասարյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ է խոսում Ուրուգվայի հայոց թեմի առաջնորդական

փոխանորդ Ս. Հակոբ վրդ. Գլընճյանը (տես էջ 32):

Ս. պատարագին ներկա էին Վեհափառ Հայրապետը և հյուրաբար Մայր Աթոռում գտնվող ԱՄՆ-ի և Կանադայի հայոց Անթի-լիասական թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Մեսրոպ արքեպ. Աշճյանը:

*
* *

Հունվարի 30-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանի ընդունելությունների սրահում տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթը:

Հերթական քարոզչությունից հետո Ս. Ներսես եպս. Պոպապայանը ներկաներին ծանոթացնում է հունվարի 23-ին Մոսկվայում կայացած խաղաղության կոնֆերանսի աշխատանքներին. «Այս տարի,—ասում է սրբապան հայրը,—հունվարի 23-ին, Մոսկվայում տեղի ունեցավ խաղաղության կողմնակիցների համամիութենական կոնֆերանս: Կոնֆերանսի նախագահն էր Խաղաղության պաշտպանության սովետական կոմիտեի նախագահ Յու. Ա. Ժուկովը: Իր վեկուցման մեջ Ժուկովը անդրադարձավ աշխարհի արդի քաղաքական և ռազմական լարված իրավիճակի հարցերին և նշեց սպառնալիքային մրցավազքի թուլացման գործում սովետական մարդկանց մղած պայքարը: Նա իր խոսքի մեջ ասաց, որ ՄԱԿ-ը 1986 թվականը հայտարարել է խաղաղության տարի:

Կոնֆերանսին մասնակցում էին նաև Սովետական Միությունում գործող տարբեր կրոնական համայնքների 12 ներկայացուցիչներ. Համայն Ռուսիայի պատրիարք Նորին Սրբություն Պիմեն Ա-ը, 4 միտրոպոլիտներ, 4 մահմեդական կրոնապետներ՝ Տաջքենդի և Բաքվի շեյխերը, Ավետարանական Եկեղեցու ներկայացուցիչները, Նիկարագուայի Ուղղափառ Եկեղեցու եպիսկոպոսը:

Կոնֆերանսին, որպես Հայ Եկեղեցու ներկայացուցիչ, մասնակցեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի գլխավորապետ Ս. Ներսես եպս. Պոպապայանը:

*
* *

Փետրվարի 3-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանին ս. պատարագ է մատուցում Ս. Թորգոմ արքեպ. Խարապանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ հայր սուրբը քարոզ է խոսում «Եւ որ ոչ առնու վիսաչ իւր և գայ վկնի իմ չէ ինձ արժանի» (Մատթեոս Ժ 38) բնաբանով:

Քարոզի ընթացքում պատարագիչ հայր սուրբը պատմական համառոտ ակնարկով

ոգեկոչում է հիշատակը Ս. Սարգիս պորավարի, նրա որդի Մարտիրոսի ու նրանց տասնչորս փնակիցների:

Անդրադառնալով մարտիրոսության նշանակության խորհրդին, իր խոսքի վերջում հայր Թորգոմն ասում է. «Աստուծո ճանապարհով գնալով միայն կարող ենք մտնել Աստուծո անվախճան թագավորության մեջ: Մոտենալ Աստծուն՝ նշանակում է հոգով միանալ Նրան և հեռանալ մեղքերից և աշխարհային չար ցանկություններից: Հարկավոր է միշտ հետևել Հիսուս Քրիստոսին և քաջությամբ հաղթել ամեն տեսակ մոլություններին, մեղքերին: Մեծ հաղթությունը ձեռք կբերվի տոկոսն համբերությամբ և աղոթքով: Նա կա, հիշվում է, և չի ջնջվի նրա անունը մեր սրտերից:

Սիրելի ժողովուրդ, խաչով պսակված Ս. Սարգիսը թեև մեզանից հեռու է, բայց նրա հոգին, նրա նահատակության խորհուրդը մեզ հետ են: Մեր աղոթքներն ուղղելով վրձտերի մխիթարիչ և հավատքի պլոն Ս. Սարգիսին, աղաչենք ամենակալ Աստծուն և մեր ձայնը միացնենք շարականագրի երգին. «Ամենասուրբ Երրորդությանն ընտրեալ ծառայ և հաւատարիմ, բարեխօս լեր առ Քրիստոս վասն անձանց մերոց»:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Փետրվարի 4-ին, երկուշաբթի.—Այսօր Մայր Աթոռի միաբանները չորսօրյա հանգրսուի են մեկնում Ծաղկաձորի մարզահամալիր:

Փետրվարի 7-ին միաբանները կապույտված վերադառնում են Մայր Աթոռ:

*
* *

Փետրվարի 10-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանին ս. պատարագ է մատուցում Ս. Ասողիկ արքեպ. Արիստակեսյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ հայր Ասողիկը քարոզ է խոսում «Եթե ոք ծարաւի իցէ՝ եկեսցէ առ իս և արեցէ» (Հովհաննես Է 37) բնաբանով:

«Հիսուսի երկնային քարոզությունը,—ասում է հայր սուրբն իր քարոզի մեջ,—նոր դարաշրջան բացեց ոչ միայն կրոնական, այլև ընդհանրապես սկզբնավորությունը դրեց նոր պատմության:

Հիսուս իր կյանքով ու բարքով եկավ ժողովրդին ցույց տալու ճշմարիտ Աստուծո հոգեկան ջրի աստվածային օծությունը:

Նա մարդկանց արտերում «կենաց աղբյուր» հոսեցրեց և վատահեցրեց. ով որ հավատա Իրեն, պիտի փրկվի:

Երկնային արքայության մեջ տեղ ունենալու համար պետք է յուրաքանչյուր ոք խմի այդ ջրից: Հիսուսի պարգևած կենդանի ջուրը մարդկությանը պարգևած անմահությունն է»:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Փետրվարի 14-ին, հինգշաբթի.—Տեառնընդառաջ: Տոն քառասնորեայ գալստեան Քրիստոսի ի տաճարն.

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ է մատուցում Ս. Խաչատուր քին. Ֆրանկյանը:

*
* *

Փետրվարի 17-ին, կիրակի.—Բուն Բարեկենդան.

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ է մատուցում Ս. Շնորհք արքեպիսկոպոսը:

«Հայր մեր»-ից առաջ Մայր Աթոռի դիվանապետ Ս. Ներսես եպս. Պոպպալյանը քարոզ է խոսում «Երանի այնոցիկ, որք սուրբ են սրտիւք, զի նոքա Վաստուած տեսցեն (Մատթեոս Ե 8) բնաբանով:

Իր խոսքի ընթացքում սրբազան հայրն ասում է. «Ըստ Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Տոնացույցի Բուն Բարեկենդանի այս կիրակին նվիրված է Աստուծո կողմից աշխարհի ստեղծագործության հիշատակին, մարդկային կյանքի սկզբնավորության և մարդկության Աստված ճանաչումի ձգտումին: Մի տեսակ անդրադարձ է սա մարդկության մանկության, պատանեկության և հասունության շրջաններին»:

Քարոզի վերջում սրբազան հայրը, որպես հորդոր, հավատացյալներին մաղթում է. «Եվ ես ձեզ հետ, սիրելի հավատացյալներ, մեր Տիրոջից կամքի ուժ խնդրենք, որպեսզի կարողանանք մեր մարմինը մաքրել պահքով, աղոթքով և բարի գործով, հոգին բյուրեղացնենք, որպեսզի կարողանանք արժանի լինել Տիրոջ հրաշալի հարության օրվան. ամեն»:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Փետրվարի 24-ին, կիրակի.—Քառասնորական պահոց (Արտաքսման).

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ է մատուցում Ս. Եղիշե քին. Բաղդասյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ Ս. Հայկապոն վրդ. Նաջարյանը քարոզ է խոսում «Ձի թոշակն մեղաց մահ է, այլ ջնորհքն Աստուծոյ կեանք յախտենից ի Քրիստոս Յիսուս ի Տեր մեր» (Հռոմ. 2 23) բնաբանով:

Քարոզից հայր սուրբը նախ անդրադառնում է Պահոց շրջանի դերին ու կարևորությանը՝ մարդու հոգևոր դաստիարակության մեջ: Ապա ասում է, որ Պահոց շրջանին հավատացյալը մտավոր ուսուցմամբ և հոգևոր կյանքով նախապատրաստվում է ամբողջական քրիստոնեական գիտակցությամբ և մաքրված հոգով ընդունելու Քրիստոսի հրաշափառ Հարությունը: Մեղքի պատճառով Ադամն արտաքսվեց դրախտից, և մահվամբ մարդը հեռանում է Աստուծոց և խաղիսափում խավարում: Բայց պահեցողությամբ պետք է ապավինենք աստվածային սիրուն՝ հոյսով, հաստատուն հավատքով և աստվածահաճո գործերով արժանանալու համար Քրիստոսի Հարությամբ խոստացված փրկության:

*
* *

Մարտի 3-ին, կիրակի.—Քառասնորական պահոց (Առառակի).

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ է մատուցում Ս. Խաչատուր քին. Ֆրանկյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ Ս. Արտակ քին. Սիմոնյանը քարոզ է խոսում «Հայր, մեղայ յերկինս և առաջի Քո» (Ղուկաս ԺԵ 18) բնաբանով:

«Պահոց շրջանը,—ասում է տեր հայրը,—ֆիզիկական բեռնաթափման և հոգեկան մաքրության շրջան է: Առանց մեղքի գիտակցության չկա երկնային արքայություն»:

Ավետարանական առակի բովանդակությունը ներկայացնելուց հետո, տեր հայրը բացատրում է հավատացյալներին առակի խորհուրդը և նշում նրա այժմեականությունը. «Առակն արդիական է, քանի որ մենք ևս հաճախ թողած հայրենի տուն ու տեղ, թողած ընտանիք, գնում ենք օտար երկրներ՝ բախտ և հաճույք որոնելու: Սակայն չենք մտածում, որ մեր տներում շահածը կրկնակի շահավետ է, և մեր աշխատանքի արդյունքը մնում է մեզ, մեր հայրենիքին ու մեր ժողովրդին և ոչ թե օտարին: Ընտանեասիրությունը մեզ տրված Աստվածային պարգև է, և այդ պարգևը պետք է ճիշտ գնահատել ու հասկանալ»:

Վերջում ժողովրդին ուղղված իր բարեմաղթությունների մեջ տեր հայրն ասում է. «Յուրաքանչյուրս այս օրերին թող խորհելու

և մտածելու ժամանակ գտնի, որպեսզի ֆիզիկապես ու հոգեպես մաքրվենք և դրանով երկնային Հոր որդեգիրը կոչվելու և երկնային արքայության անդամը լինելու շնորհին արժանանանք»:

*
* *

Մարտի 10-ին, կիրակի.—Քառասորդական պահոց (Տեսեսի).

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ է մատուցում Տ. Գրիգոր ավագ քին. Տերտերյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ Տ. Թորգոմ աբեղա հարապյանը քարոզ է խոսում «Ոչ կարէք Աստուծոյ ծառայել և մամոնայի» (Լուկ. ԺԶ 13) բնաբանով:

«Այսօր, նյութապաշտ այս աշխարհում,—ասում է հայր սուրբը,—երբ մարդիկ Աստուծո փոխարեն դրամն են պաշտում, որքա՞ն արդիական են հնչում Քրիստոսի այս խոսքերը: Առակի նպատակն է՝ մարդկանց ուսուցանել Աստվածային ճշմարտությունները, որպեսզի նրանք կարողանան ճիշտ տնօրինել իրենց և հասարակության ունեցվածքը և դրանով կարողանան ապահովել հավիտենական հարստությունը»:

Առակի բովանդակությունը ներկայացնելուց հետո, որպես հորդոր և բարեմաղթություն, հայր սուրբն ասում է. «Ինչպես տընտեսն արեց՝ նոր բարեկամներ շահելով իր տիրոջը՝ պարտք ունեցողներից, այնպես էլ և մենք պարտավոր ենք բարեկամներ շահել՝ կարիքավորներին տալով մեր ունեցվածքից՝ նրանց մարմնավոր և հոգևոր պետքերի համար: Յուրաքանչյուր բարեգործություն ինքնին մի բարեխոսություն է նվիրատուի համար Աստծու Աթոռի առջև: Ինչպես ճարպիկ տնտեսն իր կյանքի վճռական նշանակություն ունեցող պահն անգամ օգտագործեց իր ֆիզիկական գոյության և ապահովության համար, նույնպես և մարդիկ, անգամ իրենց մահվան մահճում, կարող են ապահովել իրենց հավիտենական երջանկությունը՝ իրենց գործած մեծ կամ փոքր անիրավությունների անկեղծ պղծումով»:

*
* *

Ավանդության համաձայն ամեն տարի հոգևոր ճեմարանի ուսանողությունը, Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ կարգադրությամբ, 5-օրյա ձմեռային հանգստի է մեկնում Ծաղկաձոր: Ուսանողներն անհամբերությամբ են սպասում այդ օրերին, քանի որ ուսումնական տարվա միջնամասին այդ հանգիստը նոր ուժ ու եռանդ է հաղորդում բոլորին:

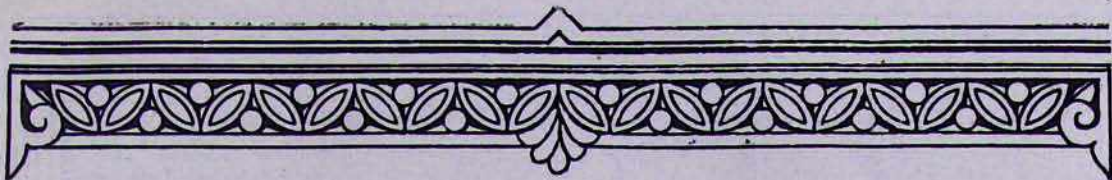
Ուսանողները Ծաղկաձոր են գնում ոչ միայն հանգստի: Նրանք ուխտի են գնում Կեչառիսի պատմական եկեղեցի՝ «Մենաստան հոյակապ, մի ի պանծալի դաստակերտաց Պահլաւունեաց»: Այս պատմական եկեղեցին Միջնադարյան Հայաստանի նշանավոր ուսումնագիտական կենտրոններից է: Ուսանողները Կեչառիս են գնում, որպեսզի իրենց շնորթունքները հպեն նրա սրբապան ու խնկաբույր քարերին և իրենց սրտի աղոթքը բարբառեն: Այս տարի ևս ճեմարանի ուսանողությունը փետրվարի 26-ի առավոտյան Մայր Աթոռից մեկնեց Ծաղկաձոր: Եղանակը արեվոտ էր, և բոլորի տրամադրությունը բարձր: Չմռան ամիսներին ձյունե ձերմակ սավանդ ծածկում է լեռները, և թվում է, թե երկինք ու երկիր իրար են միախառնվում: Ուսանողները նախ մտան եկեղեցի, հույումով ու երկյուղածությամբ երգեցին «Որք վարդաբեցին», «Նորահրաշ» շարականները, Կոմիտասյան «Տեր ողորմես»-ն և ապա «Հոգեցն հանգուցելոց» արտասանվեց մեր պանծալի նախնիների խնկելի հիշատակին:

Մեծ էր ընդհանուրի ոգևորությունը և հատկապես նրանց, ովքեր առաջին անգամ էին լինում Ծաղկաձորում: Նրանք հմայված դիտում էին շրջակայքը: Ծաղկաձորը գեղեցիկ է տարվա բոլոր եղանակներին, և այդ է պատճառը, որ Ծաղկունյաց լեռներին ծվարած այդ փոքրիկ ավանը միշտ մարդաշատ է:

Հանգստին զուգընթաց ուսանողները չորեքշաբթի առավոտյան Հրապարանի Ս. Աստվածածին եկեղեցում մասնակցեցին Արևագալի ժամերգությանը, իսկ ուրբաթ երեկոյան՝ Մեծի պահոց Հսկումի արարողությանը:

Արդյունավետ հանգստից հետո ճեմարանցիները մարտի 2-ին վերադարձան Մայր Աթոռ՝ լավագույն տպավորություններով և նոր եռանդով:

**ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԵՎ ԱՖՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋՆՈՐԻՒ
Տ. ՋԱՎԵՆ ԱՐՔԵՊ. ՉԻՆՉԻՆՅԱՆԻ
ՍՈՒՐԲ ՍԵՐՔԵՅ ՌԱԴՈՆԵԺՍԿՈՒ ԾԲԱՆԾԱՆԻ ՏՎԶՈՒԹՅՈՒՆԸ**

1984 թվականի դեկտեմբերի 18-ին Սի-նայի անապատում, Ս. Կատարին վանք ուխտագնացության համար, Եգիպտոս ժամանեց Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու Օդեսայի և Խերսոնի միտրոպոլիտ գերշ. Տ. Սերգեյ արքեպ. Պետրովը՝ իր ջբախմբի անդամներով:

Հյուրերին դիմավորելու համար Ալեքսանդրիայի և Համայն Աֆրիկայի Հույն Օրթոդոքս Եկեղեցու Նիկոլաոս Պատրիարքին, Կահիրեի փոխանորդ Պետրոս եպիսկոպոսին և Ալեքսանդրիայի փոխանորդ Վարնավաս արքեպ. Աքսիումին ընկերացավ Եգիպտոսի և Աֆրիկայի հայոց առաջնորդ Տ. Ջավեն արքեպ. Չինչինյանը և բարի գալուստի խոսք ասաց հյուրերին ու նրանց հրավիրեց այցելելու նաև Կահիրեի հայոց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի և Ալգային առաջնորդարան:

Դեկտեմբերի 20-ին հյուրերը հոգևորականների մեծ ջբախմբով այցելեցին Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի: Տաճարի վանգերը հնչեցին, սարկավազները «Հրաջափառ»-ով և բուրվառներով թափորը առաջնորդեցին դեպի խորան: Գերշ. Սերգեյ միտրոպոլիտը բարձրացավ ս. խորան և իր ուխտը կատարեց: Այա գերշ. Տ. Ջավեն արքեպիսկոպոսը բարի գալուստի ջերմ խոսքեր արտասանեց՝ անդրադառնալով Ռուս Պրավոսլավ և Հայաստանյայց Առաքելական քույր եկեղեցիների եղբայրական և սիրո կապերին, մաղթեց աշխարհին խաղաղություն և երկար կյանք՝ Համայն Ռուս Պրավոսլավ

Եկեղեցու Ամենապատիվ Պատրիարք Պիմենին:

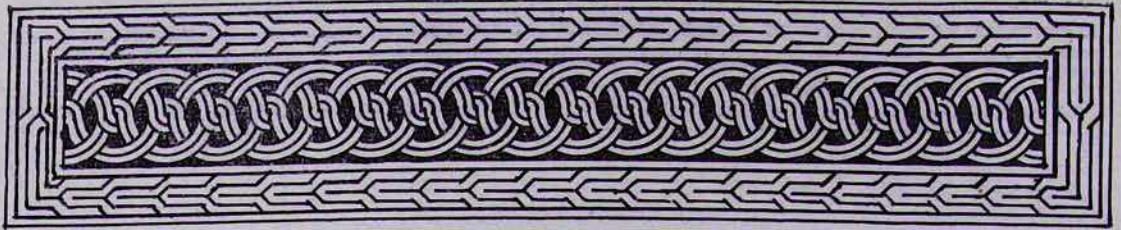
Փոխադարձ խոսքով գերշ. Տ. Սերգեյ միտրոպոլիտը հայտնեց իր համակրանքը Հայաստանյայց եկեղեցու և Նորին Սուրբ Օծույթուն Տ. Տ. Վաչգեն Ա կաթողիկոսի նկատմամբ: Մասնավորապես ընդգծեց երկու քույր եկեղեցիների միջև առկա սիրո, եղբայրության կապն ու համագործակցությունը՝ Քրիստոսի Ընդհանրական եկեղեցու միասնականացման և համաշխարհային խաղաղության համար տարված աշխատանքներում:

Այա գերշ. Տ. Սերգեյ միտրոպոլիտը կարգաց Համայն Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու պետ Նորին Ամենապատվություն Տ. Պիմեն Պատրիարքի կոնդակը՝ Տ. Ջավեն արքեպիսկոպոսին Ս. Սերգեյ Ռադոնեժսկու Ա կարգի ջբանջան շնորհելու մասին, որից հետո ջբանջանը պետեղեց սրբապանի կրծքին:

Տ. Ջավեն արքեպիսկոպոսը խորին շնորհակալության խոսքեր արտասանեց և ասաց. «Իմ անձիս միջոցով կպատվվի Հայաստանյայց եկեղեցին»:

Հետո հյուրերն առաջնորդվեցին Ալգային առաջնորդարանի դահլիճ, որտեղ հյուրասիրության ընթացքին նվերներ փոխանակվեցին և բաժակ բարձրացվեց երկու քույր եկեղեցիների պետերի՝ Նորին Սուրբ Օծույթուն Տ. Տ. Վաչգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի և Համայն Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու Ամենապատիվ Պիմեն Պատրիարքի կենաց և քաջառողջության համար:

ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ
ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹԵՄԻ ԹԵՄԱԿԱՆ
ԽՈՐՀՐԴԻ ՀՈԳԵՎՈՐ-ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ՎԱՐՉԱԿԱՆ,
ՇԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ—1984 ԹՎԱԿԱՆԻ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՏԵՐ

1984 թվականը ևս թեմիս համար, գրեթե բոլոր առումներով, դարձավ գոհացուցիչ և արդյունավետ գործունեության տարի:

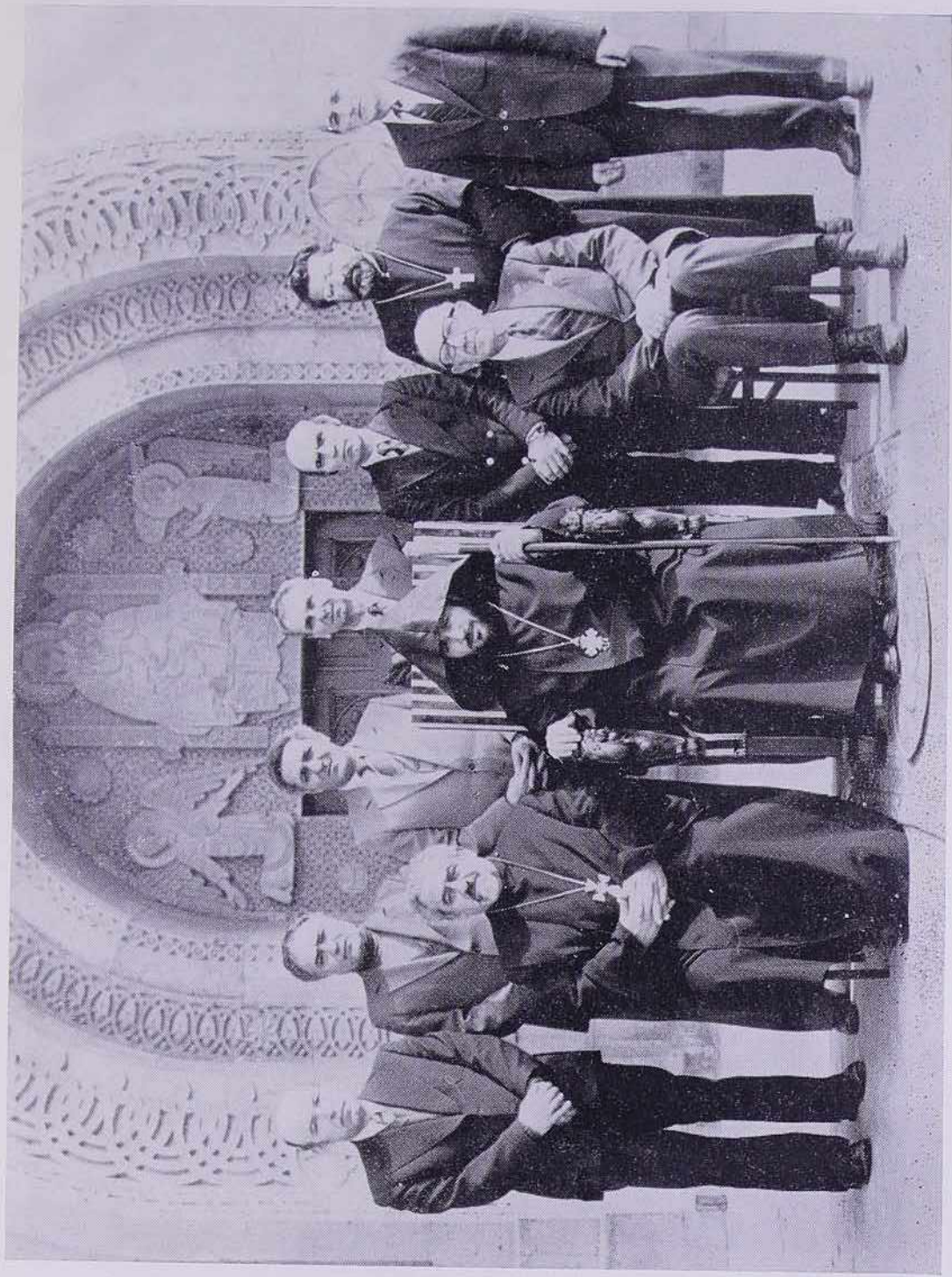
Եթե 1983 թվականին մեր ուշադրության կենտրոնում առավելաբար թեմիս հաստիքային-գույքային ցուցակների, երգեցիկ խմբերի կազմերի ճշտման և կազմակերպչական, աշխատանքային կարգապահության հարցերըն էին, ապա այս տարի, շարունակելով և ավարտին հասցնելով անցյալ տարվա մեր աշխատանքները, թեմական խորհրդիս գործունեությունն ունեցավ առավել լայն ընդգրկում:

Այս տարի մեր հոգածության կարևորագույն բնագավառը դարձավ քաղաքային և շրջանային եկեղեցիներում ամենօրյա ժամերգությունների, եկեղեցական ծիսակատարությունների նմանօրինակության հասնելը և քարոզխոսության կանոնավոր կազմակերպումը, որոնց իրականացման ուղի է որդեգրվել պարբերաբար հրավիրվող քահանայից և դպրաց երկուշաբթիօրյա հավաքները: Այս հավաքներում, ինչպես նաև թեմական

խորհրդի նիստերում, քննարկվում են հավաքների միջև ընկած ժամանակահատվածում թեմի աշխատանքներում տեղ գտած թերացումները և խախտումները: Ուրախ ենք արձանագրել, որ թեմում կարգապահությունը հիմնված է եղել պատասխանատվության և նվիրվածության բարձր գիտակցության վրա, որն ըստ արժանվույն է գնահատվել Ձերդ Սրբության և թեմական խորհրդի կողմից՝ որոշ քահանաների արժանացնելով ծաղկյա փիղոն և լանջախաչ կրելու շնորհներին, ինչպես նաև մեկ դպրի շնորհվել է սարկավագության աստիճան: Այս առումով հարկ է նշել, որ թեմում սկիզբ է դրվել գեղեցիկ մի ավանդության: Տարեմուտի տոնից հետո, հունվար 4-ին, թեմի աշխատակիցների և հոգևոր դասի ընդհանուր հավաքի ժամանակ, հաշվետու վեկուցումից հետո պարզևներ են հանձնվում նախորդ տարում աչքի ընկած աշխատակիցներին և հոգևորականներին:

Թեմում կարգապահության ամրապնդման կարևորագույն ապրակ հանդիսացավ լուսարարապետների իրավունքների և պարտականությունների ճշգրտումը ըստ Հայ Եկեղեցու ավանդական կանոնների: Մասնավոր կերպով ցանկանում ենք ընդգծել, որ թեմիս հոգևոր պաշտոնեության համար բարոյական մեծ քաջաբերանք հանդիսացավ Ձերդ Սրբության օրհնությամբ Ղևոնդյանց տոնին թեմի քահանայից դասի Մայր Աթոռ, առ ոտն Ձերդ Սրբությանն այցելելու ավանդույթի վերահաստատումը, ինչպես նաև Հա-

* 1985 թվականի հունվարին Վեհափառ Հայրապետը ընդունեց Արարատյան Հայրապետական թեմի թեմական խորհուրդը՝ առաջնորդական փոխանորդ Գերաշնորհ Գարեգին եպիսկոպոսի գլխավորությամբ: Սրբական հայրը շնորհավորեց Վեհափառ Հոր Ս. Ծնունդն ու Ամանորը և ապա ներկայացրեց թեմական խորհրդի 1984 թվականի հաշվետվությունը:

ԱՄՐԱՐԱՅԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹԵՄԻ ԹԵՄԱՐԱՆԻ ԱՄԵՐԻԿԱՆ Ս. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ.
ՆԵՐՍԻՍԻԱՆԸ՝ ՇՊԵՏԱԿԱՆ ԵՐԵՄԻԱՆ ԹԵՄԱՐԱՆԻ ԿԵՆՏՐԱԿԱՆ ԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

ԱՐԴԱՐԱՏԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹԵՄԻ ԹԵՄԱԿԱՆ ԱՍՏՆԱԿԻ ԵՐԶԱՊԱՏԻՈՒՄ ԹԵՄԻ ՔՈՒՆՆԵՐ ԻՍԿԱՅԵՐԻ ԵՎ ՍԱՐԿԱՆԱԿՆԵՐԻ

յոց Հայրապետի այցելությունները Երևանի Ս. Չորավոր և Ս. Գևորգ եկեղեցիներ՝ Մեծ պառիքի շրջանում:

Թեմական խորհրդիս գործունեությունը առավել արդյունավետ է դարձել տարեսկսբին ստեղծված քահանայից տարբեր հանձնախմբերի աջակցության շնորհիվ: Առ այսօր գործում են հետևյալ հանձնախմբերը.

Առաջին հանձնախումբ.—Պատասխանատու է եկեղեցիներում հավատացյալների վարքի և կեցվածքի, ծխակատարությանց վերաբերյալ և այլ բնույթի գրավոր ծանուցումների համար:

Երկրորդ հանձնախումբ.—Իրականացնում է թեմի եկեղեցիների գույքաիրային հաշվառումը և գնահատումը:

Երրորդ հանձնախումբ.—Զբաղվում է հոգևոր դասի անդամների թույլ տված տարբեր բնույթի խախտումների և թերացումների քննարկմամբ և եկրակացությունը ներկայացնում առաջնորդական փոխանորդին: Ուրախությամբ պետք է վկայենք, որ հանձնախումբը գրեթե անեղիք չունեցավ:

Չորրորդ հանձնախումբ.—Աջակցում է թեմում կատարվող շինարարական ձեռնարկների շտապիությ իրականացմանը: (Փաստաթղթային ձևակերպումներ, բանակցություններ պանական կապակերպությունների և Մայր Աթոռի ճարտարապետական բաժնի հետ, շինանյութերի հայթայթում և այլն):

Հինգերորդ հանձնախումբ.—Որը պետք է զբաղվի թեմի աշխատակիցների կյանքում և կենցաղում ուրախ և տխուր առիթների կամ իրադարձությունների կապակցությամբ կապակերպվելիք միջոցառումներով:

1984 թվականին թեմական խորհրդիս մտահոգության առարկան է եղել նաև եկեղեցիների ներքին պատշաճ կահավորումը և անհրաժեշտ սպասքներով նրանց ապահովումը: Այսպես՝ Մայր Աթոռում պատրաստվել են խորանի վարագույրներ Սբ. Գևորգ և Սբ. Չորավոր եկեղեցիների համար: Վերոհիշյալ և շրջանների բոլոր եկեղեցիների համար պատրաստվել են ավապի մոմակալներ՝ Մայր Աթոռի գլխավոր ճարտարապետի կողմից հաստատված նմուշի համաձայն: Չեռք են բերվել տվյալ եկեղեցուն հարմար սրբապատկերներ և գորգեր, դպրաց դասի համար սովորական և տոնական օրերի շապիկներ և եկեղեցական այլապի սպասքներ: Անշուշտ, այս բնագավառում անելիքներ դեռևս շատ կան:

Շինարարական առարկեղը թերևս մեր այս տարեշրջանի ամենաաշխատատար, բայց և հոգեկան բավականություն պատճառող գործունեության անդաստանն էր: Գրեթե բոլոր եկեղեցիները ներառվեցին մեծ կամ փոքր շինարարական ոլորտի մեջ: Ահա համառոտ 1984-ին կատարված շինաշխատանքների թվարկումը.

1. Պետական իշխանությունների կողմից ճշտվեցին թեմի եկեղեցիների տարածքների սահմանները:

2. Չեռնարկվեցին Երևանի Կոնդ թաղամասի Սբ. Հովհաննես եկեղեցու ներքին բարեկարգումների աշխատանքները և իրավունք ձեռք բերվեց եկեղեցին գրմբեթավորել և պանգակատուն կառուցել:

3. Հնությունների կոմիտեն են պատվիրված և ընթացքի մեջ են Սբ. Չորավոր եկեղեցու և նրա շրջապատի բարեկարգման աշխատանքները: Սկզբունքորեն լուծված է բակի բնակիչների վերաբնակեցման հարցը:

4. Ավարտվել են Հրապառնի, Արտաշատի և Աշտարակի եկեղեցիներին կից կառուցվելիք երիցատների փաստաթղթային պաշտոնական ձևակերպումները:

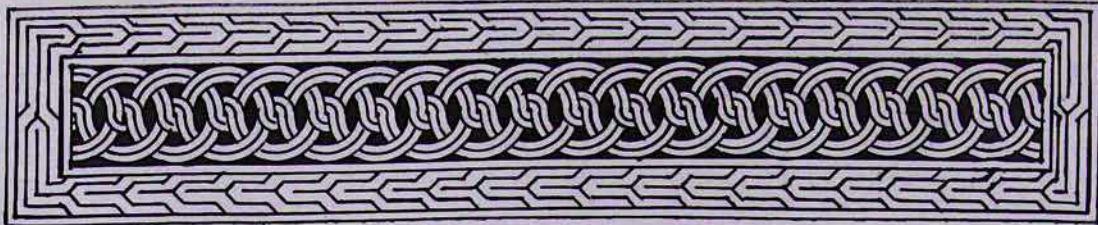
5. Ավարտին են մոտենում Վարդենիսի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու վերանորոգման աշխատանքները: Հուսով ենք, որ 1985 թվականին Չերդ Սրբությունը իր հայրական օրհնությամբ կնախագահի եկեղեցու օծման և բացման արարողությունները:

6. Շարունակվում են Սբ. Գևորգ եկեղեցու և նրա շրջապատի, ինչպես նաև Առաջնորդարանի և Սբ. Սարգիս եկեղեցու շրջապատի մետաղյա ցանկապատման շինարարական աշխատանքները:

7. Այժմ, Չերդ Սրբության թույլտվությամբ, օրակարգի հարց կարող է դառնալ մատաղարանի ստեղծումը, քանպի քաղաքային եկեղեցիների շրջակայքի մաքրությունը անհնարին է ապահովել այլ ձանապարհով:

Հաշվետվությունը եկրափակում ենք թեմի ֆինանսական դրության մասին տեղեկություններով, որ ներկայացրեց գլխավոր հաշվապահ պր. Պանդուխտ Մանուկյանը:

Ընդունելության ժամանակ Արարատյան թեմի հավատացյալների, թեմական և եկեղեցական խորհուրդների անունից Վեհափառ Հայրապետին ուղղված ջնորհավորական խոսք է ասում թեմական խորհրդի ատենապետ Լ. Կարամանուկյանը:

ՈՒՐՈՒԳՎԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ
Տ. ՀԱԿՈՒՔ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳԸԼԸՆԾՅԱՆԻ ՔԱՐՈՉԸ ՄԱՅՐ ՏԱԾԱՐՈՒՄ
(27 հունվարի 1985 թ.)

«Այս են յափտենական կեանք, զի ծանիցեն
զքեզ միայն ճշմարիտ Աստուած, եւ զոր առա-
քեցեր՝ զՅիսուս Քրիստոս»

(ՀՈՎՀ. ԺԷ 3)

Սիրելի հավատացյալներ,
Այս խոսքերը պատկանում են մեր Փրկչին՝ Հիսուս Քրիստոսին, որոնք գալիս են միսիթարեալի և հագեցնելու անմահությամբ տոգորվող մարդկանց հոգիները:

Հնուց ի վեր մարդիկ ձգտել են հավիտենական կյանքին և անմահության, նրանք հաճախ տագնապահար սրտով դիտել են, թե ինչպես իրենք մահանում են, առանց հագնալու կյանքից և առանց վայելելու կյանքը: Նրանք սկսել են երևակայել այս աշխարհի կյանքից տարբեր մի կյանք, տարբեր մի աշխարհ, որտեղից չքացել են մահվան առթած սարսափները, վիշտը, ատելությունն ու անարդարությունը: Մեկ խոսքով նրանք ձրգտել են դրախտային կյանքին կամ դրախտին և այն պատշաճեցրել են իրենց հոգու արդար և ազնիվ ցանկություններին:

Այդպիսիներից է, օրինակ, Հին կտակարանում հիշատակվող դրախտապատումը, ուր հեքիաթանման և պարզունակ կերպով նկարագրվում է, թե ինչպիսին է եղել Աստուծո պատրաստած դրախտը և ինչպիսի բերկրության մեջ է եղել մարդը այդ դրախտում, որից, սակայն, նա մի օր, իր իսկ գործած հանցանքի պատճառով վտարվել է ու ընկել մահվան ու տառապանքի գիրկը: Այդ օրվանից մարդը միշտ տենչացել է իր կորցրած դրախտին:

Առաջին հայացքից թվում է, թե սա մի ե-

րեխայական հեքիաթ է և ոմանց կողմից կարող է նույնիսկ ծիծաղելի ընկալվել: Սակայն եթե լուրջ խորհենք, պիտի տեսնենք, թե մեզանից յուրաքանչյուրն իսկ իր հոգու խորքում ձգտում է դրախտային կյանքին: Ո՛վ չունի արդյոք այս պագցումը, մեզանից ո՛վ չի ուզում ավելի լավ պայմաններում ապրել, հավիտենական ու երջանիկ ապրել:

Դարերի ընթացքում մարդիկ իրենց համար ստեղծել են հավիտենական կյանքի չափանիշներ: Ոմանք կարծել են, որ իրենք քաղաքներ հիմնելով, պալատներ ու ամրոցներ կառուցելով անմահ կլինեն, ուրիշներ ենթադրել են, թե իրենք մեծ տիրակալներ լինելով, ազգեր գերելով, երկրներ նվաճելով՝ անջնջելի հիշատակ թողած կլինեն. փառամուկները կարծել են, որ եթե իրենք բարձր դիրքերի և տիտղոսների արժանանան, իրենց անունը ոսկյա տառերով արձանագրելի՝ անպայման անմահ կլինեն: Սակայն եկել է ժամանակ կոչվող համահարթող ուժը և խորտակել է բազմաթիվ նման մտածողների երազները: Այս բոլորի միջից, որպես լրումն մարդկային բոլոր ազնիվ և սուրբ տենչանքներին՝ եկել է մեր Տերը՝ Հիսուս Քրիստոս և Իր ճշմարիտ խոսքերով նոր չափանիշներ հաստատել հավիտենական կյանքի վերաբերյալ, որոնց համաձայն անմահությունը կամ հավիտենական կյանքը այն է, որ մարդիկ հասնեն միակ ու ճշմարիտ Աստուծո ճա-

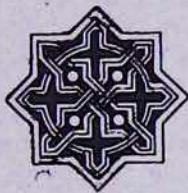
նաչման, ընդունեն նրա ուղարկած Միածին Որդուն՝ Հիսուս Քրիստոսին, որովհետև միայն Աստված է հավիտենական և ով որ նրան է ճանաչում՝ մասնակից է դառնում նրա հավիտենականությանը: Աստծուն ճանաչել՝ նշանակում է Աստծու հետ մտերմության մեջ լինել կամ, Սուրբ Գրքի լեզվով ասած Աստուծո հետ քայլել: Միայն նա, ով խաղաղեցնում է իր հոգին մեղքի տվայտանքներից, կարող է մտերմության մեջ լինել Աստուծո հետ:

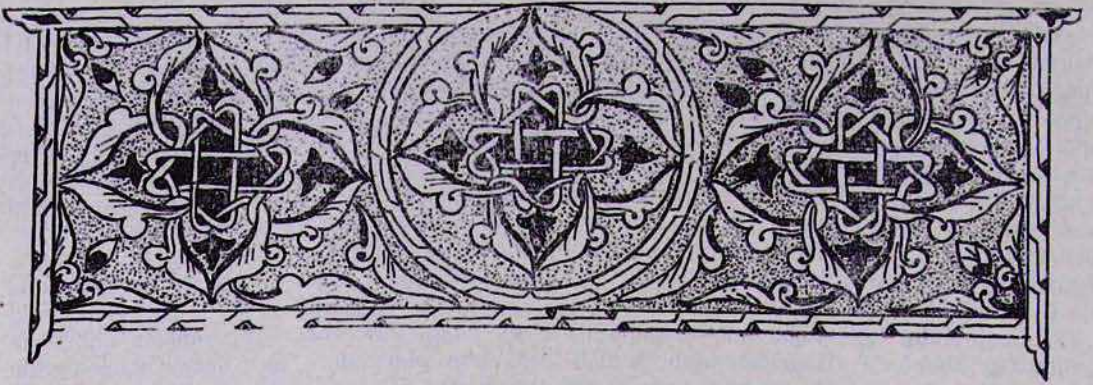
Որպեսզի մենք էլ, որպես հայ ժողովուրդ, ճանաչենք Աստծուն՝ Աստվածորդին հանձն առավ իջնել մեր հայրենյաց սրբազան հողի վրա, հենց այստեղ, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի հրաշագեղ տեսիլքով և ուլեց բարձրացնել մեզ դեպի Աստված: Դրանից հետո մենք եղանք Աստվածապաշտ ժողովուրդ և լցվեցինք Աստվածային անմահությամբ: Եվ իսկապես էլ պատմության ընթացքում քանիքանի անգամներ մահվան դռները բացվեցին մեր առաջ, քանի անգամներ ենթարկվեցինք օտարի լծին և կոտորվեցինք, սակայն միշտ կարողացանք ոտքի կանգնել, որովհետև հավատացինք Աստծուն և այսպիսով հավատացինք անմահությանը:

Մեր Եկեղեցու հայրերն ու մշակույթի գործիչները դարերի ընթացքում հավերժության ու հավիտենականության ճանապարհը հարթեցին մեր առաջ: Աստծուն ճանաչելու և հայ ժողովուրդը անմահացնելու համար Ս. Մեսրոպ Մաշտոց երկնեց այբուբենը. Աստծուն ճանաչելու և հավիտենականության հույսը վառ պահելու համար Ս. Վարդան Մամիկոնյան սուրը ձեռք առավ ու իր ընկերների հետ իջավ կովի դաշտ և նահատակվեց վասըն Հիսուսի և վասն նվիրական հայրենյաց. Աստծուն ճանաչելու և անմահությունը ժառանգ թողնելու համար հայ սերունդներին՝ մեր հոգևորականները չզլացան նետով կռուվի դաշտ ու խրախուսել հայ ժողովրդի պավակներին Սարգարապատի ճակատամարտում, որպեսզի դուրս շարտվի դարավոր

թնամին մեր սրբազան հայրենիքից: Ի վերջո, Աստծուն ճանաչելու և մեզ դեպի հավիտենականություն առաջնորդելու համար մեր հայրերը մեզ, որպես սրբազան ավանդ, տվեցին Ս. Էջմիածինը, որ 1600 տարիներից ի վեր շարունակում է իր կենսական առաքելությունը հայ ժողովրդի մեջ: Այսօր էլ մեր Եկեղեցին՝ գլխավորությամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի, ընթանում է իր ճշմարիտ ուղիով, որն է՝ ամրապնդել Աստվածգիտությունը և անմահությունը մեր ազգի մեջ: Եթե մենք, որպես եկեղեցականներ թերանանք մեր պարտականությունների մեջ և ժողովրդին չառաջնորդենք դեպի Աստված, նշանակում է, որ մենք ուրիշ անելիք չունենք, որովհետև մենք մեր կոչմանը դավաճանել ենք: Սակայն փառք Աստուծո, որ մեր հոգևորականների մեծագույն մասը, լինի մայր Հայաստանում կամ Սփյուռքի տարածքի վրա, իր կոչմանը գիտակից է, և իր պարտականության գլուխն է կանգնած:

Որպես համեստագույն և անարժան մի հոգևորական, ես էլ ուղարկվել եմ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կողմից, հեռավոր Ուրուգվայի ափերը՝ ուշ դարձնելու այնտեղ ապրող հայ ժողովրդի պավակներին, որպեսզի նրանց մեջ միշտ ամուր մնա քրիստոնեական հավատքն ու մեր ժողովրդի ոգին: Այս պահին, ուխտավորաբար գտնվում եմ Ս. Էջմիածնում և իմ ուխտն եմ վերանորոգում այստեղ. ի՞նչ կարող եմ խնդրել Աստծուց, եթե ոչ կրկնել միայն Ս. Գրիգոր Նարեկացու խոսքերը, թե ով Տեր, «շնչոյս ողջունիւ կապեալ ընդ շնորհիդ»՝ ի քեզ միանալ անբաժանելի», այսինքն՝ իմ ամբողջ շնչովս, իմ ամբողջ կյանքովս կապված մնալով շնորհիդ՝ քեզ միանամ անբաժանելիորեն, որպեսզի իմ և իմ միաբանակիցների հետ Քեզ միացնենք հայ ազգի պավակներին, որպեսզի հայ ժողովուրդը լինի հավատազույլ ժողովուրդ, լինի Աստվածաճանաչ ժողովուրդ, լինի հավիտենական, անմահ ժողովուրդ, այժմ և հավիտյանս, ամեն:

ՔԱՐՈԶ

«Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, ամէն»:

«Երանի ողորմածաց, զի նոքա ողորմութիւն գտցեն» (Մատթեոս Ե 7):

Սիրելի հավատացյալներ,

Սուրբ Մատթեոսի Ավետարանի չորրորդ և հինգերորդ գլուխները՝ «Լեռան քարոյը», մեր Տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի քարոյության ամենաուժգին օրինակներն են մեկը կրնա սեպւիլի, իր առաքելության գազաթներէն: Վերոհիշյալ դէպքը տեղի կունենա Քրիստոսի քարոյության առաջին ամիսներուն և Սուրբ Մատթեոսի Ավետարանէն զատ կհիշատակվի Սուրբ Մարկոսի և Սուրբ Ղուկասի Ավետարաններուն մեջ:

Հիսուսի յուրաքանչյուր նախադասություն կսկսի «Երանի» բառով: Այս իսկ պատճառով, շատ հաճախ այս քարոյը ճանչցված է նաև որպէս «Ճշմարիտ երանություններու» քարոյ: Ան բաղկացած է ինն տարբեր մասերէ: Այսօր ավելի մանրամասն պիտի անդրադառնանք յոթներորդին՝ «Երանի ողորմածներուն» վասն զի անոնք ողորմություն պիտի գտնեն»:

Գուցէ 20-րդ դարի ավարտին ապրող մարդու համար քիչ մը խորթ թվի այդ բառը՝ Ողորմություն, որովհետև մեր այսօրվա կյանքի պայմաններու մեջ և քաղաքական մտքի ու մտածողության վարձացման հետևանքով՝ մարդ դժվար թե ընդունի «Ողորմության» սկզբունքը: 1985-ին ապրող մարդուն համար

բոլորովին բացասական իմաստ կրնա ունենալ այդ բառը, սակայն, ավելի քան երբեք, Ողորմությունը կմնա անհրաժեշտություն մը մեր կյանքին մեջ ու մեր սիրտերուն մեջ:

Հին ժամանակներուն Ողորմության պտուղը կհամարվեր այն, ինչ որ 20-րդ դարի մարդը կնկատէ արդար: Եվ այսպէս մեր օրերու ամենասովորական երևույթները կը դառնային Ողորմության առարկայական արժեքներ, որով իրենց ժամանակներու բարեպաշտ ու վեհանձն նկատվող մարդիկ կարժանանային «Ողորմած» տիտղոսին, ինչպէս օրինակ Բագրատունկաց շրջանի Հայոց թագավոր Աշոտ Ողորմածը:

Սակայն «առատապէս բաշխված» այդ ողորմության չեն վերաբերիր Քրիստոսի խոսքերը: Ողորմության այդ նշանները, որ մարդիկ կրնան ցույց տալ կամ մերժել, ուրիշ են. պուտ մարդկային է այդ ողորմությունը: Ան սիրո և գութի, անհրաժեշտ, բնական ու հիմնական ցուցաբերումն է, որ պետք է տիրէ մարդկային մեր ամենօրյա հարաբերություններուն մեջ:

Ուրեմն ի՞նչ ողորմություն կխոստանա մեզի Հիսուս:

Ողորմությունը, զոր մեզի կխոստանա Հիսուս, ավելի մեծ է, քան մեր մարդկային ողորմությունը, այն Աստվածային Ողորմությունը է՝ թագավորությունը: Այդ ողորմությունը, զոր մենք կխնդրենք Արարիչէն, երբ ս. պատարագի ընթացքին Վ. սեղանի առջև ծըն-

րադիր «Տեր ողորմեա» կերգենք: «Տեր ողորմեա»-ն նախապես գոյություն չունեն մեր սրբապան պատարագի մեջ, այլ այն շատ սիրված ըլլալով մեր ժողովուրդին մուտք գործեց ս. պատարագի երգեցողության մեջ՝ այն սարսափի ժամանակներուն, երբ մեր ժողովուրդը ուրիշ ազգերու ճնշումին տակ, կակնկալեր Աստվածային ողորմություն, որովհետև «Երանի ազգի որոյ Տեր Աստուած Յակոբայ օգնական է նմա և յոյս նորա ի Տեր Աստուած է» կըսէ սաղմոսերգուն (Սաղմոս ձևԵ 5):

Եվ շատ բնականորեն մեր առավոտյան անմիջական գործերեն մեկը կըլլա խնդրել Աստուծո Ողորմությունը: Գիշերային ժամի «Տեր զի բապում»-ի ատեն մեր բոլոր վախերը, տանջանքներն ու մտահոգությունները հայտնելէ վերջ, պորացած ու կապտւրված՝ Տիրոջ օգնության կղիմենք «Ողորմութեամբ քով սատակեա պջնամիս իմ, եւ կորո պամենայն նեղիչս անձին իմոյ, զի ես ծառայ Քո եմ» (Սաղմոս ձևԲ 12):

Այդ պահուն և ամբողջ օրվան ընթացքին Աստուծո ողորմությունը կդառնա ապահով վահան մը, որ մեզի կպաշտպանէ բոլոր փորձություններեն:

Բայց Աստվածային ողորմությանն արժանալու համար մենք պետք է գիտնանք՝ մեր կարգին ողորմած ըլլալ խոնարհաբար, առանց ավելորդ աղմուկի: «Ձգույշ եղեք, որ ձեր ողորմությունը մարդոց առջև չընեք՝ անոնց երևալու համար, եթե ոչ վարձք չեք առնէր ձեր Հորմէ, որ երկինքն է» (Մատթ. Ե 1):

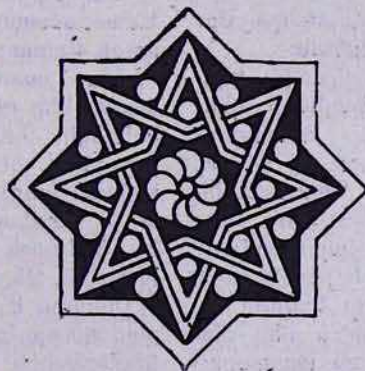
Մեր Տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի այս վերջին խոսքը ձևով մը կարծես կուգա ամբողջացնելու մեր այսօրվա խորհրդածությունը: Քրիստոս մեզ կպգուշացնէ, որ իսկական հավատացյալը պիտի ըլլա բարեսեր և անշահախնդիր, և որովհետև ողորմած են, ողորմություն պիտի գտնեն:

Արդ, մեր կյանքի բոլոր պահերուն գիտնանք ըլլալ ուշադիր՝ դիմացինը չվիրավորելու համար, օգնենք իրար՝ առանց պգացնելու և առանց հետին նպատակներու ու հաշիվներու, անկեղծորեն ու հարգանքով, որովհետև 1985 թվականի մարդուն համար **Ողորմություն** պետք է նշանակէ նաև հարգանք, մյուսին արժանապատվության խոր գիտակցություն: Այս քայլերուն դիմելով է, որ մենք կրնանք Աստվածային բարձր ու աննման Ողորմության արժանանալ:

Այս գիտակցությամբ կատարելապես պինված բոլորս միաբերան կրնանք արտասանել Սիմեոն ծերունիի հետ. «Արդ արձակեա զճառայս Քո, Տեր, ըստ բանի Քում ի խաղաղութիւն, զի տեսին աչք իմ զփրկութիւն Քո, զոր պատրաստեցեր առաջի ամենայն ժողովորոց» (Ժամագիրք):

Թող մեր Տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի ջնորհը, սերը և ողորմությունը առատապես ու հավետ ըլլան մեր բոլորին վրա, ամեն:

ՍԱՀԱԿ ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ
Հոգևոր ձեմարանի ուսանող

ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄՈՒՄ

Հետաքրքրական է, որ Վրաստանում Հայ Եկեղեցին առաջնորդվում է հին տոմարով, այնպես, ինչպես Վրաց և Ռուսաց Եկեղեցիները: Վրաստանի Հայ Եկեղեցին իր այս արտոնությունը ստացել է բացառության կարգով՝ 1923 թ. հմր. 349 սրբատառ կոնդակով՝ երջանկահիշատակ Ս. Տ. Գևորգ Ե Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի կողմից, որպեսզի Վրաստանի տարածքում ապրող հայերը, վրացիների և ռուսների հետ միասին, ոգեկոչեն և ուրախանան եկեղեցական մեծ տոների առիթով:

Այսպիսով 1985 թվականի առաջին մեծագույն տոնը՝ Ս. Ծնունդն ու Աստվածահայտնությունը, փոխանակ հունվարի 5, 6-ին նշելու, տոնվեց հունվարի 18, 19-ին, այսինքն 13 օր ուշ՝ հին տոմարին համընկնելու համար:

Հունվարի 18-ին, ուրբաթ.—ձրագայոյց Սբ. Ծննդեան և Աստուածայայտնութեան:

Թբիլիսիի Հավվաբարի Ս. Էջմիածին եկեղեցում խուռներամ հավատացյալների ներկայությամբ ս. պատարագ է մատուցում վիրահայոց թեմակալ առաջնորդ Ս. Գևորգ եպիսկոպոս Սերայդարյանը: Պատարագին սպասավորում են՝ Ս. Համբարձում քին. Մելքոնյանն ու Ս. Մաղաքիա քին. Հարությունյանը: Հնչում է «Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ» երգը: Հավատացյալ ժողովուրդը հոգևոր ուրախությամբ մրմնջում է՝ «Ձեզ և մեզ մեծ ավետիս»: «Հայր մեր»-ից առաջ պատարագիչ սրբապան հայրը հավուր պատշաճի քա-

րով է խոսում՝ բացատրելով օրվա խորհուրդը, ապա հրավիրում է Ս. Մաղաքիա քահանային ընթերցելու Ս. Ծննդյան տոնի առթիվ Ն. Ս. Օ. Ս. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի օրհնության գիրը, որից հետո Համայն Վրաց կաթողիկոս—Պատրիարք Ն. Ս. Իլիա Բ-ի շնորհավորականը՝ ուղղված Վրաստանի հայոց թեմակալ առաջնորդին, և ապա առաջնորդ սրբապանի շնորհավորական գիրը՝ ուղղված Վրաստանի հայ հոգևորականներին և վրաստանաբնակ հայ համայնքին:

Ս. պատարագին հաղորդվում են բազմաթիվ հավատացյալներ: Ս. պատարագից հետո հավատացյալները շտապում են տուն, իրենց ավանդական նավակատյաց սեղանին մասնակցելու:

Հունվարի 19-ին, շաբաթ.—Տօն Ծննդեան և Աստուածայայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Վաղ առավոտից բազմաթիվ հայ հավատացյալներ դիմում են դեպի Ս. Գևորգ Մայր եկեղեցի: Օրվա պատարագիչն է վիրահայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Գևորգ եպիսկոպոսը: Ս. պատարագին սպասարկում են Ս. Հովհաննես ավագ քին. Դանիելյանը, Ս. Եղիշե քին. Հարությունյանը և Ս. Դավիթ քին. Ջելվեյանը:

Սկսվում է ս. պատարագի հոգեպարար արարողությունը՝ ջերմեռանդ աղոթքի մղելով ներկաներին:

«Հայր մեր»-ից առաջ պատարագիչ սրբապանը շնորհավորում է ժողովրդի Ս. Ծննդյան և Աստվածահայտնության տոնը, ապա ընթերցում է Ս. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի Ս. Ծննդյան առթիվ ստացված քարոզը՝ ուղղված հայ ժողովրդին: Ս. պատարագի ավարտին կատարվում է Զրօրինեքի կարգը՝ «Ով պարմանալի», «Այսօր ձայնն հայրական» մեղեդիների հնչյունների տակ, խաչ ու Ավետարանով, աղոթքով ու Ս. Գրական ընթերցումներով, խնկով, մոմով և Սըրբալույս Մեռնի հեղմամբ օրհնվում է ջուրը և բաժանվում հավատացյալներին:

Հունվարի 25-ին, ուրբաթ.—Վրաստանի հայոց թեմակալ առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Գեվորգ եպս. Սերայդարյանը, Ս. Եղիշե քին. Հարությունյանի ընկերակցությամբ, այցելում է Վրաց կաթողիկոսարան՝ Ս. Ծննդյան և Աստվածահայտնության տոների առթիվ ջընորհավորելու Համայն Վրաց կաթողիկոս—

Պատրիարք Ն. Ս. Իլիա Բ-ին, Հայոց Հայրապետի և Վրաստանի Հայոց թեմի անունից:

Նորին Սրբություն Իլիա Բ կաթողիկոսը հայրական սիրով է ընդունում Վրաստանի հայոց առաջնորդին: Զրույցի ժամանակ Նորին Սրբություն Իլիա Բ-ը անդրադառնում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ս. Տ. Վազգեն Ա-ի վերջերս Թբիլիսի կատարած այցելությանը և ընդգծում, որ նման պարագաները ավելի են ամրապնդում Հայ և Վրաց Եկեղեցիների և ժողովուրդների բարեկամությունը ու եղբայրությունը:

Հավարտ այցելության, Նորին Սրբություն Իլիա Բ Համայն Վրաց կաթողիկոս-Պատրիարքը հանձնարարում է առաջնորդ սրբապանին՝ ջերմագին եղբայրական շնորհավորանքներն ու բարեմաղթությունները հաղորդել Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս Ս. Տ. Վազգեն Ա-ին:

ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍԻԴՆԵՅԻ Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ

Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի թեմի առաջնորդարանից մեկ հաղորդում են, որ ավստրալիայ կյանքում մեծ իրադարձություն էր հունվարի 26-ին և 27-ին տեղի ունեցած քահանայական ձեռնադրությունը: Ըստ հաղորդման, այդ օրերին Գևորգ սրկ. Բաթանյանին քահանա ձեռնադրեց Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի թեմի առաջնորդ Գերշ. Ս. Ադան եպիսկոպոս Պալիույանը, Սիդնեյի Ս. Հարություն եկեղեցում:

Կոչման արարողությունը տեղի ունեցավ հունվարի 26-ին, ջաբաթ երեկոյան, Կիրականի արարողությունից հետո: Ս. Արամյիս ավագ քին. Միրզայանի խարտավիակությամբ և սարկավագների առնթերակայությամբ ընծայացուն եկեղեցու դռնից առաջնորդվեց դեպի դաս, որտեղ քննվեց նրա կամավոր պատրաստակամությունն ու ուղղափառ հավատքը և ընծայալը արտասանեց Հայոց Եկեղեցու Դավանանքը: Կոչման արարողությունը եկրափակվեց «Պահպանիչ»-ով և Տերունական աղոթքով:

Հունվարի 27-ին՝ կիրակի, Ս. Հարություն եկեղեցում եպիսկոպոսական հանդիսավոր ս. պատարագ մատուցեց Առաջնորդ սրբապան հայրը: «Ձի ողորմած և մարդասեր ես Աստուած» աղոթքից հետո սկսվեց ձեռնադրության արարողությունը: Ընծայացուն ծնրադիր բարձրացավ խորան, դարձավ դեպի հավատացյալ ժողովուրդը ու ձեռամբարձ հրաժարվեց աշխարհային կյանքից, ապա

«Աստուածային»-ի երգեցողությամբ նրան փորուրար տրվեց՝ ի նշան Քրիստոսի քաղցր լուծի: Ս. պատարագը շարունակվեց մինչև «Ողջոյն տուք միմեանց», հետո հաջորդաբար տրվեցին Փիլոն, Սաղավարտ, Շուրջառ և Գոտի՝ քահանայական ամբողջական պգեստավորում: Հուլիս էր պահը, երբ «Առաքելոյ Աղանոյ» շարականի երգեցողությամբ ձեռնադրող սրբապան հայրը ս. Մյուռնով օծեց ընծայալի ճակատը և երկու ձեռքերի ամփերը, Գևորգ սարկավագին վերանվանելով Ս. Նորայր քահանա. այս անվանադրումով սրբապան հայրը իր սերն ու երախտագիտությունն էր արտահայտում իր բազմամյա ուսուցչի և Հայ Եկեղեցու բազմաբեղուն սպասավորի՝ Նորայր արքեպիսկոպոս Պողարյանի նկատմամբ:

Օծումից հետո ձեռնադրող սրբապանը նորընծային հանձնեց ս. Սկիհը՝ նրան տալով պատարագելու իշխանություն, և նորընծա քահանան հավատացյալներին բաշխեց իր առաջին ԽԱՂԱՂՈՒԹՅՈՒՆԸ: Հետևեց գերաշնորհ սրբապանի քարոզը՝ նորընծային կոչ անելով ամբողջական նվիրումով, անսակարկ սիրով և հավատարմությամբ ծառայել Հայաստանյայց Եկեղեցուն:

Հավարտ ս. պատարագի Ս. Նորայր քահանան առաջնորդարանում ընդունեց եկեղեցու պաշտոնական մարմինների, այլ պաշտոնական անձանց և հավատացյալների շնորհավորանքները:

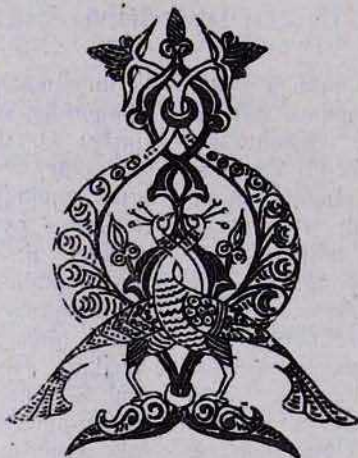
Տ. Նորայր քահանայի կնքահայրության պաշտոնը հանձն էր առել տիար Արամ Ժուլեֆը:

Չեռնադրության հոգեպարար արարողությանը ներկա են եղել Հայ Ավետարանական եկեղեցու հովիվ վերապատվելի Ավետիս Փիլպոսյանը, Մելքունի եկեղեցու վարչության ներկայացուցիչ տիար Արա Իշկյուպարը և ավստրալահայ գաղութի ազգային բարերար տիար Հարություն Ակինյանը:

Նորայր քին. Բաթանյանը՝ ավագանի անունով Գևորգ, ծնվել է Սիրիայի Հալեպ քաղաքում 1938 թ. սեպտեմբերի 24-ին: Նախ-

նական կրթությունը ստացել է Հալեպի Մեսրոպյան վարժարանում և 10 տարեկանից որպես դպիր ծառայել է Ս. Գևորգ եկեղեցում: Կյանքի դժվար պայմանների հարկադրությամբ մտել է գործի ասպարեզ նախ իբրև գրաշար-տպագրիչ, ապա իբրև արհեստավոր, սակայն անընդհատական ինքնաշխատությամբ բարձրացրել է իր ընդհանուր կարգացումը:

1963-ին Հալեպի Սեպիլ թաղամասի Ս. Հակոբ եկեղեցում եղել է կիրակնօրյա վարժարանի ուսուցանող, 1964-ին դարձել է ուրարակիր և ապա 1979-ին՝ սարկավագ:

**ՄՏԵՓԱՆԵՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ
ՆԻԿՈՄԻԴԻՈՒ, ԱՊԱ ԵՎ ԲՈՒԼՂԱՐԻՈ ԱՌԱՋՆՈՐԴ**
(մահվան 50-ամյակի առիթով)

Նախապես Նիկոմիդիո և հետագային Բուլղարիո թեմի առաջնորդ հռչակավոր Ստեփաննոս արքեպիսկոպոս Հովակիմյանը կյանքն իր պարպությանը և ժողովրդի համար անսնացորդ նվիրվածությամբ իսկապես ուսանելի է:

Նա «գրաբար կյանք» չի ունեցել (իր իսկ բացատրությամբ) և երբեք չի հավակնել «թե ինք ինչ-որ մի բան արժի»: Նա պարպապես «Յեմենիջի Օվակեմի տղան է»՝ Սելբոն-Սուրենը, որ ծնվել է 1846 թվի հունիսի 12-ին Նիկոմիդիայում: Նախնական ուսումը ստացել է Արմաշի դպրեվանքում, ապա անցել է Պոլիս, Շահնապարյան վարժարան, որ թե՛ սովորում էր և թե՛ ուսուցանում: Հուտով դառնում է Ներսես եպիսկոպոս Վարժապետյանի սիրելին ու քարտուղարը: Ուսումը կիսատ թողնելով նրա հետ գնում է Նիկոմիդիա և դառնում է եպիսկոպոսի փոքրավորը:

1873-ին վարդապետ է ձեռնադրվում Իլմիդում և Ներսես եպիսկոպոսի հեռանալու պատճառով ինք ստանձնում է այդ քայքայված թեմի առաջնորդությունը: Այդ թվականից էլ սկսվում է նրա շինարարական, հովվական աննախընթաց գործունեությունը: Իր բարեհամբույր բնավորությամբ, պարզ ու մատչելի լեզվով, վերջին ծայր սրամիտ ու պատրաստաբան, շուտով նա դառնում է ժողովրդի սիրելին, որն և ընդառաջում և օժանդակում է սրբազանի բոլոր ձեռնարկներին: Ամենից առաջ նա վերակառուցում է քաղաքի երկսեռ վարժարանը, հիմնում բազմաթիվ բարեսիրական և մշակութային ընկերություններ: Աղապապարում 1874 թվին հիմնում է աղջկանց առաջին վարժարանը և հաստատում կիրակնօրյա չորս լսարաններ հատկապես կանանց և աղջիկների համար: Իր ձեռնակերտն է նույնպես Պարտիզակի հրդեհակավոր դպրոցը 1000 քմ տարածության վրա, 50 հազար ռուբլի արժողությամբ:

Սա այն դպրոցն էր, որ Եղիշե եպիսկ. Դուրյանի տնօրինությամբ տվել է մի շարք ակնառու մտավորականներ:

Ռուս-թուրքական պատերազմի հետևանքով բազմաթիվ համընցի հայեր հասնում են նաև Նիկոմիդիա: Նրանց կողքին է Հովակիմյան սրբապանը: Ժողովրդի համար գյուղեր է կանգնեցնում (Հայոց, Հովիվ, Գեղամ, Արամ, Մանիշակ, Ջաքար, Ժամավայր, Սաբանջայի Նոր գյուղ և այլն)՝ դպրոցներով ու եկեղեցիներով: Արամ գյուղում տնկել է տալիս 3 հազար շագանակի և պտղատու այլ ծառեր, որոնց հասույթը հատկացվում էր դպրոցին: 45 քաղաքների ու գյուղերի մեջ կառուցել է աղբյուրներ, բաղնիքներ, եկեղեցի, դպրոց, ջրաղաց, հողմաղաց, վերանորոգել է ճանապարհներ: Երամլուկ գյուղում ժողովրդին հավաքական աշխատանքի լծելով, կառուցել է գեղեցիկ մի եկեղեցի, վերանորոգել է դպրոցը և կանգնեցրել մի ջրաղաց, որի հասույթը տրամադրվում էր դպրոցին: Նրա ջանքերով Օվաջուկ հայ գյուղը ապատվում է պարտքերից, հեռու լեռներից վճիտ աղբյուրներից ջուր է բերվում: Իր ջանքերի շնորհիվ վերաշինվում է հրկիպված Արսևան-բեկ գյուղը: Եվ այսպես, միշտ ժողովրդի մեջ, միշտ նրա հետ ու նրա կարիքներին հասնող՝ նա դառնում է Նիկոմիդիո շրջանի ամենասիրված ու հարգված անձնավորությունը, վայելում օտարների, նույնիսկ թուրք պաշտոնական ներկայացուցիչների հարգանքն ու համակրանքը:

Հովակիմյան սրբապանը ժուժկալ էր և իր կենդանի օրինակով ժողովուրդը դաստիարակող հովիվ: Մի անգամ իր ձեռնաստուն քահանաներից մեկի այգում հայտնաբերվում են կես օխայի չափ արծաթյա հին դրամներ, որոնց հնությունն ու արժեքը ստուգելուց հետո նա իր անձնական դրամով գնում է դրանք քահանայից և ուղարկում Վիեննա: Ստացված գումարը ամբողջությամբ հատկացնում է ազգային երկսեռ մի վարժարանի պարտքերի հատուցմանը: Այսպիսին էր նա իր ողջ կյանքում:

1930 թվին Սոֆիայում մեծ շուքով և փառահեղ հանդիսությամբ տոնվում է նրա 60-ամյա գործունեության հոբելյանը: Այդ առթիվ, բնական է, շատ նվիրատվություններ են լինում, մանավանդ գոյանում է նյութական մի մեծ գումար, որը նույնությամբ, մինչև վերջին կոպեկը նա նվիրում է Սոֆիայի «Արամյան» ազգային վարժարանին, որը սեփական ջենք չունենալով՝ միշտ ստիպված էր վարձու շենքերի մեջ հավաքել իր սաներին: Այդ առթիվ դպրոցը անվանվում է «Արամյան-Հովակիմյան» վարժարան:

Հովակիմյան սրբապանը պարզևատրվել էր բազմաթիվ շքանշաններով, որոնց մեջ ա-

ռանձնակի տեղ էր գրավում Ավստրո-Հունգարիայի կայսր Ֆրանսուա Ժուլեֆի նվիրած մեծ մեդալը այն բանի համար, որ ինքը օժանդակել էր հայկական գերեզմանում խնամքով պահված իշխան Էմերեկ Թյուկիլի ֆոն Կիսմարկի աճյունների մայր հայրենիք փոխադրմանը:

Շինարար սրբապանը մնում է իր հոտի գլուխը մինչև 1915 եղեռնական թվականը: Այդ օրերին նա, որպես հեղինակավոր անձնավորություն, դիմում է Ավստրիայի դեսպանին և խնդրում նրա միջամտությունը, որպեսզի Նիկոմիդիո գավառի հայերը տեղահան չլինեն: Դեսպանը շատ սիրալիր ու քաղաքավարի հասկացնում է, որ ինքն իրավունք չունի Թուրքիո ներքին գործերին միջամտելու, սակայն կարող է ապատել սրբապանին և ուղարկել Վիեննա, որտեղ նա կլինի կառավարության հյուրը: Լսելով այս, Հովակիմյան սրբապանը, խիստ դառնացած խնդրում է թարգմանին ասել.

— Հուրը առանց հովվի չի կարող լինել...

Եվ այդ անձնուրաց հովիվն իր հոտի հետ անցնում է արհավիրքի ու մահվան ճամփաներով: Հուրը 70000 հոգուց 55 հազարը թողնելով տարագրության ճանապարհին, իսկ մնացյալ հոտն իր հովվի հետ վերադառնում է, որպեսզի քիչ ժամանակ անց նորից գաղթականի ցույցը ձեռքն առնի, այս անգամ օտար, հյուրընկալ ափեր ապաստանելու համար:

Հովակիմյան սրբապանը անցնում է Բուդապեշտ, ուր և հետագայում դառնում է թեմի առաջնորդ, ընդհուպ մինչև խոր ծերություն և վախճանվում է 1934 թվի ապրիլի 10-ին:

1924 թվին նա հրավիրված էր Խաաքովո, ուր գաղթականները գերմարդկային պոռոտությունների գնով կանգնեցրել էին եկեղեցի ու դպրոց: Այդ օրը պետք է կատարվեր եկեղեցու օծումը:

Սրբապանը վերիջեց իր ժողովրդի անցած գողգոթան... Նա տեսել էր սարսափի ու մահվան այն ճամփան, որ երկարում էր մինչև Դեր-Չորի անապատները: Հիշեց հապճեպ վրանների տակ անպաշտոն կերպով կատարված եկեղեցական արարողությունները, որոնք հազար անգամ ավելի սրտառուչ էին և ընդունելի: Չափազանց հույսված էր: Կոտորված, հյուծված իր ժողովուրդը գրեթե ոչնչից մեջտեղ էր բերել այս եկեղեցին... Այդ օրվա իր քարոզը երևի ամենից ավելի սրտահույզ և քաջալերողն էր միաժամանակ:

— Իմ ժողովուրդ,—ասաց նա,—իմ ճղակտոր եղած, տնավեր ժողովուրդ: Չեք եկեղեցին պարզ է ինձ նման: Ես ալ ձեզի պես ու ձեզի հետ անցեր, եմ աքսորի ճամփաներեն, ձեզի նման տնավեր եմ ես ալ: Բայց

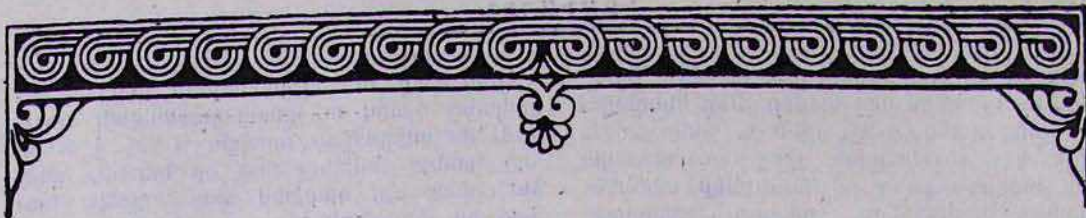
քանի որ իմ ժողովուրդս դեռ ապրելու կամք ունի, ես կօրհնեմ այդ կամքը: Ձեր եկեղեցին իր պարկույթյան մեջ մե՛ծ է, ջա՛տ մեծ: Սուրբ է ան, սրբապան: Թող այս պատերը ջատ հարսանիքներ ու կնունքներ տեսնեն: Ապրիք՝ զավակներս, ապրիք՝ խաղաղությամբ և ապրեցուցեք ձեր զավակները, վաղվան մեր Հույսն ու Ապավենը: Ամեն:

Նրա պատվին եկեղեցին անվանվեց «Սուրբ Ստեփաննոս»:

Սրբակյաց ու մաքրամաքուր այդ եկեղեցականը պարզ ու, բառի բովանդակ առումով, ժողովրդական առաջնորդ եղավ և իր ողջ կյանքը նվիրաբերեց իր հոտին, դարձավ մասունք, դարձավ հուշ ապրելու համար իր ժողովրդի հիշողության մեջ:

ՄԵՍՐՈՊՈՒՀԻ Գ. ՄԵՍՐՈՊ

ՆԵՐՍԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊՈԶԱՊԱԼՅԱՆ

ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ՍՈՒՐԲ ԾՆՆԴՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ

ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱԿՆԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆԸ.—

Կրօնական տեսակետով՝ հեթանոսությունը հոգու խարխալումն է դեպի ճշմարտություն, մղված՝ ներքին խորունկ, բայց շփոթ մի կարիքից: Մարդ ձգտում է հաղորդակցության մեջ մտնել իր ճակատագիրը վարող անժանոթ պորությունների հետ, բայց Կուրկ լինելով աստվածային բացահայտ մի հայտնության առաջնորդությունից, տարուբերվում է միայն իր շրջանակի մեջ, առանց կարողանալու դուրս գալ այնտեղից:

Մարդկությունը իր հոգեկան մանկության շրջանում պաշտել է ծառն ու քարը՝ աստվածացնելով դրանք: Երկյուղը, վարմանքն ու հիացմունքը հետպիտե երկրորդել են նրա կրօնական մթնոլորտը:

Հին աշխարհի ամենից ծաղկյալ շրջանում, հունական և հռոմեական քաղաքակրթությանց ժամանակ, որ հին աշխարհի վարձագման բարձրակետն է ներկայացնում, աստվածացել են մարդն ու մարդկությունը ինքնին, ոչ միայն իրենց ուժի, գեղեցկության ու հանճարի, այլ նաև՝ կրքերի և ամենագարշելի մոլությունների հմայքներով: Այսպիսով, երկիրն է, որ երկինք է փոխադրվել, ու մեղքը, ոճրի և տափանքի ամենից զավիր ձևերի մեջ, աստվածների անձի վրա, առարկա է դառնում պաշտամունքի: Այս շրջանում պետության փառավորումից ծնվում է բռնակալությունը: Բայց մարդու աստվածացումը ուրիշ բանի չէր կարող հանգել, եթե ոչ հետպիտե ավելի շեշտելու և շոշափելի դարձնելու նրա անկարողությունը, ու հին նախապաշարումներին, այսպիսով, հաջորդում է սկեպտիկությունը:

Մարդկային հոգեկան կյանքը այդ շրջանում իր վառիթափի վրա էր արդեն: Նրա վերջնական անկումը միառժամանակ հապաղեցնում էին երկու ազդակներ՝ ա. խորհուրդների պաշտամունքը, որոնց մեջ երբեմն արտահայտվում էին կրօնական բարձր գաղափարներ, ցույքեր հավիտենական ճշմարտությունից, և բ. փիլիսոփայությունը, պղատոնականությունը, օրինակի համար, որը երկրավոր կյանքի փոփոխությունների ու անցավորության ետին ցույց էր տալիս երկնային գեղեցկության անշարժ իրականությունը: Ստոյիկությունը, որը գիտական որոշ սկզբունքների էր կոչում մարդկային վարքը, բարոյական ազնիվ մտածողությանց մեջ խտացնում էր այնպիսի տեսություններ, որոնց մեջ հետո Ավետարանի աստվածաբանությունը և բարոյագիտությունը իրենց մընայուն տեսություններն էին գտնելու:

Բայց այս երկու ազդակներն էլ, հակառակ իրենց բարձր արժեքին, չէին կարողացել մարդկության բարիքին ծառայել, ոչ միայն որովհետև առհասարակ անմատչելի էին մընում ամբոխին, այլ՝ որովհետև բարձր շըրջանակների մեջ ևս, որը իրենց ոլորտն էր, չէին կարողացել տալ մարդկանց մտքերին անհրաժեշտ անդորրությունը և սրտերին՝ սփոփանքը, որ տուրքն է միայն կրօնի: Որովհետև նրանք չէին կարողացել զգեսնել մեղքը, որը հոգու ամենամեծի թշնամին է:

Ահավասիկ, փրկության հարցը սեղանի վրա էր դրված, բայց ո՞ր էր առեղծվածի բանալին: Վհատությունը ընդհանուրի բաժինն էր դարձել և, իբրև պատասխան այդ վհատության ու հուսահատության, սկեպտիկությունը իշխել էր ամենուր, նույնիսկ իմաս-

տասիրության մեջ: Մյուս կողմից՝ ամբողջ հրաժարվել էր կուրությունն ու դյուրահավանությունը ջահագործող կիսահմաններից, որոնցից ոմանք, Սիմոն Մոզի և Ապողինոս Դիանացու նման, սկսել էին իմաստասիրական դրության կերպեր պիտակել իրենց ձեռնածություններին:

Մինչ հեթանոս մարդկությունը դարերի երկար ճանապարհին մնում էր տարտամ ու անորոշ դրության մեջ, Արևելքի և Արևմուտքի սահմանի վրա, Միջերկրական ծովի արեւելյան ավազանի ափին, փոքրիկ մի ժողովուրդ հետպիսեմե ավելի զգալի էր դարձնում աստվածային հայտնության մի գործիք հանդիսանալու իր կոչումը: Նրա համար կյանքը մի ուխտ կամ մի դաշինք էր Աստծու և իր միջև հաստատված, և այդ գիտակցությունը ներքին ու բարոյական ուժի մի անսպառ աղբյուր էր դարձել: Նա քաղաքականապես տկար մի ազգ էր եղել, ներքին ցեղային կռիվներով սպառված և հարևան ազգերից միջոտ հալածված: Քրիստոնեական թվականության սկզբին նա հյուծվում էր հռոմեական մականի տակ: Նրա ծոցում գոյություն ունեցող քաղաքական կուսակցությունները, որոնք ծածկելով իրենց ազգային զգացմունքները օտարներին ներկայանում էին կրոնական քողի տակ, պառակտում էին իրենց ներքին ազգային կյանքը:

Գլխավոր քաղաքական կուսակցությունները երկուսն էին՝ սադուկեցիների և փարիսեցիների կուսակցությունները:

Սադուկեցիները հռոմեական կայսրության բարեկամներն էին և նրա հովանավորության ներքև իրենց սեփականությունն էին դարձրել կրոնական իշխանությունը: Վարում էին սխալ և անհանդուրժելի մի կյանք: Փարիսեցիները պաշտպանում էին ազգայնականությունը, այն հասցնելով ամբողջավարտության գագաթնակետին: Սրանք ազգային ծեսերի և ավանդությունների տառացի պաշտպաններն էին, անսանձ կատաղությամբ հրահրում էին Մեսիա-Փրկչի գալստյան հույսերը, այդ հույսերը վերածելով քաղաքական իմացությունների:

Սակայն, սադուկեցիների անտարբերությունից և փարիսեցիների ազգային մոլեռանդությունից անկախ, ժողովրդի ծոցում կար մաքուր ու անկեղծ գաղափարների նշվիրված մի ընտրանի, որն անբաժան էր մնում մեղքերի թողության, երկրի վրա արդարության հաստատման և փրկությունը ամբողջ մարդկությանը հաղորդելու իր իդեալից: Այդ իդեալը նա մարգարեների քարոհություններից էր ժառանգել և երկար ժամանակ այն իր մեջ պահել էր անթեղված:

Իսկ Պաղեստինից դուրս ապրող հրեա-

ները, որոնք ցրված էին այն ժամանակվա ծանոթ աշխարհի գրեթե բոլոր մասերում, հակառակ իրենց օտարամուտ կենցաղին, չէին մոռացել իրենց հայրերի կրոնը, և սինագոգներում իրենց պաշտամունքների ժամանակ Երուսաղեմի տաճարի մասին մղտածումը առավել խորհրդավոր հմայքով էր ապրում նրանց հոգիների վրա:

Այսպես ուրեմն, մինչ պաղեստինաբնակ հրեությունը, հակառակ իր ներքին կյանքի դժնդակ պայմաններին, ունեցել է Ջաքարիայի, Սիմեոնի, Մարիամի և Աննայի նման շերտ հավատացյալներ, մյուս կողմից՝ հելլենաբնակ հրեաները, թերևս անգիտակցաբար, Հռոմեական կայսրության ընդարձակ սահմաններում, ուր հունարեն լեզուն և կայսրության կարգն ու սարքն էին իշխում, պարարտ հող էին գտնում Աստուծո փրկության գործը առաջ տանելու համար:

ՀԻՍՏՈՒՍԻ ԾՆՈՒՆԴԸ.—

Ամենից հավանական հաշվումների համաձայն, Հիսուս ծնվել է Հռոմի 749 թվականին, այսինքն՝ Մեծն Հերովդեսի մահից մեկ տարի առաջ, որ, ըստ Հովսեփոս պատմիչի, տեղի է ունեցել Հռոմի 750 թվականին: Դիոնիսիոս Կրտսերը, որ Ջ դարում հաստատեց ներկա քրիստոնեական թվականը, սխալմամբ է, որ 754-ին է դրել նրա ծնունդը: Ստուգապես Ղուկասի Ավետարանի Բ. գլխի 2-րդ համարում Կյուրենիայի մասին տրված տեղեկությունը հակասում է այս ենթադրությանը, քանի որ այնտեղ հիշված մարդահամարը տեղի է ունեցել շուրջ տասը տարի հետո, այսինքն՝ Հռոմի 759—760 թվականներին: Բացահայտ է, որ այս տեղեկության մեջ ժամանակագրական մի շփոթություն կա:

Եթե ստույգ լիներ Ղուկասի Ավետարանի տեղեկությունը, այսինքն՝ եթե այս մարդահամարի տարին ծնված լիներ Հիսուս, այն ժամանակ Հերովդեսի մահվանից մի տասնամյակ հետո ծնված պիտի լիներ, որով Մատթեոսի հաղորդած տեղեկությունը իր արժեքը կկորցնե: Բայց Ղուկասի պատմածը նույնանում է առաջին Ավետարանի պատմության հետ, երբ նկարագրվում է Հովսեփի և Մարիամի ճանապարհորդությունը, որը Հերովդեսի օրով միայն կարող էր տեղի ունեցած լինել, այսինքն՝ երբ Գալիլիան և Հրեաստանը գտնվում էին նույն վեհապետի իշխանության ներքև:

Հիսուսի՝ Դավթի արքայական ցեղից սերված լինելը աներկբա է, ըստ Նոր Կտակարանի հաղորդած տեղեկությանց. «Դավթի որդի» անունով են որակում նրան առաքելական վկայությունները, այդպես է ճանաչ-

վում Նա նաև ամբոխի կողմից, ինքն էլ երբեք չի ժխտում այդ որակումը (Հռոմ. Ա. 3, Բ. Տիմ. Բ. 8, Գործք Բ. 30, ԺԳ 23, Հայտ. Ե. 5, ԻԲ 16, Մատթ. Թ. 27, ԺԵ. 22 և այլն)։ Բայց Դավթի ընտանիքի ո՞ր ճյուղից էր սերվել Հիսուս։

Այստեղ է, որ ծագում է դժվարությունը։ Երկու ազգաբանությունները՝ Մատթ. Ա. 1—16 և Ղուկաս Գ. 23—38, բացարձակապես չեն համընկնում իրար, թեև երկուսն էլ Դավթի ցեղագրությունն են ներկայացնում։ Այս մասին տրված բացատրությանց մեջ ամենից ավելի կրկնվածը այն է, որ Մատթեոսը Հովսեփի, իսկ Ղուկասը Մարիամի գծով են ցույց տալիս Հիսուսի Դավթյան ցեղաբանությունը։ Եվ եթե Ղուկասը փոխանակ Մարիամի, Հովսեփին է ցույց տալիս իբրև Հեղիի որդու, որը, ըստ Թալմուտի ավանդության, ինչպես նաև ըստ Հուստինոս վկայի և Աթանասի՝ հայրն է Մարիամի, ապա ըստ հին եկեղեցիների, ինչպես և Հայ Եկեղեցու ավանդության, Հովակիմն է համարվում Մարիամի հայրը։

Հովակիմ և Հեղի (ակիմ) նույն անուններն են, առաջինը Եսիվն, իսկ երկրորդը՝ Էլի Աստուծո անունից են ծագում։ Սրա պատճառն այն էր, որ, ըստ հրեական ավանդության, կանայք չէին կարող հիշվել ազգաբանական ցուցակներում։ Ինքնըստինքյան այս վերջին տեսակետը տրամաբանական չի թվում, որովհետև Մատթեոսի ազգաբանության մեջ, ինչ կերպով էլ եղած լինի դա, կանանց անունների հիշատակություն կա (Թամար, Ռախաբ, Հռութ, Ուրիա)։

Երկու ազգաբանությունների մեջ գոյություն ունեցող թե ներքին անձնությունները և թե բաղդատական անհամաձայնություններն ավելի շուտ արդյունք են այն բանի, որ Դավթի թագավորությունը վաղուց էր ընկել, այդ պատճառով էլ ճշգրիտ ու վավերական ցեղացուցակներ չէին պահպանվել։

Վերադառնալով կրկին ազգաբանությանց հարցին՝ պետք է նշել, որ Հիսուսի մանկությանը վերաբերող պատմվածքները խորքում համաձայն են Նոր Կտակարանի ընդհանուր ոգուն։ Դրանք իրենց պարունակած ազգաբանական մասերով է, որ չեն համընկնում իրար, ինչպես ասացինք վերևում։ Սակայն այդ փոքրիկ անհամաձայնությունները Փրկչի հրաշալի ծննդյան աստվածային խորհուրդը խանգարելու բնույթը չունեն բնավ։

Երկու վավերագրությունների իրարից ունեցած տարբերությունը անտարակոյս հետևականք է երկուսի էլ ուրույն ավանդություններից ծագած լինելու։ Ինչպես տեսանք, Մատթեոսի հաղորդած ազգաբանությունը ուղղապես վերաբերում է Հովսեփի ընտանի-

քին։ Նույնպես պետք է մտածել նաև Ղուկասի հաղորդածի՝ մասին։ Այն ևս չի կարող Մարիամի ընտանիքին վերաբերել, որովհետև, հրեական օրենքի համաձայն, որը ռաբունական գրվածքները հաստատում են, մոր ընտանիքը նկատի չէր առնվում։

Ուրեմն երկուսն էլ Հովսեփի գիծն են ցույց տալիս, թեև տարբեր ավանդություններից քաղված հիշատակություններով։ Բայց Հիսուսի՝ Հովսեփի ճանապարհով Դավթի որդի լինելու հանգամանքը չի կորցնում իր ցեղաբանական արժեքը, թեև, ըստ ամենաին տեղական ավանդության, Հովսեփն ու Մարիամը ամուսիններ լինելով՝ մեկի ազգաբանությունը նկատվել է նաև մյուսինը։

Սակայն եթե նույնիսկ երկու ավետարանիչներն էլ Հովսեփի ընտանիքը միայն նկատի ունենային, Հիսուսի ազգաբանությունը կապվեի, հարցը կմնար նույնը. ի՞նչ պետք է խորհել այն ժամանակ Հիսուսի հրաշալի ծննդյան մասին, այսինքն՝ ի՞նչ պետք է ասել Փրկչի գերբնական հղությամբ ծնված լինելու մասին, որ, արդարև, Եկեղեցու հիմնական սկզբունքներից մեկն է և որ այնքան բոուն վեճերի պատճառ է դարձել հին օրերից մինչև այսօր։

Այստեղ ուղադրալն այն է, որ քննադատները այս կետը նկատի առնելիս՝ իրենց առարկության իբրև կռվան ընդունել են ոչ այնքան ազգաբանությանց պարագան, որի վրա չարժե արդարև երկար կանգ առնել, այլ այն լուծությունը, որ Նրա ծննդյան մասին պահպանել են ավետարանիչները։ Նրանցից միայն երկուսն են այդ հիշատակում, այն էլ Հիսուսի մանկությանը վերաբերող պատմվածքների մեջ, մեկ էլ Պողոս ու Հովհաննես առաքյալները՝ Նոր Կտակարանի թղթերում։

Եթե մի պահ միայն պատմական տեսանկյունից դիտենք Փրկչի հրաշապատում ծնունդը, պետք է ընդունենք, որ Մարկոսի և Հովհաննեսի վերոհիշյալ լուծությունը չի կարող մի փաստ լինել այդ իրողության դեմ։ Արդարև, անբնական չափի լինել մտածել, որ Մարիամը, հասկանալի զգուշությամբ, մանավանդ տեսնելով «եղբայր» կոչվածների վերաբերմունքը Հիսուսի հանդեպ (Հովհ. Է. 5), երկար ժամանակ պարզած չլինել խորհրդավոր գաղտնիքը լայն շրջանակում։ Այսպիսով, Նա միայն իր կյանքի վերջին շրջանում և այն էլ շատ քչերին է հայտնել այն։ Այդ պատճառով միայն փոքր չափով է այն արտահայտվել ավետարանական գրականության մեջ։ Գալով Պողոս և Հովհաննես առաքյալներին՝ չպետք է մոռանալ, որ առաջինը, անգիտանալով հանդերձ իրականությունը, վանք չի առնում սակայն իր մտածումը հյուսել Հիսուսի վսեմ կերպարի մա-

սին, քանի որ գերազանց մտաքանջությամբ է միջոտ պանծացնում նրա անձի աստվածային սրբությունը:

Իսկ Հովհաննես առաքյալը, որ նախորդ ավետարանիչների մոտ եղածներից միայն այդ կետի մասին չէ, որ լռում է, Բանի-Լոդոսի մարմնառության իր պատգամով, անտարակոյս, ոչ թե առարկություն է արած լինում Հիսուսի հրաշալի ծննդյան մասին, այլ, ընդհակառակը, այդպիսով ավելի ամբողջացրած և հաստատած է լինում դրա ճշմարտացիությունը:

Քրիստոսի անձի մեջ Աստված պարտության է մատնում մեղքի պորությունը՝ տիպար մարդու հաղթանակով մարդկությունը ապառնելով մեղքի անարգ լծից, և նոր վարդապետության դրոշմ է դնում սրբության վրա:

Քրիստոնեական վարդապետության այս իմացումը դարերի ընթացքում այնքան լավ է հասկացված և բացատրված հին ու նոր աստվածաբանների կողմից, որ այսօր ևս դա կարծիքն է բավարթիվ ողջախոհ մտածողների, որովհետև մարդու բարոյական հատկությունները նրա բնության մեջ իսկ պետք է ունենան իրենց հիմքը, և Քրիստոսի անվիճելիորեն բացարձակ գերիվերությունը, անտարակոյս, պետք է եզական մի բան ունենար իր երկրային գոյության ծագման մեջ ևս:

Երբեմն առաջ է բերվում այն առարկությունը, թե Հիսուս, իբրև կատարյալ մարդ, պետք է մարդկորեն, այսինքն՝ մարդկային բնախոսական պայմանների համեմատ ծնված լիներ: Այս առարկությունը կորցնում է իր իմաստը, երբ մտածենք, որ բնախոսական պայմանների իրականացման մեջ չէ երբեք մարդկային կատարելությունը: Ընդհակառակը, մարդ այնքան ավելի գերազանց է և կատարյալ իբրև մարդ, որքան որ իր կյանքը, մերկանա-

լով նյութական ու տարերային հանգամանքներից, փայլում է բարոյական և իմացական առավելություններով:

Մարդաբանական զանազան վարկածների հիման վրա պատկերացված նախապատմական մարդուն չենք կարող նկատել այնքան կատարյալ, որքան քրիստոնեական ըմբռնողության համաձայն ներկայացվածին: Եվ հետո՝ մեր գիտեցած կամ հասկացած պայմաններում տեղի ունեցած ծնունդով չէ, որ անպայման կերտվում են մարդկային հատկանիշները: Այսպես, օրինակ, այդ պայմաններում չէ, որ գոյություն է առել նախամարդը և ինչ էլ որ ասվի մարդու ծագման մասին Աստվածաշնչում ներկայացվածի համար, մարդկային կյանքը կենդանական գոյության բնական պարզացման հետևանք չէ: Միայն նոր սկզբնավորության հավատքը կարող է բացատրել մարդկային ծագման խորհուրդը:

Միևնույն ըմբռնումն է, որ լուսավորում է առաքյալի միտքը Հիսուսի ծննդյան մասին, երբ նա Ադամի հետ համեմատության մեջ է դնում նոր Մարդուն՝ Հիսուսին (Հռոմ. Ե 18—21), ընդունելով հանդերձ, որ Հիսուս «եղեալ ի կնոջէ» է (Փաղ. Դ. 2): Նա ասում է նրա համար, «որ ի կերպարանս Աստուծոյ էր... զանձն ուրացոյց... ի նմանութիւն մարդկան գտեալ» (Փիլ. Բ. 6—7): Եվ այսպես, առաքյալը Հիսուսի երկրավոր գոյության առաջին ռոպեից իսկ մարդկության սովորական անդամների և նրա միջև բնության խորհրդավոր տարբերություն է տեսնում: Քրիստոսի հրաշալի հղացման և ծնդյան իրողության մեջ ավետարանական մտածմանը հակառակ ոչինչ չկա. առաքյալներն անգիտանում են լոկ մի դեպքի մասին ու լռում, սակայն այդ դեպքի գաղափարը իրենց մեջ է և, անտարակոյս, դա արտահայտվում է Քրիստոսի վերաբերյալ իրենց տված բացատրության մեջ:

ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՆԾԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊՈՂՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ս. Գրքի գիտական ուսումնասիրության 19-րդ դարի ներկայացուցիչների գործերում հաճախ ենք հանդիպում «Հիսուսի կրոն»-ը և «կրոն Հիսուսի մասին» արտահայտություններին: Առաջինը ներկայացվում է որպես հրեական կրոնի ամենապահպանողական տեսակը և երկրորդը որակում է քրիստոնեությունը: Այս տեսանկյունից հարց եմ առաջադրում, թե ո՞ւմ պետք է տալ առաջնությունը՝ Հիսուսին, թե Պողոս առաքյալին, քանի որ Պողոս համարվում է քրիստոնեական մտածելակերպի առաջին տեսաբանը: Սակայն մեր կարծիքով նման հակադրությունը ավելորդ է: Ավելին. ինչպես մեր առաջին հոդվածի մեջ անդրադարձել ենք¹, պետք է շեշտել այն շարունակականությունը, որ առկա է Հիսուսի և Պողոսի մտածելաձևերի մեջ: Հոդվածում քննելու ենք այս շարունակականության մեկ այլ դրսևորումը՝ Պողոսի մոտեցումը Հին Կտակարանի նկատմամբ:

Մեր առաջին հոդվածի մեջ փորձեցինք հաստատել այն իրողությունը, որ Պողոս առաքյալ ծանոթ էր Հիսուսի ասացվածքներին և հետևաբար, պարմանալի չէ, որ Պողոս ծանոթ էր նաև Հիսուսի տեսակետներին Հին Կտակարանի մասին: Հիսուսի ընկալմամբ՝ Նոր Կտակարանը իրականացնում էր Հին Կտակարանի մարգարեությունները (Ա Կորնթ. ԺԱ 25): Նախնական եկեղեցին Պողոս առաքյալի հանդես գալուց շատ առաջ արդեն տվել էր իր ինքնուրույն մեկնությունը Տիրոջ չարչարանքի և հաղթանակի մասին: Հիսուս Քրիստոսի մահը մարդկության մեղքերի համար էր, իսկ նրա մեռելներից հարություն առնելը տեղի էր ունեցել «ըստ գրոց» (Ա Կորնթ. ԺԵ 3):

Պողոս առաքյալի օրենքի դատապարտումներով մեր ընկալմամբ հիշեցնում է Հիսուսի վերաբերմունքը: Պողոս մատնանշում է օրենքի թերությունները և համարում վնասակար նույնիսկ նրանց համար, ովքեր աշխատում էին այն պահել և գործադրել այնպես, ինչպես պահանջում էր Երկրորդ Օրինաց Գիրքը. «անհոնալ ամենայն մարդ, որ ոչ կացցե յամենայն գրեալսն ի գիրս օրինաց՝ առնել զամենայն» (Գաղ. Գ 10, Բ. Օրինաց ԻԵ 26): Պողոս օրենքի իր Քրիստոնեական հասկացողությունը վերցրեց Հիսուսից: Այն կարելի է բնութագրել մեկ նախադասությամբ. «պի ամենայն օրենք ի մի բան կատարին, ի սիրեսցեսն զընկեր քո իբրեւ զանձն քո» (Գաղ. Ե 14, Հռովմ. ԺԳ 9):

Թե՛ Հիսուսի, և թե՛ Պողոս առաքյալի համար Հին Կտակարանի ամենատպալուրիչ և ուսանելի տարրը հույսի ներշնչումն է: Բայց Պողոս, որ ապրեց և գործեց Հիսուսի մահից և հարությունից հետո, հնարավորություն ուներ Հին Կտակարանից առանձնագնել բազմաթիվ ակնարկություններ «Փրկչի» վերաբերյալ, որ չէր կարելի Հիսուսին վերագրել իր հարությունից առաջ: Այսպիսով, Պողոս առաքյալի Հիսուսին ներկայացնելը՝ որպես «Երկրորդ Ադամ», մի անվանակոչում է, որը մի քանի հայացքների միաձուլման արդյունք է: Իր ընկալմամբ Քրիստոնեական եկեղեցին, որպես Քրիստոսի Մարմնի տեսանելի ներկայությունը աշխարհի վրա, ենթակա էր այնպիսի տառապանքների, որոնք մասին կարելի է կարդալ Հին Կտակարանի երկերում: Եկեղեցու կրած դաժան հալածանքները նա նույնացնում է Հին Կտակարանի Ելքի պատմության հետ. «Հարքն մեր ամենեքին ընդ ամպովն էին, և ամենեքին ընդ ծովն անցին. Եւ ամենեքեան ի Մովսէս մկրտեցան յամպն և ի ծովն: Եւ ամենեքին պնոյն զիոգետոր զկերակուրն կերան: Եւ ա-

¹ Պողոս առաքյալի ամուլամբարանության հիմունքները, *Էջմիածին*, 3 (1984), 44—50:

մենեքին վնդն ցիտցեալն ընպելին արբին...» (Ա Կորնթ. Ժ 1—4):

Նշենք, որ Հիսուսի և Պողոսի Հին Կտակարանի մեկնությունների միջև նկատելի են խոր տարբերություններ: Պողոսի առաքելությունը սկսեց Հիսուսի խաչելությունից հետո, իսկ մեր ուշադրությունից պետք է վրիպի այն պարագան, որ Պողոս Քրիստոսի մահը նկատում էր օրենքի բացասական կիրառության հետևանք: Քրիստոս ինքը դարձավ «անեծք», ինչպես Օրինաց Գիրքը գուշակել էր. «վի գրեալ է թէ Անիծեալ ամենայն որ կախեալ կայցէ պիայտէ» (Գաղ. Գ 13 համմ. Բ Օրինաց ԻԱ 23): Ուշագրավ է, որ Հիսուս թեև միշտ քննադատեց օրենքի խստասրտությունը, սակայն երբեք այն բացարձակապես չվերծեց: Հիսուս անշուշտ չունեի եկեղեցական գործիչ-մտածողի մտահոգությունները: Իրողությունն այն է, որ Պողոս բնականինց աստվածաբանական մտածելակերպ ուներ: Առհասարակ իր դիտողություն-խորհրդածություններում արծարծում էր աստվածաբանական հարցեր ակնարկողաբար, հաճախ շնորհիվ բառերի և մտքերի շաղկապումի, քան թե աստիճանական վարգացման: Պողոս հույն էր՝ մարզված Պատոնական կամ Ստոյիկ դպրոցների մտածելաձևերի կանոններով. նա հրեա էր, մեծացած Երուսաղեմում և կրթված «առ ոտս Գամաղիելի» (Գործք Առաք. ԻԲ 3): Ուստի իր համար փիլիսոփայությունը «սնտի խաբեութիւն» էր» (Կող. Բ 8):

Իրեն վերագրված թղթերում մեկնողական բնույթի հատվածներ շատ կան, որոնցից կարող ենք պատկերացում կապել իր մեկնության ըմբռնումի և որդեգրած սկզբունքների մասին: Նախ անդրադառնանք այն մի քանի բառերին, որ Պողոս կիրառում է բացատրելու համար Հին և Նոր Կտակարանի մի քանի դեպքերի առնչակցությունը: Հունարեն «տիպոս» բառը, որ նա հաճախ կիրառում է, նշանակում է «օրինակ»: Այսպիսով, Ա Թեսաղոնիկեցվոց Թղթի Ա գլխի 7-րդ համարում Պողոս նորաստեղծ եկեղեցին նկարագրում է որպես «իննէ ձեզ օրինակ ամենայն հաւատացելոյ որ են ի Մակեդոնիա և յԱքայիա», իսկ Բ Թեսաղոնիկեցվոց Գ գլխի 9-րդ համարում առաքյալը գրում է. «վանձինս օրինակ արասցուք ձեզ»: Ա Կորնթացի Ժ 6 համարով այս բառը ստանում է կիսապաշտոնական իմաստ: Հին Կտակարանի Եգիպտոսից ելքի պատմությունը Պողոս ներկայացնում է որպես մի դեպք, որ տեղի ունեցավ իսկապես Քրիստոսյանների. «օրինակաւ լինել վասն մեր, զի մի լիցուք ցանկացողք չարեաց»: Սրան նախորդող պարբերության մեջ առաքյալը նույն միտքը արտահայտում է առանց «օրինակ» բառի

կիրառության: «Ի Մովսիսի իսկ յօրենսն գրեալ է, ոչ կապեացես զցռուկ եպին կալուտոյ. միթէ վեպանց ինչ փոյթ էր Աստուծոյ: Ո՛չ ապաքէն վասն մեր ասէ, քանպի վասն մեր գրեցաւ» (Ա Կորնթ. Թ 9—10): Այստեղ անմիջական համեմատության աղերսը բացահայտ է: Հռովմայեցիս Ե 14 համարում Պողոս Աղամին կոչում է «օրինակ հանդերձելոցն»: Աղամ լոկ «օրինակ» է, որովհետև նա նմանվում է Քրիստոսին ոչ միայն նմանությամբ, այլ նաև տարբերությամբ: Շատ դեպքերում Քրիստոս հանդես է գալիս դերերում, որոնց նպատակն է, ըստ Պողոսի, բարեփոխելու Աղամի արարքները: Պողոս առաքյալ Ա Կորնթացիս թղթի ամբողջ ԺԵ գլուխը հատկացնում է այս փոխհարաբերության լուսաբանման: Քննվող հարցի համար հետաքրքրություն է ներկայացնում մի երկրորդ բառ ևս, որը ունի սերտ առնչություն ավելի հունական, քան հրեական մեկնողական սկզբունքների հետ, թեև երբ ուսումնասիրում ենք Պողոսի կիրառությունը այս բառի, տեսնում ենք, որ կա հրեական ազդեցություն: Պողոս հիշյալ բառը կիրառում է Գաղատացվոց թղթում.

«Ձի գրեալ է թէ Աբրահամու երկու որդիք էին, մի յաղախնոյ անտի, և մի յազատէն (տ. ծննդոց ԺԶ 15). Այլ որ յաղախնոյ էր՝ ըստ մարմնոյ ծնեալ էր, և որ յազատէն ըստ աւետեացն. Որ է առակ օրինակի. զի այս ինքն են երկու կտակարանք...» (Գաղ. Դ 22—26):

Հունարենի «ալլոգորումենա» բառը գրաբարում թարգմանվում է «օրինակ» բառով: Պողոս առաքյալ վերոհիշյալ Ծննդոց գրքի հատվածի մեկնության մեջ հանդես է բերել ազատ և համարձակ մոտեցում, որ սկզբնական աղբյուրին խորթ է: Դրանով հանդերձ իր մեկնությունը այլաբանական դպրոցի սկզբունքներին չի հետևում, որովհետև Պողոս չի ժխտում Հին Կտակարանի պատմականությունը²:

Մեր պատկերացումը Պողոս առաքյալի Հին Կտակարանի մեկնության լոկ այս երկու բառերի բացատրությամբ չի վերջանում, շատ ավելի որոշակի ակնարկներ կան: Իր ընդհանուր մոտեցումը, եթե մեկ բառով բնութագրելու հարկադրված լինենք, «Քրիստոսահայաց» է: Իր համար Հիսուս խոստացված Փրկիչն է, ոչ միայն ըստ այն հատվածների, որ բացահայտորեն գուշակում են Փրկչի գալուստը, այլ ամբողջ Ս. Գիրքը իր համար լի է ակնարկություններով Հիսուսի մասին: Վերը արդեն տեսանք, որ նա Հի-

² J. Bonsirven, Exégèse rabbinique et exégèse paulinienne (Paris, 1939).

սուսի մահվան և հարության նախօրինակները գտնում է Ս. Գրքում, թեև չի նշում, թե որտեղ այդ օրինակները կարելի է գտնել: Պողոսի ինչպես նաև առաջին Քրիստոնյաների համար, չէր կարելի Քրիստոսի կյանքի պատմությունը ըմբռնել և արժեքավորել Աստուծո ընդհանուր տնօրենությունից դուրս: Պողոս ուրիշ Քրիստոնյաների հետ հավատում է, որ Աստված ունի իր գաղտնի ծրագիրը, և այս հասկացողությունը հանրահայտորեն հիմնաքարն է իր Հին Կտակարանի մեկնաբանությունների: Այս մտքին համահնչուն է նաև այն պարագան, որ Քրիստոնեությունը ընդունում էր Ս. Գրքի պատմականությունը, և այդ պատմության մեջ տեղի ունեցած դեպքերը նա նմանեցնում է իր ժամանակում տեղի ունեցած որոշ դեպքերի: Պողոս հատուկ վերաբերմունք է դրսևորել հետևյալ չորս գլխավոր դեպքերի նկատմամբ. ա. Ադամի մեղանշումը և արտաքսումը դրախտից համարում է սկզբնապատճառը մեղքի և մահվան (Հռովմ. Ե 12), բ. Աբրահամի հպոր հավատքն էր, որ ապահովեց իր «յարդարութիւն»-ը (Գաղ. Գ 6), գ. Օրենքի շնորհումը Մովսեսի հրեշտակների միջոցով ժողովրդի «յանցուածոց վասն» (Գաղ. Գ 19), դ. Հիսուսի խաչելությունը և հարությունը: Այս դեպքերից ամեն մեկը յուրաքանչյուր հավատացյալի համար ունի որոշակի նշանակություն, որովհետև այս դեպքերից ամեն մեկը ի վերջո տեղի են ունենում հոգուտ Քրիստոնեության:

«Որպէս Ադաման ամենեքին մեռանին, նոյնպէս և Քրիստոսիւ ամենեքին կենդանացին» (Ա Կորնթ. ԺԵ 22): Օրինության այն խոստումը, որ Աստված տվեց Աբրահամին և իր հաջորդներին, դիտվում է որպես խոստում Հիսուսին և իր միջոցով բոլոր քրիստոնյաներին (Գաղ. Գ 16): Քրիստոս ապտել է մարդկանց օրենքի կապանքներից. «վի օրէնք հոգւոյն կենաց ի Քրիստոս Յիսուս ապատեցին վիս յօրինաց մեղացն և մահու» (Հռովմ. Ը 2): Հետևաբար եզրակացնում է Պողոս «վի որպէս յարեաւ Քրիստոս ի մեռելոց փառօքն Հօր, նոյնպէս և մեք ի նորոգումն կենաց շրջեցուք» (Հռովմ. 2 4, Կող. Գ 1)³:

Այս առումով Պողոս առաքյալ հենց ինքն իր Հին Կտակարանի սեկնության սկզբունքների վավերական փաստագրումը տալիս է Ս. Գրքի հետևյալ դեպքի բացատրության մեջ. «Իսկ Աբրահամու խոստացան աւետիքն և պաակի նորա. և ոչ ասէ, Չաւակաց իբրեւ բազմաց, այլ իբրեւ զմիոյ, թէ եւ պաակի քում, որ է Քրիստոս» (Գաղ. Գ 16): Ծննդոց գրքի ԺԳ 15 համարում «պաակս» բառը անշուշտ հավաքական իմաստով է կիրառված՝ որպէս

ակնարկություն Աբրահամի ժառանգներին: Այս պարագային Պողոս նախընտրում է քննվող համարի ամենաբառացի իմաստը. մի հանգամանք, որ ուրիշ առիթներում անտեսում է, ինչպես Բ Կորնթացիս ԺԱ 22 համարի մեկնության դեպքում: Այս շեղումով է, որ Պողոսին հաջողվում է Ծննդոց գրքի վերոհիշյալ համարը հարմարեցնել Քրիստոսին: Ինչպէ՞ս է նա այս արդարացնում: Նա Քրիստոսին լոկ մի անձ չի նկատում, այլ համարում հավաքական մի մարմին, որը իր մեջ բովանդակում է բոլոր արդարներին, որոնք ապրում են հավատքով «ի Քրիստոս»: Ոչ պակաս հետաքրքիր է նաև մի երկրորդ պարագա: Ա Կորնթացիս Ժ 1 համարով սկսվող հատվածում, որտեղ Հին Կտակարանի Ելքի փորձառությունը համեմատվում է քրիստոնյաների փորձառությունների հետ, Պողոս իր բացատրության մեջ շատ ապատ է վերաբերվում Հին Կտակարանից մեջբերում կատարելիս.

«Ոչ կամիմ եթէ տգէտք իցէք, եղբարք, վի հարքն մեր ամենեքին ընդ ամպովն էին, և ամենեքին ընդ ծովն անցին. եւ ամենեքին ի Մովսես կրտեցան յապն և ի ծովն. եւ ամենեքին վնոյն փոզկոր վկերակուրն կերան եւ ամենեքին վնոյն փոզկոր ըմպելին արբին, վի ըմպին ի հոգեւոր վիմէն որ երթայր զիւետ նոցա, և վէմն էր ինքն Քրիստոս» (Ա Կորնթ. Ժ 1—4):

Պողոս առաքյալ փորձում է Աստվածաշնչական մի պատմություն արժեքավորել Քրիստոնեության հատուկ մի շարք բառերի և գաղափարների օժանդակությամբ: Աստվածաշնչի պատմության մեջ չկա «վիմէն որ երթայր զիւետ նորա» միտքը, թեև նման մի վիմի գոյության վերաբերյալ ակնարկություններ կան Ս. Գրքի այլ գրքերում: Այս տեսակետը երկու հավանական սկզբնաղբյուրներ կարող է ունենալ: Նախ. Պողոս առաքյալի հասկացողությամբ Հիսուս Աստուծո «իմաստութիւնն» է, որ «ի սկզբանէ» գոյություն է ունեցել և, որը Աստուծո ստեղծագործության և տնօրենության միջոցն է: Ըստ Փիլոն Աղեքսանդրացու, այն վեմը, որից ջուր հոսեց (Ելից ԺԵ, Թիւք Ի) հագեցնելու համար խրայեցիներին անապատում, պետք է նույնացնել այս «իմաստութեան» հետ: Երկրորդ՝ վերջին ընթրիքի պահին Հիսուս իր աշակերտներին տվեց հոգևոր կերակուր և ըմպելիք՝ իր մարմինը և արյունը, հետևաբար

³ W. Morgan, *The religion and theology of Paul* (Edinburgh, 1917), E. Stauffer, *New Testament theology* (London, 1955).

այն վեմը, որ շնորհում է հոգևոր ընպելիք, պետք է նույնացվի Հիսուսի անձի հետ:

Հավատքի մասին իր բազմակի ակնարկությունների մեջ Պողոս շատ ուսանելի և դժվար խնդիր է արժարժում, որը ինքնին խոսում է հոգուտ իր Հին Կտակարանի մեկնության սկզբունքներին: Նա հարց է տալիս, թե ինչո՞ւ հրեաները, որոնց Աստված տվել էր Ս. Գիրքը, չեն կարողանում ըստ արժանվույն այն հասկանալ և գնահատել այնչափ, որչափ այն գնահատում են քրիստոնյաները: Պողոս այս հարցի պատասխանը ցայտուն պարզությամբ տալիս է Բ Կորնթացիս Թղթի մեջ: Նա իր պատասխանը խարըսխում է Հին Կտակարանից վերցված մի ինքնատիպ պատկերի վրա: Մովսես երբ ավարտեց իր խոսակցությունը Աստուծո հետ Սինայ լեռան վրա, իր երեսը այնպես փայլեց, որ անհրաժեշտ եղավ քողով ծածկել «երեսաց իւրոց» (Ելից ԼԴ 35):

«Քանզի մինչեւ ցայսօր ժամանակի նոյն քող ձգեալ կայ ի վերայ ընթերցածոց Հին Կտակարանաց. և ոչ վերանայ, զի Քրիստոսիս խափանելոց է: Այլ մինչև ցայսօր յորժամ ընթեռնուն վՄովսես, նոյն առաքաստ կայ ի վերայ սրտից նոցա: Այլ յորժամ դարձցին առ Տէր, ապա վերասցի առաքաստն [Ելից ԼԴ 34]. Ձի տէր հոգին է, ուր հոգի տեառն է, անդ ապատութիւն է» (Բ Կորնթ. Գ 14—17):

Այս քաղվածքում Մովսես խորհրդանշել է անհավատ Իսրայելի, որ պետք է վերադառնա Տիրոջ այնպես, ինչպես Մովսես վերադարձավ: Ո՞վ է Տերը: Տերը հոգին է, որ մեկնում է Ս. Գիրքը, ապառում մարդուն «քողից» և օրենքի կապանքներից: Ըստ Պողոսի Աստված «արար վմեզ պաշտօնեայս նորոց կտակարանաց. ոչ գրով, այլ հոգւով. զի գիրն սպանանէ, այլ հոգին կեցուցանէ» (Բ Կորնթ. Գ 6):

Պողոսի քննադատությունը ուղղված է ոչ թե Հին Կտակարանին, այլ այն մեկնելու սխալ եղանակին: Հոգու միջնորդությամբ կարելի է Հին Կտակարանը գնահատել որպես հոգևոր աղբյուր: Մի փոքր ավելի մասնավորեցնելով սույն բացատրությունը, Պողոս պնդում է, որ Հին Կտակարանի սխալ հասկացողությունը (օրինապաշտ մոտեցումը) բխում է այն հանգամանքից, որ այդպես մեկնողները զուրկ են սուրբ հոգու շնորհներից և գերի են մնացել սատանային. «ապա թէ իցէ եւս ծածկեալ աւետարանն մեր, ի մեջ կորուսելոցն է ծածկեալ. որոց Աստուած աշխարհիս այսորիկ կուրացոյց վսիտս անհաւատիցն, զի մի ծագեացէ ի նոսա լուսաւորութիւն աւետարանի փառացն Քրիստոսի

որ է պատկեր Աստուծոյ» (Բ Կորնթ. Դ 3—4): Այս քաղվածքի մեջ է Պողոս առաքյալի մեկնության բոլոր սկզբունքների արմատը: Հին Կտակարանի սուույգ հասկացողությունը կապում է Աստծուն: Նրանք, ովքեր այս ըմբռնողությունը չունեն, համարվում են «կոյրք»: Ի՞նչն է այս մեկնության առանձնահատուկ գիծը: Առաջին նկատելի և հիմնական սկզբունքը այն է, որ ամեն ինչ իր տեղի և ժամանակի մեջ որոշակիորեն կապվում է Քրիստոսի անձի հետ: Վերը արդեն առիթ եղավ ասելու, որ Պողոսի մեկնությունը կրում է ժամանակակից հրեա մեկնիչների ազդեցությունը: Ինչպես հայտնի է նման փոխհարաբերություն ինքնին բացատրելի է դառնում, եթե վավերական համարենք Գործք Առաքելոցի կենսագրական այն տեղեկությունը, որ Պողոս աշակերտել էր «առ ոտս Գամաղիելի»: Երկրորդ. Պողոս շատ ազատ և անկաշկանդ մոտեցում է ցուցաբերում Հին Կտակարանից ընտրած մեջբերումների հանդեպ: Այս տեսակետից առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում Սաղմոս ԿԹ 9 համարի վկայակոչումը Հռովմայեցիս Թղթի ԺԵ 2—3-րդ համարում.

«Այլ իւքանջիւր ոք ի մէջ ընկերին հաճոյ լիցի ի բարիս վասն շինութեան: Քանզի և Քրիստոս ոչ եթէ անձին հաճոյ եղեւ, այլ որպէս և գրեալ է «նախատինք նախատչաց քոց անկան ի վերայ իմ»:

Հովհաննես Ավետարանիչ այս նույն համարի մի այլ հատվածը վերագրում է Հիսուսին. «նախանձ տան քո կերիցէ վիս» (Հովհ. Բ 17): Ուշագրավ է, որ ներկայում այնքան մեծ նշանակություն չենք տալիս Սաղմոսներին, և հետևաբար նման կիրառությունը թվում է քմահաճ: Սակայն մեկի համար, որ գիտեր Քրիստոսի կյանքը, նման մեկնությունը բռնապետսիկ չէր, այլ ընդհակառակը, Պողոս արդարացնում է իր մոտեցումը հենց հաջորդ համարով. «բայց որ ինչ գրեցան՝ ի մեր վարդապետութիւն գրեցաւ, զի համբերութեամբ և մխիթարութեամբ գրոց պոյսն ընկալցուք» (Հռովմ. ԺԵ 4—5):

Այս մտքին առնչվող ամենաընդարձակ և տպավորիչ մանրամասն մեկնության հանդիպում ենք Հռովմայեցիս Ժ 5—10 համարներում: Պողոս հաստատ համոզմունք ունի, որ հավատքն է փրկության գրավականը, սակայն չի վարանում Հին Կտակարանից մի վկայություն բերել, որտեղ մարդու փրկությունը կապվում է լավ գործերի կատարման

⁴ C. F. Burney, "Christ as the ARXH of Creation", *Journal of Theological Studies* 27 (1925—26).

հետ, և այն փոխել հոգուտ իր առաջ քաշած տեսակետին: Մովսես գրում է. «վարդարությունն որ յօրինաց անտի է, եթե արասցե վայն մարդ, կեցցե նովին» (Հռովմ. Ժ 5, համմ. Ղև. ԺԸ 5): Օրինաց Գրքի մի երկրորդ պատգամ հանձնարարում է, որ օրենքը գործադրելը անհնարին չէ և ոչ էլ անկարելի. սա հակասում է Պողոսի բռնած դիրքին, հետևաբար Պողոս պաշտպանում է հակադրությունը, պարտադրված է պզուր բացատրել Բ Օրինաց գրքի խնդրո առարկա հետևյալ հատվածը.

«վի պատուիրանքս այս պոր ես պատուիրեմ քեզ այսօր, ոչ անհաս ինչ է եւ ոչ հետի ի քէն: Ոչ յերկինս թէ ասիցես Ով ելանիցէ մեզ յերկինս եւ առնուցու վնա, եւ լուիցուք եւ արասցուք. եւ ոչ յայն կոյս ծովու է, թէ ասիցես Ով անցանիցէ յայնկոյս ծովու եւ առնուցու մեզ վնա, եւ լսելի արասցէ մեզ եւ արասցուք. մերձ է բանն առ քեզ յոյժ, ի բերան քո եւ ի սրտի քում եւ ի ձեռս քո է առնել վնա» (Բ Օր. 11—14):

Հին Կտակարանի իրապաշտական «վարդարությունն յօրինաց» սկզբունքը Պողոս փոխարինում է Նոր Կտակարանի «պիաւատոցն արդարութեամբ» մտքով, և հարապատ մնալով հրեական մեկնողական դպրոցի ավանդույթներին, փոխում է վերոհիշյալ հատվածի յուրաքանչյուր նախադասությունը՝ հարմարեցնելով իր հայացքներին.

«Իսկ պիաւատոցն արդարութենէ այսպէս ասէ. Մի ասիցես ի սրտի քում Ով ելանիցէ յերկինս (այսինքն է վճիռատու իշուցանել) կամ, Ով իջանիցէ յանդունդս (այսինքն է վճիռատու հանել ի մեռելոց): Այլ պինչ ասէ [գիր]. Մերձ է բանն առ քեզ, ի բերան քո և ի սրտի քում է (այսինքն է բանն հաւատոյ պոր քարոզել): Չի եթէ խոստովանեցես բերանով քով Տէր Վճիռու, և հաւատասցես ի սրտի քում թէ Աստուած յարոյց վնա ի մեռելոց, կեցցես. վի սրտիւ հաւատայք յարդարութիւն, և բերանով խոստովանիք ի փրկութիւն» (Հռովմ. Ժ 6—10):

Այս օրինակները բավարար ապացոյց են ցույց տալու համար Պողոս առաքյալի Հին Կտակարանի մեկնության ակունքները և ապոկեցութեան աղբյուրները: Ամենաուշագրավ կետը, ինչպէս օրինակների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, Պողոսի գրեթե բառ

առ բառ մեկնությունն է, և միայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Պողոս ընդմիջող նկատի ունի Քրիստոսին, իր մեկնությունները կարծես դառնում են պակաս քմախաճ և պատահական: Այս մասին մտորելիս մեր ուշադրության կենտրոնում պետք է մնա այն հանգամանքը, որ Հին Կտակարանը քրիստոնյաների աչքին անկատար գիրք էր, այնտեղ տրված պատգամը կիսատ, և հետեւաբար հավելյալ մեկնությունները միշտ տեղին են և անհրաժեշտ:

Բայց և այնպէս նյութի բոլոր հարցերը չեն լուսաբանվում, եթե մենք Պողոս առաքյալի մոտեցումի մեջ մատնանշում ենք հրեական ապոկեցութեան յուրահատուկ գծերը: Կան նաև շեղումներ և տարբերություններ: Պողոս իր մտքերը շարադրում է հունարեն, և այս պարզ ճշմարտությունը երբեք չպետք է անտեսել: Պաղեստինյան միջավայրում հունարեն լեզուն և հունական փիլիսոփայական մտածելակերպը մշտապես հսկայական նշանակություն են ունեցել հրեական մշակույթի և գրականության պատմության վարձագման համար: Պողոս առաքյալի հայացքները պետք է նաև համեմատել մեկ ուրիշ հունախոս մատենագիր Փիլոն Աղեքսանդրացու հետ, նրանց մեկնողական գործերի միջև կա մտքերի և ոճի սերտ առնչակցություն:

Պողոսի ամբողջ նկարագիրը փոխվեց դարձից հետո: Հավանական է, որ մյուս դավանափոխների պէս ինքը ևս մի քիչ չափավանցեց իր կրած փորձառությունը, բայց ոչ մի կասկած չի կարող լինել, որ ինքը ողջ է, որ. «այսուհետև ոչ ես՝ այլ կենդանի է յիս Քրիստոս» (Գաղ. Բ 20): Կամ. «ես օրինօք օրինացն մեռայ, վի Աստուծոյ կեցից» (Գաղ. Բ 19): Սրանից պետք է հետևեցնել, որ իր Ս. Գրքի ընկալումը չէր կարող անփոփոխ մնալ: Հին Կտակարանը Պողոսի համար մնում է որպէս Ս. Գիրք, բայց ոչ օրենք, հոգի և սիրտ, որի ամեն տողի մեջ Քրիստոս առկա է, որովհետև. «կատարած օրինացն Քրիստոս է» (Հռովմ. Ժ 4) և քրիստոնյաները ծառայում են «նորոգութեամբ հոգւոյն և ոչ հնութեամբ գրոյն» (Հռովմ. Է 6): Պողոս իր այս վերջին արտահայտությամբ հիմքն է դնում Հին Կտակարանի քրիստոնեական մեկնության:

⁵ W. L. Knox, *Some Hellenistic elements in primitive Christianity* (London, 1944), *Henry Chadwick*, «St. Paul and Philo of Alexandria», *Bulletin of the John Rylands Library*, 48, 2 (Spring, 1966).

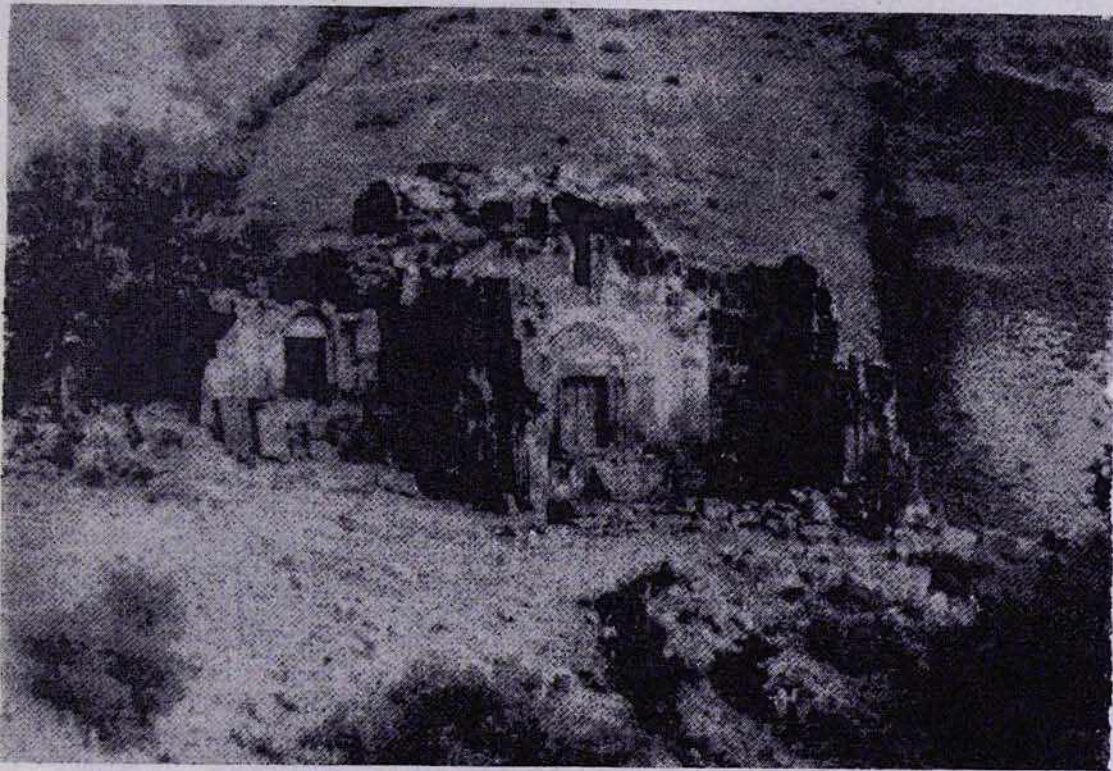
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՂՋՈՑ ՍՈՒՐԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ՎԱՆՔԸ

Արաքսի ձախ վտակներից Ապատ գետը սկիզբ է առնում Գեղամա լեռնաշղթայի հարավ-արևմտյան լանջերից և դարեր շարունակ հոսելով բարձր լեռների միջով՝ առաջացրել է խոր կիրճեր ու ձորեր: Ապատ գետն իր հերթին ունի մի շարք վտակներ, որոնցից է Գողթը. այն ճեղքում է ահռելի լեռները՝ առաջացնելով մի լեռնագոտի: Այս լեռնագոտու հյուսիսային լանջին է գտնվում Աղջոց Սուրբ Ստեփանոսի վանքը՝ բաղկացած երեք մասերից՝ գլխավոր տաճարը, գա-

վիթը և հյուսիսային կողմից նրան կցված Ս. Պողոս-Պետրոս թաղածածկ փոքրիկ եկեղեցին:

Ըստ ավանդության վանքը հիմնադրել է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը՝ Հռիփսիմյանց կայսերին գործակից քահանաներից մեկի՝ Ստեփանոսի անունով, որը փախել էր Տրդատի հալածանքներից և նահատակվել այստեղ. «Իսկ երեք քահանայքն, որ էին ընդ սրբոցն և մին ի կուսանացն Նունի անուն՝ ի կոտորել վայլսն, փախստական եղեն դեպ յարե-

Ս. Ստեփանոսի եկեղեցու ընդհանուր տեսքը հարավ-արևելքից

ւելա: Եւ մի ոմն ի քահանայիցն Ստեփաննոս անուն՝ անկալ փախստական ի լեւոն Գառնոյ և անդ կեցեալ կատարեցաւ ի Քրիստոս և թաղեցաւ ի տեղւոջն: Եւ յետոյ սուրբն Գրիգոր ապղմամբ հրեշտակաց արար

վանքն յայն նշխարաց Սրբոյն Ստեփաննոսի...»¹:

Այսօր Ս. Ստեփաննոս վանքում հին շրջանից ոչ մի կառույց չի պահպանվել: Եկեղեցին ամբողջական վերակառուցվել սկսել է

Գավթի հարավային պատի միջի խաչքարեր

վտեղին վանք միաքանակեցաց, որ է մինչև ցայսօր և կառչի Աղջոց վանք այս՝ է աղջկաց վանք: Եւ վանուն սրբոյն ուսաւ ի հրեշտակէն Սուրբն Գրիգոր Ստեփաննոս գոյ վասն որոյ ասի Աղջոց վանուց Սուրբ Ստեփաննոս: Եւ բապում քանոտք բժշկին այժմ ի

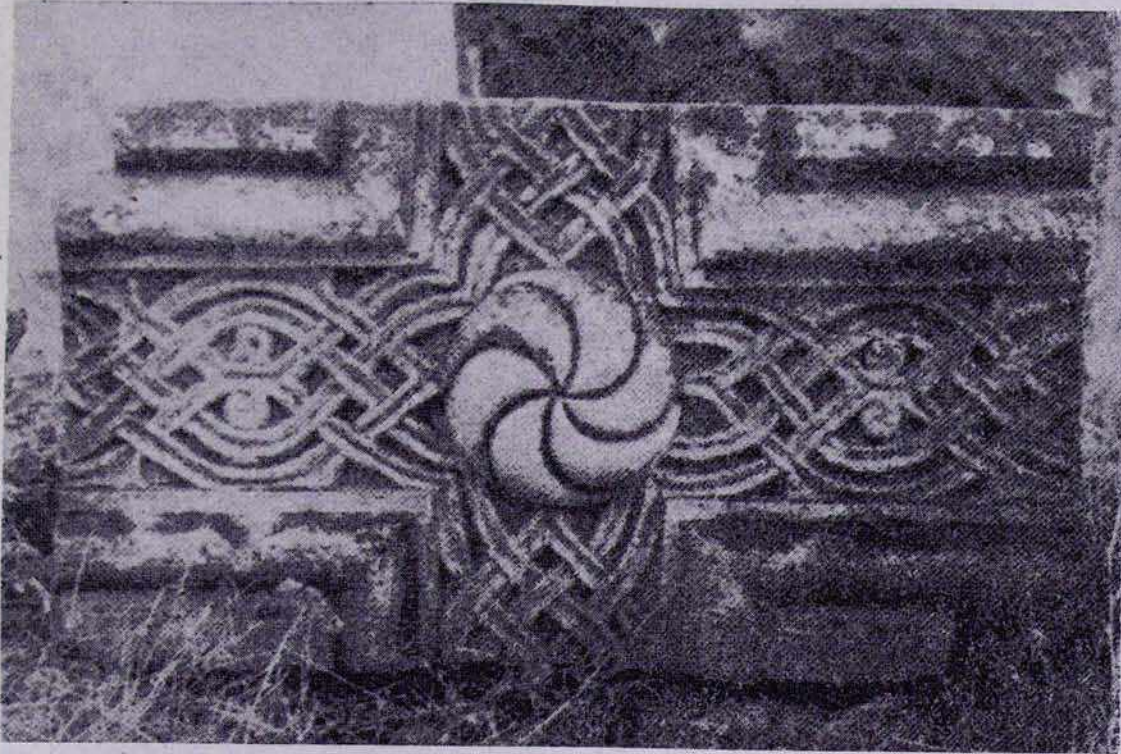
ԺԳ դարի սկզբներին, երբ Արևելյան Հայաստանում հաստատվեցին Չաքարյան և Պոռշյան իշխանական տոհմերը, որոնք շինարար ու բեղմնավոր գործունեություն ծա-

¹ Գրիգոր Նյաթեցի, «Յայսմատուրք», էջ ճԹ 108:

վալեցին ամբողջ Հայաստանի տարածքով: Այս շրջանում կառուցվեցին շատ նշանավոր վանքեր ու եկեղեցիներ, ինչպես Գեղարդը, Տաթևը, Հաղպատը, Սանահինը, Նոր Գետիկը, Հաղարծինը, Կեչառիսը, Սաղմոսավանքը, Տեղերը և այլն:

ջին դատաստանը ներկայացնող բարձրաքանդակը:

Բուն եկեղեցու Գավթի հյուսիսային պատին կցված Ս. Պողոս-Պետրոս փոքրիկ եկեղեցին, ըստ մուտքի կամարակապ քարի վրա մնացած արձանագրության, կառուցվել

Հարավային պատից ընկած խոյակներից մեկը

Տաճարի գմբեթն ընկած է, մնացել է թղթուկի հիմքը միայն: Ամբողջապես փլված է նաև գավիթը, մնացել են միայն հյուսիսային և հարավային պատերը: Իսկ գավթի հյուսիսային պատին կից Ս. Պողոս-Պետրոս եկեղեցուց միայն պատերն են մնացել: Ամենահին արձանագրությունը, որ գտնվում է եկեղեցու դռսի կողմից հարավային պատին, տեղեկացնում է, որ վանքի առաջնորդ «Աբել վարդապետաց առաջնորդ ջինեաց պեկեղեցիս մեծառ աջխատութեամբ... ի թուին Հայոց ՈԿԶ (1217 թ.)»: Անշուշտ աջխատանքը կատարվում էր Պռոշյան իշխանական տան անմիջական օգնությամբ. «Ես, Գրիգոր որդի Խաղբակայ ազնեցի եկեղեցոյս բազում արդեամբք... ի թուին Հայոց ՈԿԹ (1220 թ.)»: Այս արձանագրությունը գտնվում է ճիշտ Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցու մուտքի կամարակապ քարի վրա, ուր կա նաև Վեր-

է 1270 թվականին. «Ի թուին Հայոց ՉԺԹ (1270 թ.) առաջնորդութեանն Երեմիայի ես Վասակ թոռն Ղաղբակայ որդի Գրիգորոյ ի նեղ ժամանակ...»: Սուրբ Ստեփանոսի վանքըն ունի խաչաձև հատակագիծ, չորս ավանդատներ, իսկ մուտքի երկու կողմերում կան քարե աստիճաններ, որոնք տանում են դեպի երկրորդ հարկ՝ աղոթարանները: Կան նաև մի շարք գեղեցիկ խաչքարեր ու վարդաքանդակներ, որոնք առանձնակի գրավչություն են հաղորդում եկեղեցու ընդհանուր տեսքին:

Ամեն տարի դեկտեմբերի վերջին Հայ Եկեղեցում մեծ հանդիսավորությամբ տոնվում է Սուրբ Ստեփանոս նախասարկավազի նահատակության պայծառ հիշատակը: Այս առիթով իայ հավատացյալներ ուխտագնացության են գնում դեպի Սուրբ Ստեփանոս՝ դժվարին վերելքներով ձգվող ճանապարհներով:

Ստեփանոս քահանային է նվիրված «Շա- չայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու
րական Աղջոց Սուրբ Ստեփաննոսի»² ԳԿ «Շարակնոց»-ի կանոնի մեջ:
Մանկունք շարականը, որը սակայն չի մտել Ահա այդ շարականը.

Որ ի վերայ քերովբեից ընդ հար նստիս աթոռ փառաց,
Կամաւ եկիր ի չարչարանս, խաչիւ մահու պսակեցար,
Չոր բաշխեցեր առատապէս յաւժարամիտ քո սիրողաց,
Որում բերկրանաւք ել ընդ առաջ անուանակիրն Ստեփաննոս,
Բարեխաւսութեամբ սոցա Քրիստոս Աստուած զմեզ փրկեալ ի փորձանաց:

Հովին այն մեծ արիական սուրբ որոջաց քոց Հռիփսիմեանց,
Ընդ հուր և ընդ ջուր անցուցանէր զծով և զցամաք թողեալ զկնի ինքեան
Մատոյց քեզ ողջակեզ Հայոց մեծաց նախավկայ,
Բարեխաւսութեամբ....

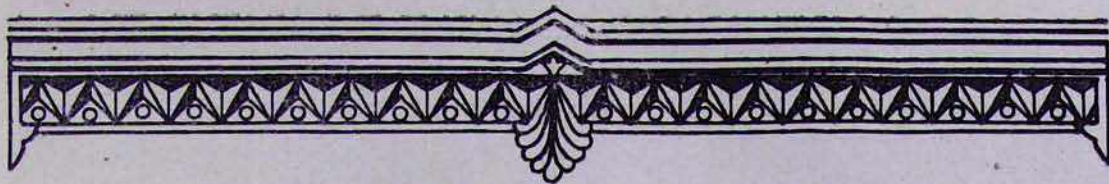
Չայն աւետեաց ի խոր-Վիրապն,
Առ բազմամեայ քո խաչակիցն,
Ել և հանգո՛ւ զհիւրքս քո՝ զանձ պատուական քո վիճակիս,
Բարեխաւսութեամբ...

Չգմամբ ձեռին քո ելանէր արթուն հոգին Գրիգորիոս,
Եւ երկրպագէր սուրբ նշխարացն արտաստաթաց ողջունելով,
Եւ պահպանէր լրմամբ զաշխարհս զախտս և զղես հալածելով,
Բարեխաւսութեամբ....

ՍՏԵՓԱՆ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

² Սահակ վարդապետ Ամատունի, Հին և նոր պա-
րականոն կամ անվաւեր շարականներ, Վաղարշա-
պատ, 1911 թ., էջ 164:

ԱՐՄԵՆ ՀԱՆՆԱԶԱՐՅԱՆ

(Պարսկատուն)

ՍՈՒՐԲ ԹԱՂԵՒ ՎԱՆՔԸ

Ա. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔԸ

Համաձայն հայկական պատմական աշխարհագրության Ս. Թաղեի վանքը գտնվում է Արտաշ գավառի հյուսիսում: Արտաշը Վասպուրական նահանգի գավառներից մեկն էր, որի հյուսիսային կողմից ձգվում է Մասյաց գավառը, արևմուտքից սահմանակից էր Կոգովիտի հետ, հարավից Մարդաստան ընդարձակ շրջանի հետ, որ տարածվում է Արձակ լճից մինչև Արտաշ: Վերջինս արևելքից հասնում է մինչև Արաքս գետը:

Մովսես Խորենացու հիշատակության համաձայն՝ այս գավառը նախապես կոչվել է Շավարշան կամ Շավարշական ու Արտաշ անունն ստացել է այն ժամանակ, երբ Արտաշես Բ-ի (34—20 մ. թ. ա.) հրամանով Սմբատ Բագրատունի սպարապետը այնտեղ է բնակեցնում Կովկասյան Ալանաց երկրից բերած գերիներին:

Արտաշ գավառն իր տարածքով համապատասխանում է Իրանի այժմյան Ատրպատական նահանգի Մակուի շրջանին, որ տարածվում է Արարատ լեռան ստորոտից դեպի հարավ-արևելք: Նախկինում պատկանում էր Ամատունի հայ իշխանական տան, իսկ հետագայում անցնում է Վասպուրականի Արծրունյաց նախարարներին:

Պատմական Արտաշ գավառը բնակված է եղել, ինչպես վկայում են հայ հինգերորդ և հետագա դարերի պատմագիրները, հայ հոծ ազգաբնակչությամբ: Արաբական, նրան հետևող սելջուկյան, մոնղոլական, մանավանդ Թեյմուր Լենգի արշավանքները և այս օսմանյան և պարսական երկար տարի-

ների պատերազմները, որոնց ընթացքին հատկապես քրիստոնյա հայությունը անպատմելի կորուստներ և վրկանքներ կրեց, պատճառ եղան, որ աստիճանաբար նոսրանա հայ ազգաբնակչության թիվը այս գավառում:

Մակուի գավառը գրեթե դատարկվեց հայությունից 1828 թվականին: Մակուի գավառի և Ս. Թաղեի շրջապատում գտնվող գյուղերի՝ ազգաբնակչությունը լքեց իր հայրենի գյուղերը և միացավ գաղթող հայության: Մակու քաղաքում և այս գավառի տարբեր մասերում մինչև այժմ էլ պահպանվել են հայկական բազմաթիվ լքված կիսավեր վանքեր և եկեղեցիներ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում, երբ ներքին հեղափոխության հետևանքով ռուսական բանակները լքեցին թուրքական ռազմաճակատը, դեպի Կովկաս արշավող օսմանյան բանակները կոտորեցին Թաղեի վանքի շրջակայքում մնացած հայության: Նրանց վերջին բեկորները, որոնց հաջողվել էր ձողոպրել կոտորածից, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, 1946 թվականին փոխադրվեցին Խորհրդային Հայաստան:

Բ. ՎԱՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ս. Թաղեի վանքի հիմնումը հայկական ավանդությամբ կապվում է մեր թվագրության առաջին դարին: Կարելի է նույնիսկ

¹ Այս գյուղերից մի քանիսը վանքին էին պատկանում:

Ս. Թադեի վանքի ընդհանուր տեսքը
(Յուդաներկ)

ասել, որ այս մենաստանը համարվում է քրիստոնեական կրոնի առաջին հաստատությունը պատմական Հայաստանում: Համաձայն այդ ավանդության, Քրիստոսի երկու աշակերտները՝ Թադեոս և Բարթողիմեոս Առաքյալները, 40—41 թվականին կրոնական քարույջության համար Պաղեստինից անցնում են Եդեսիա և այնտեղից Հայաստան: Ըստ պատմագիր Մովսես Խորենացու, Հայաստանի այդ տարիների թագավոր Արգարը (ըստ ոմանց՝ Եդեսիո թագավոր), որպես առաջինը իր ժամանակակից իշխանավորներից, ընդունում է քրիստոնեական կրոնը և նպաստում նրա տարածմանը:

Համաձայն հայ պատմագիրների, Բարթողիմեոսը քարույջական կենտրոն ընտրել է Վասպուրական նահանգի Անձևացյաց գավառը, ուր իբր կործանելով հայ հեթանոսական կրոնի Անահիտ աստվածուհու մեծքանդ, հիմնել է քրիստոնեական Հոգիաց վանքը: Ավանդվում է, որ նա քարոզել է նաև Գողթան և Աղբակ գավառներում, որտեղ և նահատակվում է Սանատրուկ թագավորի՝ հրամանով և Ածդահակ իշխանի ձեռքով 44 թ.: Աղբակի գավառում գտնը-

վում է Ս. Բարթողիմեոսի հույակապ վանքը, որտեղ մի տապանաքարի վրա քանդակված է Բարթողիմեոս Առաքյալի ունունը: Մի այլ ավանդության համաձայն, Բարթողիմեոս Առաքյալի նշխարները գտնվում են Սուրբ Ստեփանոս Նախավկայի վանքում:

Սանատրուկի հալածանքներին կոհ է գրնում նաև Թադեոս Առաքյալը, որ այդ ժամանակ քարոզում էր Արտաշ գավառում: Սանատրուկը չի խնայում նաև իր հարապատ դստեր՝ Սանդուխտ կույսին, երբ վերջինս մերժում է թագադիր հոր պահանջը՝ քրիստոնեական կրոնից հրաժարվելու: Այս երկու նահատակների շարքին հայ պատմագիրները հիշում են նաև Առաքյալի աշակերտ Իսրայել Կրոնավորի անունը:

Քրիստոնեական կրոնին հավատարիմ մնացած հետևորդները նահատակ Առաքյալի աշխույժները ամփոփում են ներկա Ս. Թադեի վանքում, իսկ Սանդուխտ կույսին հողին են հանձնում վանքին մոտակա մի առանձին դամբարանում: Թադեոս Առաքյալի հիշատակին նվիրված ներկա Ս. Թադեի վանքը կառուցվել է հավանորեն քրիստոնեական կրոնը Հայաստանում պաշտոնական դավա-

նանք ճանաչվելուց հետո և մի շարք անգամներ վերակառուցվել հետագա տարիներին:

Տեղի հայությունը ավանդաբար հավատում է, որ Թադեոս Առաքյալի գերեզմանը գրտնըվում է վանքի աջ կողմի խորանում, իսկ Սանդուխտ կույսի գերեզմանի վրա կառուցած մատուռը վանքին կից բլուրի վրա է գտնվում:

Անշուշտ ավանդությունն ու իրական պատմությունը շատ են խճճվել միմյանց հետ, բայց ակներև է այն իրողությունը, որ Քրիստոսի այս երկու երիտասարդ աշակերտները գործել և նահատակվել են պատմական Հայաստանի հողի վրա: Որոշ չէ նրանց հիշատակին կառուցած վանքերի, այլև Ս. Թադեոսի հիմնման ճշգրիտ թվականը: Որոշ է, սակայն, որ Արտազ գավառը, դեռևս չորրորդ դարում կրոնական կարևոր թեմ է եղել և իր առաջնորդներն է ունեցել, որոնցից հիշվում են Ստեփան Վարդապետը և նրան հաջորդող Իսրայել եպիսկոպոսի անունները: Այս վանքը որպես Թադեոս Առաքյալի նահատակության հիշատակին կառուցված սրբատեղի, ամեն տարի հազարավոր հավատացյալների ուխտատեղի է եղել ու առաջնորդություն է հայոց եկեղեցական կապմակերպության մեջ կարևոր դեր է ունեցել: Այնուհետև տեղեկությունները պակասում են մինչև ութերորդ դարի պատմագիր Ջենոբ Գյակը, որ իր «Պատմություն Տարոնոյ» գրքի մեջ հիշատակում է, որ Արտազ գավառում հանգչում են Ս. Թադեոս Առաքյալի նշխարները²:

Շատ համառոտ կերպով Թադեոս վանքի մասին հիշատակություն պահպանել է նաև Ժ դարի հայ նշանավոր պատմագիր Թովմա Արծրունին:

Վանքի մասին ԺԱ դարում գրված հիշատակարանում ասված է, որ Թադեոս ենթակա թեմի առաջնորդը Էջմիածնի և Աղթամարի կաթողիկոսությանց միջև եղած վեճի ժամանակ իր կողմնակցությունն է հայտնել Աղթամարի կաթողիկոսության³:

ԺԳ դարում 1231 թվականին, մոնղոլների հրոսակները ավերում են վանքը: Պատմագիր Կիրակոս Գանձակեցին պատմում է, որ Հովհաննես Վանականի աշակերտ Հովսեփ վարդապետը ժամանակի հայոց Կոնստանտին կաթողիկոսի կարգադրությամբ և մոնղոլական խանի թույլտվությամբ 1247—1250 թթ. վերականգնում է Թադեոս վանքը: Կոնստան-

տին կաթողիկոսը իբրև թեմ, Թադեոս վանքին է տալիս նրան շրջակա մի քանի գավառներն ու քաղաքները և նյութական մեծ աջակցություն կատարում վերանորոգելու և բարեկարգ վիճակ ստեղծելու այդ վանքի համար, «որպեսպի Թադեոս Առաքյալի աճյունները ամփոփող այս մենաստանին անհրաժեշտ խնամք տարվի»: Ընորհիվ նյութական և բարոյական աջակցության, վանքը միառժամանակ շատ ծաղկած վիճակ է ապրում և օգտակար գործունեություն ունենում:

Ս. Թադեոս վանքի շատ կարևոր ուխտատեղի և կրոնական կենտրոն լինելու հանգամանքը հատկապես վկայում է այն, որ Կիլիկիո Հայոց թագավոր Լևոն Գ-ը մոնղոլական Արղուն խանի և իր քաղաքական բանակցությունների համար դեպի Ատրպատական կատարած ճամփորդության ժամանակ այցելում է ժամանակի հայտնի գիտնական Թոռոս փիլիսոփային այս մենաստանում, տեսակցություն է ունենում թեմի առաջնորդ և վանահայր Տեր Տիրացու եպիսկոպոսի հետ, որ այդ դարի հայ ականավոր հոգևորականներից էր⁴:

Թադեոս վանքի մասին տեղեկություններ ունի նաև ԺԳ դարի նշանավոր պատմագետ, գիտնական և բժիշկ Վարդան Արևելցին:

Ըստ ԺԳ—ԺԴ դդ. պատմագիր Ստեփանոս Օրբելյանի պահպանած տեղեկության, այս հնամենի վանքը 1924—1925 թվականներին հարձակման է ենթարկվում (Նովորո) Նովորուզ անունով թաթար պորապետի կողմից, մենաստանը և վանականների խուցերը կողոպտելուց և ավերելուց հետո հրոսակները ծանր տանջանքների են ենթարկում վանահայր Տիրացու եպիսկոպոսին⁵:

Վանքի հետագա դարերի պատմության վերաբերյալ ավելի մանրամասն տեղեկություններ են պահպանված հայ մատենագրության և կրոնական ձեռագիր հիշատակարանների մեջ: Ընորհիվ դրան հնարավոր է ԺԴ դարից սկսած, ժամանակագրական կարգով հետևել Արտազ գավառի առաջնորդների և վանքի վանահայրերի գործունեության, նաև վանքի հետ կապված պատմական դեպքերին: Այս համառոտ ակնարկի մեջ սակայն առաջին հերթին պիտի կանգ առնենք այն առաջնորդների և վանահայրերի վրա, որոնք շինարարական և կամ հոգեվոր-մշակութային կարևոր գործունեություն են ցուցաբերել:

² Ջենոբ Գյակ, Պատմություն Տարոնա, էջ 21:

³ Ս. Անեցի, Ժամանակագրություն, էջ 124: Համեմատել Հ. Ակիսյան, Գավազանագիրք, կաթողիկոսություն Աղթամար, էջ 11: Հ. Համազասպ Ոսկյան, Վասպուրական-Վանի վանքերը, 1942, Վիեննա, Բ մաս, էջ 468:

⁴ Հ. Հ., Վասպուրական-Վանի վանքերը, Բ հատոր, էջ 470: «Արարատ» ամսագիր, 1911, էջ 223—224: Ազգագրական հանդես, № 12, էջ 155:

⁵ Ստեփանոս Օրբելյան, Պատմություն նահանգին Սիսական, Ղուկասյան, հրատարակություն—մատենաշար, էջ 473:

Երբ Չաքարիա եպիսկոպոսը 1315 թվականին առաջնորդ ընտրվեց, ըստ պահպանված տեղեկության՝ վանքը բավական ծաղկած և բարվոք վիճակ ուներ, սակայն հաջորդ տարիներին՝ մոնղոլական հարձակումների հետևանքով, կրկին անգամ ավերվում է: Ավելի ծանր հետևանք է ունենում 1319 թվականի մեծ երկրաշարժը, որի ժամանակ ոչ միայն վանքը հիմնովին կործանվում է, այլ նաև բավական մեծ թվով հոգևորականներ մնում են փառակների տակ: Չոխված միաբանների թիվը՝ 75 հոգի⁶, հաստատում է, թե որքան մեծ էր այս մենաստանում ապրող հոգևոր դասի թիվը: Չաքարիա եպիսկոպոսը սակայն չի հուսահատվում և կենդանի մնացած միաբանների և հայ համայնքի օգնությամբ նվիրվում է վանքի հիմնական վերակառուցման: Ըստ հին եկեղեցու հյուսիսային ներսի պատի վրա պահպանված արձանագրության մի նոր «լուսակիր և երկնաման» տաճարի կառուցումը տևում է 1319-ից մինչև 1329 թվականը:

Կառուցողական, շինարարական իր այս շատ օգտակար աշխատանքներին կուզենալով Չաքարիա եպիսկոպոսը մշակութային և վարչական լայն գործունեություն է ծավալում իր առաջնորդության տարիներին:

Չաքարիա եպիսկոպոսի առաջնորդությունն ու Թադեի վանքի վանահայրությունը տևում է հավանաբար մինչև 1337 թվականը: Նրան հաջորդում է Ս. Թադեի վանահայր Տեր Տիրացու եպիսկոպոսը, որի գործունեության մասին շատ քիչ տեղեկություններ են պահպանված. հայտնի է միայն, որ նա թեմի հոգևոր գործերը և վանքի վանահայրությունը ղեկավարել է 1337-ից մինչև 1340 թվականը:

Նրան հաջորդում է վանքի միաբան Մեսրոպ վարդապետ Արտավեցին, որ հոգևոր ուսմունքների մի բարձրագույն լսարան է բացում վանքում: Վանքի մասին պահպանված գրավոր տեղեկությունների մեջ սա առաջին հիշատակությունն է այս մենաստանում տարվող կրթական և դաստիարակչական աշխատանքների մասին: Դարեր շարունակ հայ եկեղեցիներն ու վանքերն են եղել կրթական միակ օջախները և դպրոցական ու դաստիարակչական գործի առաջնորդները: Եթե մինչև այժմ եղած հոգևոր աշխատանքների մասին պատմական քիչ հիշատակություններ են պահպանված, դա պետք է բացատրել նրանով, որ մշտական

հարձակումների ու կողոպուտների հետևանքով վանքի արխիվների մեջ եղած գրավոր փաստաթղթերն ու հոգևոր ստեղծագործությունները ոչնչացվում էին:

Մեսրոպ վարդապետը որպես կրոնավոր մեծ համբավ էր վայելում, որովհետև 1359 թվականին ընտրվում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս⁷ և Թադեից մեկնում էջմիածին՝ ստանձնելու իրեն վստահված հայոց կրոնական կյանքի ղեկավարությունը:

Երկու տասնամյակ հետո, 1397 թվականից պահպանված տեղեկությունները հաստատում են, որ Ս. Թադեի և Արտավ գավառի առաջնորդական Աթոռին բավել է Պողոս եպիսկոպոսը, որ հետագային 500 հոգևորականների և աշխարհականների մասնակցությամբ էջմիածնում կայացած ժողովում ընտրվել է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս:

Այս դարերին հայ ժողովրդի համար ավելի ծանր պայմաններ են ստեղծվում, որովհետև մոնղոլ-թաթար ցեղերը ընդունելով մահմեդական կրոնը՝ ավելի դաժան և անհանդուրժող վերաբերմունք են ունենում իսլամական ծովի մեջ մենակ մնացած քրիստոնյա հայության հանդեպ: Հայության համար ավելի սարսափելի վիճակ ստեղծվեց, երբ Լենկթեմուրի բարբարոս հրոսակները ավերելով ու կոտորելով ներխուժեցին մեր երկիրը:

Պողոս եպիսկոպոսը կաթողիկոս ընտրվելուց և Ս. Թադեի վանքից էջմիածին մեկնելուց հետո, մի քանի տասնամյակ վանքի մասին որևէ տեղեկություն չունենք: Ենթադրվում է, որ նրա բացակայության ժամանակ վանքի և թեմի գործերը վարել է մի կարճ ժամանակ Մխիթարիչ կրոնավորը, որի օրով 1406 թվականին արտագրվել է «Երգերգոց»-ի մեկնությունը: Նրան հաջորդում է Մակուեցի Գրիգոր եպիսկոպոս Ջալալ Բեկյանը (1440—1443), որը հետագային ստանձնում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի պարտականությունը էջմիածնում:

Համաձայն հիշատակագրությունների վկայության Չաքարիա, Սրապիոն, Մկրտիչ և Գրիգոր եպիսկոպոսների առաջնորդության ժամանակ և մի շարք ստորադաս կրոնավորների և աշխարհական բարեգործ անձանց օգնությամբ հիմնական վերանորոգության է ենթարկվել վանքը և բացվել վանքից դեպի Մակու քաղաքը տանող քառաժայռի ճանապարհը: 1574—1615 թվականների մի Ավետարանի կողքին գրված հիշատակարանից երևում է, որ այդ օրերին սույն մենաստանը բավամարդ հոգևորականություն է ունեցել:

⁶ Ժամանակագրություն բրոնիկ, էջ 157—165: Չամչյան, Պատմ. հայոց, Գ հատոր, էջ 317:

⁷ Հայկ Աճեմյան. Ս. Թադեի վանք, Տեղագրական և պատմական ակնարկ, Ա մաս, 1959, էջ 28:

⁸ Հ. Ոսկյան, անդ, էջ 475, 476: Չաքարիայան, Պատմություն հայ դպրության, Բ, էջ 150: Չամչյան, Պատմ. հայոց, Գ, էջ 355:

Ժ2 դարի երկրորդ կեսին սկսվում են իրանա-օսմանական երկարատև պատերազմները, գլխավոր. թատերաբեմ ունենալով պատմական Հայաստանի կենտրոնական գավառները: Բավարթիվ անգամներ ձեռքից ձեռք են անցնում միմյանցից գրաված հողամասերը, և մարդկային ու նյութական շատ ծանր կորուստներ է կրում հատկապես քրիստոնյա հայությունը: 1603—1605 թվականներին Իրանի մեծագույն արքաներից և Օսմանյան պետության ամենամեծ ախոյան Շահ Աբբաս մեծի հրամանով կենտրոնական Հայաստանի գավառներից շուրջ կես միլիոն հայություն տեղահան է արվում և բռնի կերպով քշվում դեպի Իրան: Իրանական բանակները Օսմանյան հառաջացող բանակների առաջ նահանջելով, հրկիպում են տեղահան արված հայության քաղաքներն ու գյուղերը, որպեսզի իրենց հետևող տաճկական զորքերը չկրկնեն կենսական միջոցներից:

Թուրք-իրանյան այս ավերիչ պայքարի տարիներին, երբ Արտազ գավառը նաև պատերազմի թատերաբեմ էր դարձել, շատ քիչ տեղեկություններ են պահպանված Թաղեի վանքի մասին: Առաքել Դավրիժեցու թողած հիշատակության համաձայն՝ բավարթիվ անգամներ կողոպտված և ավերված այս մենաստանը Էջմիածնի Փիլիպպոս կաթողիկոսի կարգադրությամբ և վանքիս վանահայր Մկրտիչ եպիսկոպոսի ու միաբանության ջանքերով 1650 թվականին հիմնական վերանորոգության է ենթարկվում: Բարեկարգվում և նորոգության է ենթարկվում նաև վանքին կից Սանդուխտ կույսի մատուռը:

Մկրտիչ եպիսկոպոսն իր առաջնորդության շրջանում, իր այս շինարարական գործունեության պոզնոթաց, կատարել է նաև հոգևոր մշակութային կարևոր աշխատանքներ, որոնցից պահպանվել է միայն նրա ձեռքով գրված Ս. Թաղեի և Արտազ գավառի թեմակալ առաջնորդների և վանահայրերի ցուցակը, սկսած Չաքարիայի (1315) առաջնորդությունից մինչև իր օրերը:

Մկրտիչ եպիսկոպոսին հաջորդում է Իսահակ Մակունցին, որը ծնվել էր Արճեշի շրջանի Ակնաց գյուղում:

Իսահակ Մակունցին, շարունակելով իր նախորդի շինարարական աշխատանքները, առաջին հերթին վերակառուցում է վանքի պարիսպները և օժտում ամուր և բարձր բուրգերով: Միաժամանակ շինել է տալիս վանականների վնասված խուցերը և ուխտավորների հյուրանոցները: Համաձայն 1684 թվականի գրավոր տեղեկությանց, շինարարական այդ գործերը հինգ տարի են տևել:

Իսահակ Մակունցու շատ օգտակար գործերից պետք է համարել վանքի միաբաններին և մոտակա վանքապատկան գյուղերի ժողովրդին խմելու մաքուր ջրով ապահովելը: Դեռևս երեք դար առաջ Արտազ գավառի նշանավոր առաջնորդ Չաքարիա եպիսկոպոսը 1315—1337, որը, ինչպես տեսանք, միաժամանակ համարվում է Թաղեի վանքի հիմնական վերակառուցողը, մոտակա լեռան ստորոտից մի աղբյուր էր բացել և գետնածածկ խողովակներով լեռնային այս աղբյուրի սառնորակ ջուրը մինչև վանք հասցրել: Այդ ծանոթ է Կառնուտի աղբյուր անունով: Հետագային, երկի հաճախակի երկրաշարժերի և կամ անհոգատար վերաբերմունքի հետևանքով աղբյուրը միանգամայն ցամաքել էր: Ըստ Իսահակ Մակունցու և նրա օգնական Սարգիս վարդապետ Կաֆայեցու ասության՝ միայն նրա «նշմարանքն» էր մնացել և վանքի միաբանությունը երկար ժամանակ չկրկնել է խմելու մաքուր ջրից:

Ընորհիվ Իսահակ Մակունցու ջանքերին «եղև գիտ ջրմղին», այսինքն հայտնաբերվում է ակունքը և հորդառատ աղբյուրը բերվում գետնածածկ խողովակներով մինչև վանք:

Իսահակ Մակունցու և իրեն հաջորդող Սարգիս Կաֆայեցի վանահայրերը ունեցել են նաև մշակութային և գրական գործունեություն, որոնց մասին մանրամասն հիշատակություններ են պահպանված:

Հոգվածը ծանրաբեռնելուց խուսափելով, այստեղ տալիս ենք Սարգիս Կաֆայեցուն 1691 թվից հաջորդող վանահայրերի միայն անունները. Քավեցի. Հովհաննես վարդապետ, Չաքարիա Ղափանցի, Պետրոս վարդապետ, Ստեփանոս Ջուղայեցի, Իսահակ Փառակեցի, Գեորգ եպիսկոպոս, Առաքել վարդապետ և Սիմեոն արքեպիսկոպոս Բըլնունի:

Էջմիածնի հոգևորականներից Սիմեոն արքեպիսկոպոս Բլնունին 1806 թվականին որպես վանահայր Սուրբ Թաղե գալուց հետո, կառուցեց ներկայիս կանգուն սպիտակ քարերով եկեղեցին՝ իր անունը հավերժացնելով հայ եկեղեցական պատմության մեջ:

Կառուցողական արվեստի տեսակետից այս նոր եկեղեցու հատակագիծը նմանվում է Էջմիածնին, իսկ արտաքինը՝ պատերի վրա կատարված հարուստ քանդակագործությունը կրում է Վասպուրական նահանգի Վանա լճում գտնվող Ախթամար կղզու Ժ դարի հայ Արծրունի թագավորների կառուցած Սուրբ Խաչ տաճարի որմնաքանդակների ազդեցությունը:

Սիմեոն Բլնունու շինարարական այս մեծ գործը, որ սկսել էր 1810 թվականին տևեց մինչև 1820 թվականը: Անավարտ մնաց միայն վանքակառուին ու կտուրի լուսուցիչ մասը, որովհետև 1820 թվականին կաթողի-

կոսի կարգադրությամբ փոխադրվեց Գողթան գավառի Վերին Ագուլիս ավանի Սուրբ Թովմա Առաքելոց վանքի վանահայր:

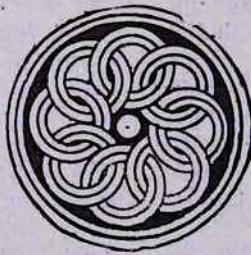
1827 թվականի գարնանը պայթեց ռուս-պարսկական պատերազմը: Ռուսական բանակները կարճ ժամանակում գրավեցին լեռնային Հայաստանը, Արարատյան դաշտը Երևան քաղաքով և մտան Ատրպատական: Իրանը ստիպված եղավ ստորագրել 1828 թվականին Թուրքմենչայի դաշնագիրը: Համաձայն այդ դաշնագրի, Կովկասյան Հայաստանը անցավ Ռուսաստանին: Ըստ դաշնագրի հայերը արևելյան և արևմտյան Ատրպատականից կարող էին վերադառնալ Հայաստան՝ հայրենի հողերում բնակություն հաստատելու համար: Դատարկվեցին նաև Սուրբ Թադեի, Մակու քաղաքի շրջապատի հայկական շուրջ 80 գյուղերը: Մասնապես զաղթի հետևանքով եկամուտներից զրկված վանքը բնականաբար բազմամարդ հոգևորականություն ապրեցնել չէր կարող, և ոչ էլ նախկին դարերի ունեցած դպրոցը պահել:

Բարսեղ արքեպիսկոպոսին հաջորդող Նիկողայոս Կարբեցին 1830-ին նոր պաշտոնն ստանալուց հետո, Էջմիածնի Մայր Աթոռի համաձայնությամբ Սուրբ Ստեփանոս Նախավկայի (տե՛ս «Էջմիածին», 1985, հունվար) և Սուրբ Թադեի վանքերի առաջնորդությունները միատեղելով 1855-ին հիմնում է Ատրպատականի հայոց թեմը, կենտրոն ունենալով Թավրիզը: Սղերդցի Գեորգ ծայրագույն վարդապետ Նալբանդյանի, ապա Ռըշտունի Դանիել վարդապետ Ջադոյանի ժամանակ (1899—1968) հայ ազատագրական պայքարի կենտրոններից էր նաև Սուրբ Թադեի վանքը: Վերջին վարդապետն էր Քաջբերունի Պետրոս Ղապարյանը, որ համաշխարհային պատերազմի վտանգավոր տարիներին Թավրիզ փոխադրվեց և մահացավ այնտեղ 1948 թվականին: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին, երբ ռուսական հեղափոխությունից հետո, ցարական բանակները լքեցին Կովկասյան ճակա-

տը, Օսմանյան բանակների մի մասը Ատրպատականի վրայով Կովկաս անցավ: Սուրբ Թադեի պարիսպներին ապավինած մի բուռ հայությունը մի քանի շաբաթ դիմադրությունից հետո, վիճակներից սպառնալի պատճառով անձնատուր եղավ: Տաճկական բանակները կոտորեցին բնակիչներին և կոդակեցին վանքը:

Այդ թվականից, կարելի է ասել, լքվեց դարեր շարունակ իր գոյությունը պահպանած այս վանքը: 50-ական թվականներից վանքն ունի իր պահապանը, և ներկայիս վանքում են հաստատվել երկու հայ ընտանիքներ:

301 թվականին, քրիստոնեական կրոնի պետականությամբ, հայկական եկեղեցական ղեկավար դասի և հավատացյալ ժողովրդի հատուկ ուշադրության է արժանացել Թադեոս Առաքյալի նահատակության հետ ավանդաբար կապված այս մենաստանը ու դարձել Արտապի թեմի կենտրոն և ժողովրդի կողմից սիրված ուխտատեղի: Քրիստոնեական առաջին աղոթարանների կամ եկեղեցիների մի մասը կառուցվել են հեթանոսական տաճարների հիմքերի վրա, որպես նոր կրոնի հաղթանակի խորհրդանիշ: Հավանորեն Սուրբ Թադեի վայրում գոյություն է ունեցել հեթանոսական մի մեհյան, որի ավերակների վրա կառուցվել է այս մենաստանը: Սուրբ Թադեի վանքը ազգային և կրոնական տեսակետից արժեքավոր է նաև այն ավանդությամբ, ըստ որի այստեղ է պահպանվել Արտապ կամ Շավարշան դաշտի միջով հոսող Տղմուտ գետի ափին 451 թվականին պրադաշտական Իրանի դեմ պատերազմում նահատակված Վարդան Չորավարի աջ ձեռքի ձկույթը: Ազգային ու կրոնական այս երկու ավանդությունների շնորհիվ ամեն տարի հայ հավատացյալ ժողովուրդը մեծ խըմբերով ուխտի են եկել այս վանքը, նրանից հոգևոր մխիթարություն ստացել ու նաև սըրտաբուխ նվերներով օգտակար եղել նրա պահպանման:

ԿԱՊՈՒՏԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ

ԺԴ դարի առաջին կեսին հայ ճարտարապետության մեջ ստեղծվում են եկեղեցական կառուցվածքների որոշակի նոր տիպեր, որոնք շարունակելով հնում ստեղծված ավանդույթները, ճարտարապետական մղտքին նոր ուղղություն են հաղորդում: Այդ գաղափարները մարմնավորվում են երկհարկանի դամբարան—եկեղեցիների ըստեղծման ուղղությամբ: Ցավոք այդ կառուցվածքներից քչերն են պահպանվել և հասել մեզ: Նրանցից նշանավոր է Ամաղու-Նորավանքի սբ. Աստվածածին Բուրթելաշեն եկեղեցին (1339 թ.), Եղվարդի սբ. Աստվածածին եկեղեցին (1321 թ.), ուր կիրառված է նույն դամբարան-եկեղեցու սկզբունքը: Եվ վերջապես Աբովյանի շրջանի Կապուտան գյուղի ս. Հովհաննես եկեղեցին¹:

Առաջին երկուսը հասել են մեզ համեմատաբար լավ վիճակում և ժամանակին վերանորոգվել են: Ամաղուի Նորավանքի Աստվածածին եկեղեցին 1949 թվականին, իսկ Եղվարդի Աստվածածին եկեղեցին՝ 1965 թվականին և ապա 1970—73 թվականներին:

Կապուտան գյուղը գտնվում է Գեղամա լեռների հարավ-արևմտյան փեղերին, փոքր Հադիվ լեռան ստորոտում: Ժամանակին կոչվել է Գյոյ քիլիսա (կապույտ եկեղեցի): Այդ անունը ստացել է կապտավուն բազալտի շնորհիվ, որից կառուցված է եղել եկեղեցին և որի քարհանքերի քարերով բազմաթիվ շենքեր են կառուցվել Երևանում և նրա շրջակայքում:

Ի դեպ նշենք, որ ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանյանը այդ քարի գեղեցիկ երանգի համար առաջարկել էր Երևանի կառավարական տան ներքնահարկի պատերը

կառուցել հենց այդ քարից: Սակայն քարի մեխանիկական հատկությունները և հատկապես սառնակայունության ցածր ցուցանիշները շատ արագ ստիպեցին հրաժարվել նրանից և այժմ այդ գեղեցիկ անդեպիտոբազալտը համարյա կիրառություն չունի: Անհրաժեշտ է մտածել այդ քարի սալիկները օգտագործել շենքերի ներսում, դրվագման և հարդարման աշխատանքների համար:

Կապուտան գյուղը հանդիսանում է Աբովյանի շրջանի նշանավոր գյուղերից մեկը: 1930-ական թվականներին ստացել էր Լեռնավանք անունը, իսկ այժմ նույն քարի գույնի պատճառով, վերանվանվել է Կապուտան²:

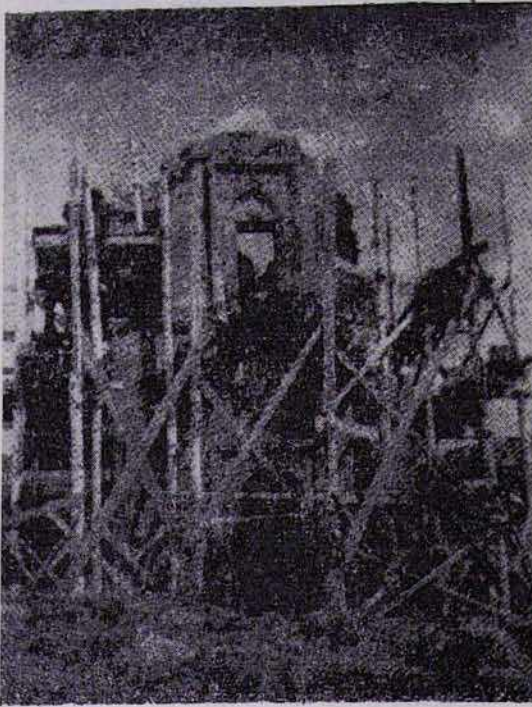
Կապուտանի ս. Հովհաննես հուշարձանը, որի վերանորոգման հարցերին է նվիրված ներկա հոդվածը, իր չափերով այդ տիպի պահպանված հուշարձանների մեջ ամենափոքրն է:

Երկհարկանի եկեղեցի—դամբարան է, ուր առաջին հարկը ծառայել է որպես դամբարան: Հատակագիծը արտաքինից ուղղանկյուն է, որի մեջ ներգծված է խաչաձև հորինվածքը: Դամբարանի ծածկը իրականացված է խաչվող թաղով: Արևելյան մասում տեղադրված է ավագ խորանը, սովորականից ավելի բարձրություն ունեցող բեմով: Երկրորդ հարկը ներսից և դրսից խաչաձև հատակագծով եկեղեցի է: Այստեղ առավել ձևով է դրսևորվում վերը նշված դամբարան-եկեղեցիների նմանությունը:

Եկեղեցու միակ, արևմտյան մուտքի առջև տեղադրված բարձակ հարթակից դեպի հարավ և հյուսիս պահպանվել են 6-ական նույն-

¹ Տեղացիների մոտ կոչվում է ս. Մինաս, իսկ գրականության մեջ՝ ս. Հովհաննես:

² Ա. Ա. Ասյանյան, Հ. Ղ. Գրգեարյան, Հայկական ՍՍՀ աշխարհագրական անունների համառոտ բանարան, Երևան, 1981, էջ 98:

Կապուտանի եկեղեցին վերանորոգումից առաջ

Կապուտանի եկեղեցու արևմտյան ճակատը վերանորոգումից հետո

պես քարե աստիճաններ, ապա մինչև գետինը հասնելու համար, ժամանակին օգտագործվել է փայտյա ձեռնասանդուղք:

Ի տարբերություն պահպանված նման հուշարձանների, Կապուտանի եկեղեցու ճակատները իրականացված են շատ վուսպ և չուրկ են կարդաքանդակներից:

Ամաղուի Նորավանքի Բուրթելաջեն եկեղեցու ճակատները հարուստ մշակված են եղել թե՛ երկրաչափական և թե՛ բուսական կարդաքանդակներով:

Բուրթելաջեն եկեղեցու երկրորդ հարկի մուտքը աչքի է ընկնում երեսակալի հարուստ և նուրբ կատարված կարդանախշերով և ճակատակալ քարի վրա քանդակված բարձրաքանդակներով:

Եղվարդի Աստվածածին եկեղեցին նույնպես ունի հարուստ մշակված ճակատներ:

Կապուտանի հուշարձանի վրա պահպանված արտահայտչական միջոցներից դամբարանը երիպող հորիզոնական քիվ-գոտին է, որը անկյուններում իջնում է ուղղաձիգ պատի ուղղությամբ մեկ շարք: Արևմտյան ճակատին տակ տեղադրված շինարարական արձանագրությունը 27Ը—1349 թվականով է և արևելյան ճակատի պատուհանի երեսակալը, ուղղաձիգ ձգված գոտու ձևով:

Սակայն այս գոտորիկ կառուցվածքի հա-

մաչափությունները և տեղադրման դիրքը շատ ավելի շահեկան է, քան նրա երկու նախորդներինը: Երբ հեռվից մոտենում ես Կապուտան գյուղին, ճանապարհի մի ոլորտից հետո, հորիզոնի վրա տեսնում ես մի վերապաց կառուցվածք, որի պատվանդանը՝ սրածայր բլուրը, մեծ վարպետությամբ է ընտրված: Ամենը այնքան կատարյալ է թղթվում, ասես հուշարձանը բնությունն է ստեղծել, բլրի հետ միասին:

Ամաղուի Նորավանքի շրջապատն էլ շատ գեղեցիկ է և անմոռանալի ու իհարկե զգացվում է մեծ արվեստագետ Մոմիկի ստեղծագործական տաղանդը: Այդ տեսակետից անհաշող է Եղվարդի եկեղեցու դիրքը և մի փոքր չափից շատ կարդաքանդակներով ծանրաբեռնված ճակատները: Կապուտանի վարպետի ճաշակը անթերի է, նա զգալով, որ այդ փոքր կառուցվածքը իր հարուստ ծավալատարածական ձևերով, դիրքով և համաչափություններով առավել արտահայտչական է, թողել է ճակատները պարզ և շատ վուսպ միջոցների է դիմել: Այստեղ իսկական արվեստը դրսևորվել է չափի զգացման մեջ:

Ինչպես ասացինք, հուշարձանը մեզ է հասել խիստ քանդված վիճակում, քարակույտի տպավորություն էր թողնում:

Հետագայում գյուղի բնակիչների ջանքե-

րով առաջին հարկը դարձրել էին աղոթարան և մոմեր էին վառում, կատարելով անհաջող վերաշարունակներ:

Հուշարձանի շրջապատում ընկած էին բազմաթիվ բեկորներ, երեսապատերի քարեր, շաղախի վանգվածներ: Այդ ամենը անհրաժեշտ էր պեղել, պիտանի քարերը երևան հանել և համապատասխանորեն դասավորել:

Ինչպես նշում է վերանորոգման նախագծի հեղինակը (Գ. Կ. Ղաֆադարյանը), ամենից դժվար հարցը վերանորոգման նախագիծ կազմելիս, վերին մասերի ուղղաձիգ նիշերի որոշման հարցն էր:

Վերանորոգողներին հաջողվեց գտնել ռոտոնդայի սյուները, խոյակները և այլ քարերի մնացորդներ, որոնց օգնությամբ հաջողվեց վերականգնել հուշարձանի առանձին մասերը, հատկապես կապված ռոտոնդայի համաչափությունների առեղծվածային վիճակի հետ:

Պատերի ամրությունը վերականգնելու համար պատերի խոռոչների մեջ անհրաժեշտ էր շաղախ ներարկել:

Հուշարձանի վերին մասերը, ինչպես երեւում է լուսանկարից, ամբողջությամբ բացակայում էին:

Պահպանված քարերից շատերը թեկուպ տեղում էին, սակայն կարիք ունեին վերաշարման, որովհետև որոշ չափով կորցրել էին

իրենց կայունությունը և անհրաժեշտ էր վերաշարել, որպեսզի հնարավոր լինի նրանց վրա շարունակել բարձրացնել շարքերը:

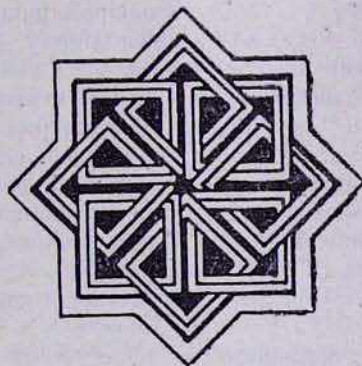
Միայն վերաշարելով հնարավոր չէր վերականգնել ամբողջ հուշարձանը և պահանջվեց պակասող մասերը լրացնել նոր տաշված քարերով:

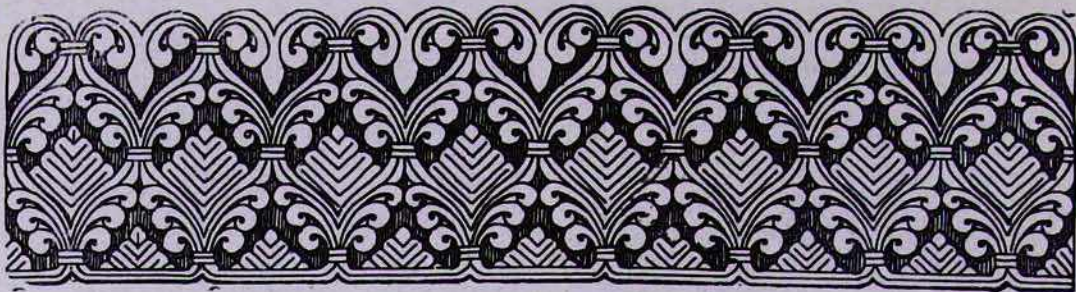
Հուշարձանը քանդվել էր մեր դարի 20-ական թվականներին և մոտ 60 տարի մնացել էր առանց խնամքի: Դրա հետևանքով տուժել էին նրա ոչ միայն արտաքին մասերը, այլ նաև կառուցողական առանձին համամասնությունների կապերը, որ պետք էր ամրացնել երկաթբետոնյա գոտիների և թաղանթների միջոցով:

Ռոտոնդայի գտնված սյան միջոցով հնարավոր եղավ որոշել նրա հիմնական չափը (բարձրությունը 1,20 մ, տրամագիծը 35 սմ):

Այս հուշարձանի վերանորոգումը կատարվել է Հայկական ՍՍՀ պատմության և կուլտուրայի հուշարձանների պահպանության ընկերության գումարներով:

Վերանորոգման աշխատանքներին հետևել են ճարտարապետներ Վ. Հարությունյանը և Ա. Ավետիսյանը: Աշխատանքները կատարել է Միսակ Մելքոնյանի քարտաշ որմնադիրների խմբակը: Աշխատանքները կատարվել են 1981—83 թվականների ընթացքում:

ՌԱՖԻԿ ՍՈՒՐԵՆԻ ԱԲԳԱՐՅԱՆ

ԳԱՆՁԱՍԱՐԻ ՎԱՆՔԻ ՆՈՐԱՀԱՅՑ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գանձասարի վանքը գտնվում է ներկայիս Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար Մարզի Մարտակերտի շրջանի Վանք գյուղից արևմուտք, խաչենագետի ձախ ափին:

Համաձայն մատենագիտական տեղեկությունների և վանքի Ս. Հովհաննես Մկրտիչ տաճարի ներքին հյուսիսային պատի վրա պահպանված արձանագրության, այն կառուցվել է 1216—1238 թվականների ընթացքում, խաչենի ինքնակալ իշխան Հասան Ջալալի կողմից: Մեծահանդես օծվել է 1240 թվականին¹: Ըստ մի այլ արձանագրության, որ կա գավթի ներքին արևելյան պատին, այն հիմնադրվել է եկեղեցու կառուցումից հետո և կառուցվել ու ավարտին հասցվել 1261 թվականին²:

Հուշարձանը հետապոտոդները բոլորն անվերապա հորեն այն դասել են հայ ճարտարվեստի լավագույն ստեղծագործությունների շարքը (Հ. Օրբելի, Ա. Յակոբսոն, Ս. Բարխուդարյան, Ս. Մնացականյան, Բ. Ուլուբաբյան):

Ստորև դիտարկվող վիմագիրը, որը մինչև այսօր անհայտ է մնացել և չի հրապարակվել

¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 270: Արձանագրությունը տես Ս. Բարխուդարյան, Դիվան հայ վիմագրության, Երևան, 1982, պր. 5, էջ 38:

² Ս. Բարխուդարյան, Դիվան հայ վիմագրության, Երևան, 1982, պր. 5, էջ 37 և 40:

հուշարձանը ուսումնասիրողների և վիմագիրների կողմից³, վերջերս հայտնաբերեցինք վանքի չափագրության ընթացքում: Այն գտնվում է տաճարի արևմտյան խաչաթևի թաղի շարվածքի քարերից մեկի վրա (հյուսիսային մասի քիվից հաշված 10-րդ շարք): Գրված է խոշոր տառերով:

Արձանագրությունը հիմնականում լուսավորվել է տաճարի արևմտյան պատից բացվող լուսամուտից, որը փակվել է գավիթը տաճարին կցելու հետևանքով, և թաղի մեկ հետաքրքրող մասը մնացել է կիսախավարում: Վատ տեսանելիության պատճառով աննկատելի է մնացել:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ մինչև գավթի կառուցումը, մուտքի առաջամասում գտնվող դիտողը որոշակի միջակայքից կարող էր տեսնել վիմագիրը: Հավանաբար ճարտարապետը դա հաշվի է առել քարը տեղադրելիս:

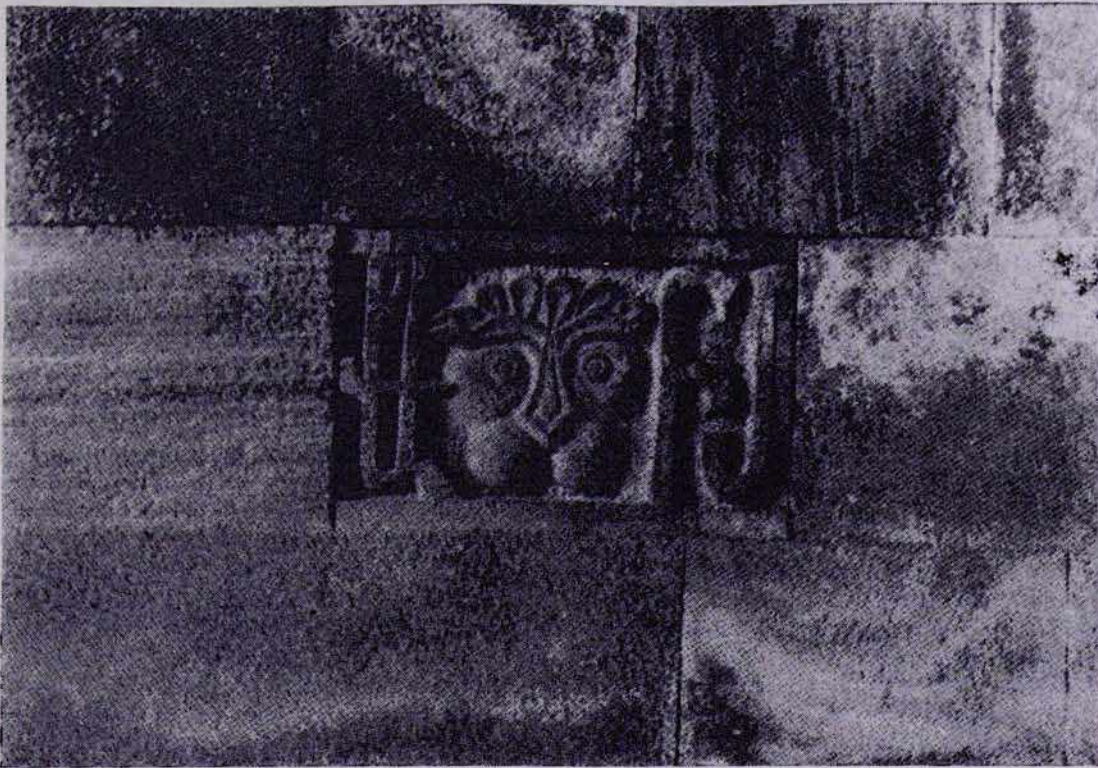
Վիմագիր քարի կենտրոնում քանդակված է

³ Ս. Ջալալյան, Ճանապարհորդություն ի մեծն Հայաստան, Կ. Ա. Տփիսի, 1842, էջ 183—192: Հ. Շահաթունեանց, Ստորագրություն կաթողիկե Էջմիածնի և հինգ գաղաղացն Արարատայ, Էջմիածին, 1842 թ., Կ. 2, էջ 371—376: Ս. Բարխուդարյան, Արցախ, Բագու, 1895, էջ 173—179: Ս. Բարխուդարյան, Դիվան հայ վիմագրության, Երևան, 1982, պր. 5, էջ 37—73: Բ. Ուլուբաբյան, Գանձասար, Երևան, 1981, էջ 87—166:

առյուծի գեղեցիկ ու արտահայտիչ դիմաքանդակ, որից ձախ կարդացվում է (ՔԱ), իսկ աջ՝ (ՐԻՄ) տառակապակցությունները, որ միասին կարդալիս կունենանք ՔԱՐԻՄ հատուկ անունը⁴:

Պետք է ենթադրել, որ Գանձասարի դիտարկվող դիմաքանդակը Քարիմ անձնավորության խորհրդանշանն է, իսկ քարի վրայի ամբողջ պատկերը՝ իր ստորագրությունը:

Պատմական աղբյուրներում և վիմական

Գանձասարի վանքի նորահայտ արձանագրությունը

Բառը և դիմաքանդակը կատարված են հարթաքանդակի սկզբունքով և ընկալվում են որպես մի ամբողջություն: Նրանց արտաքին մակերեսները համընկնում են թաղի հարթության հետ: Առյուծի քանդակը պատկերված է դիմացից: Արտահայտիչ են շրջանաձև աչքերը և մազերի օղակաձև գանգուրները:

Հին քրիստոնեական հուշարձաններում առյուծները հաճախ մարմնավորել են հպոր և զգոն պահապանների, հանդիսանալով արիության, քաջության, անվեհերության խորհրդանշան⁵:

⁴ Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ե, Երևան, էջ 217:

⁵ Н. А. Аладашвили, Монументальная скульптура Грузии, Москва, 1977, с. 219. Г. К. Вагнер, Скульптура Владимиро-Суздальской Руси, ст. 109—110.

արձանագրություններում կան այդ անվան այլ հիշատակություններ, որոնք վերաբերում են ԺԱ, ԺԵ, ԺԶ դարերին⁶, հետևաբար չեն ներկայացնում նույն անձը:

Խոշոր տառերով գրված և առանձին անվան ձևով արձանագրություններ հանդիպում են հայկական մի շարք հուշարձաններում (Զվարթնոց, Ավան, Զրվեժ, Պտղնի, Գառնահովիտ)⁷:

Ա. Ա. Մանուչարյանը իր մի հոդվածում⁸ ցույց է տալիս, որ այս տիպի արձանագրությունները բարերարների կամ եկեղեցու ծառայողների անուններ համարել չի կարելի և

⁶ Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ե, Երևան, էջ 217:

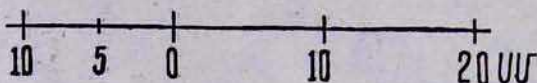
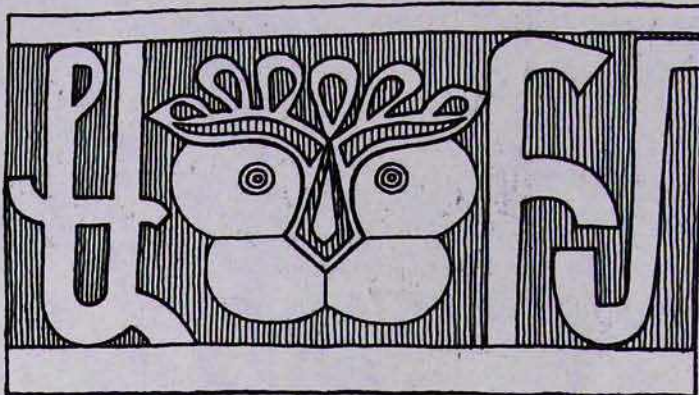
⁷ Ա. Ա. Մանուչարյան, Արձանագրման մի ավանդական ձևի մասին, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1970, № 6, էջ 71—74:

⁸ Նույն տեղում:

ոչ էլ դրանք պաշտոնական մարդկանց անուններ են: Հիշատակությունը արվում է կատարված գործի համար և դրանք կարող էին միայն ճարտարապետներ-վարպետներ լինել:

Ճարի ճարտարապետը Քարիմն է, որը նոր անուն է և կարող է դասվել հայ հանձարեղ ճարտարապետների շարքին:

Հաշվի առնելով, որ տաճարը և գավիթը կառուցվել են 1216—1261 թվականների ըն-

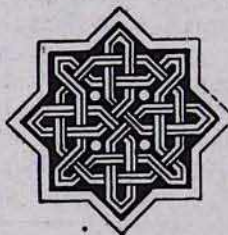

«Եթե նկատի առնենք քարագործ վարպետների նշանների ավանդական երևույթը, ճարտարապետի անվան ամբողջական գրառման նախապատվությունը միանգամայն բնական պետք է համարել»⁹:

Այսպիսով պարզ է դառնում, որ Գանձասարի վանքի Ս. Հովհաննես Մկրտիչ տա-

թացքում (45 տարի), որը բավարար ժամանակահատված է մի մարդու ստեղծագործական գործունեության համար, հնարավոր ենք համարում, որ գավիթը ևս լինի նույն ճարտարապետի ձեռքի գործը: Այս ենթադրությունը կարող է հաստատվել տաճարի և գավթի ճարտարապետական առանձնահատկությունների մանրամասն քննությունից հետո:

⁹ Նույն տեղում, էջ 73:

ՆԵՐՍԵՍ ԸՆՈՐՀԱԼՈՒ ԳԱՆՁԵՐՆ ՈՒ ՏԱՂԵՐԸ*

Տաղերի մյուս խումբը Ներսես Ընորհալու անվան հետ կապվում է միայն խորագրային տվյալներով, որոնք հիշատակում են հեղինակի մասին «Ներսես Կայեցի», «Ներսես կաթողիկոս», «Տէր Ներսես» կամ «Ներսէս» ձևերով: Ինչ խոսք, խորագրային նշումը այնպիսի բացարձակ հիմք չի կարող համարվել հեղինակային վերագրման համար ինչպիսին ծայրակապն է. տվյալ դեպքում, սակայն, դա միանգամայն բավարար է եղել: Բանն այն է, որ հիշյալ նշումները հանդիպում են Գանձարանների ու Տաղարանների վաղագույն ընդօրինակություններում: Ներսես Ընորհալուց մեկ կամ երկու հարյուրամյակ հետո կապմված այդ ժողովածուները, որոնցում հեղինակի տաղային միավորները պահպանվել են առանց լուրջ աղավաղումների, բնականաբար, վստահելի կարող են համարվել նաև խորագրային տվյալների առումով: Դրանք դառնում են առավել հավաստի վկայություններ, (որովհետև խնդրո առարկա բանաստեղծությունները ո՛չ այդ ժամանակ, ո՛չ էլ հետագայում երբևէ չեն վերագրվել ուրիշ հեղինակի³⁶:

Այն տաղերը, որոնք Ներսես Ընորհալու անվան հետ կապվում են խորագրային տրվյալներով, հաջվվում են 27 միավոր, որոնցից 16-ը ներկայանում են տարբեր բանաստեղծությունների պոգորդումով կապմված տաղ ու փոխ պոպգերով, իսկ վեց միավոր իբրև փոխ (կամ փոխեր) կից ունեն իրենց մասերը: Տաղերի այս խմբում միայն երեքն ունեն ծայրակապ, որը հողում է այբուբենի

տառերը: Ծայրակապի բացակայության դեպքում տաղի ու փոխի, իբրև պոպգերի, միասնությունն ակներև է երբ միևնույն բանաստեղծությունն է բաժանված տաղի ու փոխի, իսկ երբ տարբեր միավորներ են հանդես գալիս որպես պոպգեր, անշուշտ, նկատի ենք ունեցել բովանդակային ընդհանրությունները և հնագույն աղբյուրներում միմյանց կից պահպանված լինելը:

Այսպիսով, տպագիր ու ձեռագիր աղբյուրներից մեկ այժմ հայտնի են Ներսես Ընորհալուն պատկանող 102 տաղ ու փոխ³⁷: Դրանցից հրատարակված են 65 միավոր, նորահայտ են՝ 37: Հիշյալ տաղերի գրության ժամանակը չգիտենք: Այն նմուշները, որոնց ծայրակապում հեղինակը հիշված է իբրև կաթողիկոս (11 միավոր), պիտի գըրված լինեն 1166—1173 թթ. ընթացքում: Ընդհանրապես տիրող կարծիքն այն է, որ տաղերը «ավելի երիտասարդական ավյունի արտահայտություններ են, քան ավերյալ տարիքի»³⁸: Նման ենթադրության օգտին է վկայում Սրովբեից ձայնի... տաղի՝ Մատենադարանի № 7785 ձեռագրում գտնվող օրինակի (թերթ 162բ) խորագիրը. պարզվում է, որ տվյալ բանաստեղծությունը հեղինակը գրել է Քեսունի Կարմիր վանքում ուսանելու տարիներին՝ «ի համբակականն ելով տիս»:

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1985 թ. № Ա-ից:

³⁶ Նոր խմն ահաւոր... և Ծաբաւեցաւ... միավորների ձեռագրերում մեկ հանդիպած օրինակները չունեն ո՛չ խորագրային, ո՛չ ծայրակապային նշում: Դրանք Ներսես Ընորհալուն վերագրելու հիմքը 1830 թ. վենետիկյան հատորում ընդգրկված լինելու իրողությունն է:

³⁷ Տյուբինգենի № Ma XIII 61 ձեռագրում Ներսես Ընորհալու անունով պահպանված է մի տաղ (թերթ 245բ—247բ)՝ Ի խորհրդական ձեր նայելով հանդէս... սկզբնատողով. այն ունի փոխ, որը տաղի մասն է (սկ.՝ Տէր և Աստղած զՅիսուս քրիստոսաւսեր...): Բանաստեղծությունը, որ նմիված է եվտորատիոսյանց տոնին, ունի ծայրակապ. «Ի Ներսիսէ ի սուրբն Եղս+տառտիոս»: Ցավոք այլ աղբյուրներից տաղը հայտնի չէ, իսկ հիշյալ օրինակը մեկ մատչելի չի եղել:

³⁸ Մ. արք. Օրմանյան, Ազգապատում, Բեյրութ, 1959, էջ 1401: Տե՛ս նաև՝ Հ. Ղ. Ալիշան, Ընորհալի և պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 79:

Նշանակում է, Ներսես Շնորհալին ստեղծագործել է ողջ կյանքի տևողությամբ: Նրա տաղերի համար, ինչպես տեսանք, բնութագրական է լցաղ ու փոխ զույգերով հանդես գալը: Պիտի ասել, որ հրատարակված նմուշները և դրանց ձեռագիր հնագույն ընդօրինակությունները խառնաձուլ ընդհանրապես անհամապատասխանություններ չեն ցուցաբերում: Անշուշտ պատահում է, երբ տպագրում իբրև տաղ ներկայացնող միավորը մեզ համար հիմք հանդիսացող ձեռագրերում փոխ է, և ընդհակառակը. իսկ երբեմն տվյալ համակարգի տաղը կամ փոխը փոխարինված է այլ միավորով: Ինչ վերաբերում է նորահայտների և տպագրվածների փոխանջությունը, ապա մերթ նորահայտ է զույգ կապնող և՛ տաղը, և՛ փոխը. մերթ համակարգի տաղը կամ փոխը նորահայտ է, իսկ մյուսը՝ տպագրված: Այսպիսի զույգերով է ներկայանում Ներսես Շնորհալու տաղային մեզ հայտնի ողջ ժառանգությունը. ընդ որում, զույգերից ութը իբրև փոխ կից ունեն տվյալ բանաստեղծության մասը (կամ մասերը): Ընդամենը յոթ հատ են այն տաղերը, որոնք առայժմ առանց համապատասխան զուգակիցների են: Անկասկած, դրանք ևս հեղինակի կողմից հորինված են եղել տաղ ու փոխ համակարգով, որը դեռևս չի վերականգնված: Ասվածն ավելի ցուցադրելի դարձնելու համար, հոդվածին կից ներկայացնում ենք հեղինակի խնդրո առարկա բանաստեղծությունների ցանկը՝ տաղ ու փոխ զույգերով (բերելով սկզբնատողն ու ծախրակապը)՝ այնպես ինչպես ներկայանում են Գանձարաններում, պահպանելով ըստ եկեղեցական տոների դրանց ունեցած դասավորությունը:

Ներսես Շնորհալու տաղերի մասին մեր խոսքն ամփոփելուց առաջ ուզում ենք անդրադառնալ տաղերի մի փոքրիկ փնջի, որոնք վերագրվում են նրան, բայց այն հիմքերը, որոնցով հիշյալ միավորները կապվում են Շնորհալու անվան հետ, մեր կարծիքով, բավարար չեն: Ահա այդ տաղերը, որոնցից վեցը տարբեր առիթներով Ներսես Շնորհալու անունով լույս տեսած նմուշներ են, իսկ վերջին երեքը՝ անտիպ են:

1. Այսօր երևի անտեսն...
2. Աստուածածին սըրբուհին...
3. Աւետիս, միշտ աւետեաց...
4. Թագաւորն անմահ...
5. Խորհուրդ հայրենի աւանդ... (նաև՝
Ոստս արմատենեաց... սկսվածքով)
6. Հանձարեղ շնորհալիդ...
7. Անմահից աղբայն...
8. Քերովքէից գերագոյն...
9. Փ. Ողջոյն ընդ քեզ, Մարիամ...

Ծայրակապով հեղինակի անունն արտահայտելու առանձնահատկությունը, որի շնորհիվ շատ տաղեր հատկացվել են Շնորհալուն, տվյալ դեպքում բացակայում է: Խնդրո առարկա տաղերից միայն երեքն ունեն ծայրակապ. ընդ որում, դրանցից երկուսը (№ № 1, 7) հոդում են այբուբենի տառերը, իսկ երրորդը (№ 6), որ նվիրված է «Հոփսիմնե կոյսին», հոդում է «Հոփսիմնե» և «Յօհաննէս»: Վերջինս էլ, ինչպես իր տեղում նշել ենք, կարող է լինել տվյալ միավորի պատմիրատուն, կամ հեղինակը: Ներսես Շնորհալու անվան խորագրային հիշատակությունը, որն իր հերթին կարևոր կովան է, այս դեպքում նույնպես վստահելի չէ: Բանն այն է, որ քննվող տաղերի մի մասը այդ անունը պահպանել են ձեռագրերի ու շրջանի ընդօրինակություններում, իսկ մի քանիսը (№ № 1, 4, 8) մերթ Շնորհալու անունով են, մերթ Լամբրոնացու: Բացի այդ, որոշ միավորներ այնքան են ենթարկված փոփոխության, խմբագրման, որ այժմ դժվար է վերականգնել սկզբնական անաղարտությունը:

Վերագրելի տաղերի այս փունջը կարելի է հարստացնել այլ միավորներով. լրացուցիչ նմուշների հայտնաբերումը, սակայն, Ներսես Շնորհալու տաղային ժառանգության ճիշտ գնահատման համար վճռական նշանակություն ունենալ չի կարող, քանի որ մեզ հայտնի նրա տաղերի ու փոխերի միջոցով բացահայտվում են հեղինակի գանձարանային ստեղծագործությունները հատկանշող բոլոր առանձնահատկությունները:

Գանձարանային մշակույթը, որի սկզբնավորումը կապվում է Գրիգոր Նարեկացու անվան հետ, նրա մեծ հաջորդի՝ Ներսես Շնորհալու ստեղծագործություններով հասավ զարգացման չափապանց բարձր մակարդակի: Անգնահատելի է Շնորհալու դերը մասնավորապես **Տաղարանների** կազմավորման ու հարստացման գործում: Եթե Գրիգոր Նարեկացին իր մեկ տասնյակ գանձերով ու երկու տասնյակից ավելի տաղերով հիմքը դրեց գանձարանային մշակույթի ու Գանձարան ժողովածուի, ապա Ներսես Շնորհալին, իր ավելի քան մեկ հարյուրյակ տաղային միավորներով ավարտուն տեսքի ու կատարելագործման հասցրեց գանձարանային տաղերի համակարգային կառուցվածքը: Չափապանց մեծ է նրա երախտիքը տաղաչափական արվեստի բնագավառում. շնորհաշատ առվեստաճետը իր տաղերում մշակել ու հմտորեն կիրառել է ոտանավորի բազմաթիվ ու բազմապատկեր նոտ ձևեր, որոնք սահմանում են առանձին և խոր քնությունը³⁹: Թե որ-

³⁹ Որոշ տաղերում, Ներսես Շնորհալին տաղի ու

քան նշանակալից է Ներսես Շնորհալու թողած ավդեցությունը գանձարանային մշակույթի հետագա վարձագման վրա, վկայում են նաև հեղինակի ծավալուն քերթվածներից հետագա դարերի Գանձարաններում քաղվածաբար հանդես եկող այսպես կոչված՝ «հատված-տաղերը»: Այդ բոլորով էլ նախապատրաստվեց Գրիգոր խլաթեցու կողմից մշակված և ավարտուն վիճակի հասցված Գանձարան ժողովածուների ստեղծումը:

ՑԱՆԿ

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ՏԱՂԵՐԻ ՈՒ ՓՈԽԵՐԻ⁴⁰

Աւետեաց

1. Նոր երկինք յերկրի... «Ներսէսի գովեստ Աստվածածնի»**
2. Իմանալի սերովքէ... «Ի խնդրոյ մեծին Թորոսի ե»

Աստուածածնի

3. Նոր ծաղիկ ցուցաւ... «Ներսէս»*
4. Այսար ցընծութիւն... «Ասէ վայս բան»*

Ծննդեան ճրագալուցի

5. Այսար աւետեաց Գաբրիելի...
6. Նոր ծաղիկ բըղխէ... «Ներսիսի ե այս երգս»

Ծննդեան (Ա աւուր կամ Զորոհնեաց)

7. Այսար ի սկըպբան...*
8. Նոցին համաձայնեալ... «Ներսիսի ե երգս»*

Ծննդեան (Բ աւուր)

9. Նոր Եղեմ բանաւոր... «Ներսէսի երգ»
10. Մայր Աստուծոյ Մարիամ...

փոխի հարաբերությունը ցույց է տվել նաև բանաստեղծական չափի փոփոխությամբ: Օրինակ. Նոր իմն է հընչին... և Այսար նորահրաշ լոյսն... տաղերը կազմված են 15 վանկանի տողերից և կից իբրև փոխ ունեն իրենց մասերը: Ե՛վ տաղերի, և՛ փոխերի առաջին երկու տողերը 11 վանկանի են: Չափի այդ փոփոխությունն, անշուշտ, ենթադրում է նաև եղանակի համապատասխան փոփոխություն:

⁴⁰ Փոխերը բերված են համապատասխան տաղերին կից՝ խորթից: Այն փոխերը, որոնք տաղի մասն են, առանձին թվահամար չունեն և ներկայացված են **Փ** խորագրային նշումով: Աստղանիշով ցույց են տրված նորահայտ միավորները: Զույգ աստղանիշով միավորները տպագրվածների լրացումներն են կամ տարբերակները:

Ծննդեան (Բ աւուր, երեկոյին)

11. Անճառ է խորհուրդ... «Ա—Բ»*

Ծննդեան (Գ աւուր)

12. Ծագումն յարփոյն...*
13. Երգ նոր աւետեաց... «Երգ Ներսիսի այս է»

Ծննդեան (Գ աւուր, երեկոյին)

14. Աստուծոյ ողորմութեանցըն...*
15. Իսկ դու ընդէ՛ր...*

Ծննդեան (Դ աւուր)

16. Այսար աւետեաց ձայն...*
17. Բարբառ աւետեաց... «Բան Ներսիսի ե»

Ծննդեան (Ե աւուր)

18. Լոյս փառաց Էին...*
19. Նոր թագաւորին... «Ներսիսի երգ»

Ծննդեան (Ե աւուր, երեկոյին)

20. Տիրուհի սուրբ Կոյս... «Տ—Բ»*
21. Անճառ Բանին...*

Ծննդեան (Զ աւուր, երեկոյին)

22. Էին միայնոյ միածին...*
23. Նորահրաշ ծնընդեան... «Ներսէսի ե»

Ծննդեան (Է աւուր)

24. Սկըսեալն յանըսկիպն...*
25. Տէր փառաց անճառ... «Տր Ներսէսի ե սա»

Ծննդեան (Ը աւուր)

26. Այսար ցընծան դասք...*
- Փ.** Այսար ցընծայ տունն...
- Փ.** Այսար անմեղըն...
- Փ.** Այսար Հոգովըն...

Ծննդեան (Ը աւուր, երեկոյին)

27. Քառանիթիցըս Աստուած... «Բ—Զ»*
28. Նոյն ինքն անդրանիկըն... «Ներսէսի ե այս բան»

Տեառնընդառաջի

29. Այսար նորահրաշ լոյսն...*
- Փ.** Մըտեալ ի տաճարն...

Յարութեան Ղապարո

30. Անմահ թագաւորն...*
31. Նոր աւետեաց լուր... «Ներսիսի երգ»

Ծաղկավարդի

32. Տիրական տանիս... «Տր Ներսեսի ե»

Մեծի Չորեքշաբթի

33. Այսար ըզՏերդ արարիչ...*

Աագ Ուրբաթի

34. Ի յուրբաթու մեծի...*

35. Դուատըր Սիոնի...*

Աագ Ուրբաթի

36. Անեղ Որդին... «Ա—բ»

36ա. Անեղ Որդին... «Ա—բ»⁴¹36բ. Անեղ Որդին... «Ա—ն»⁴¹**Աագ Ուրբաթի**

37. Կայր մայր Տեառն...

Փ. Ով Մարիամ, Կոյս...

Փ. Արդ, ով Տեր...

Փ. Ով անմեղ աղանի...

Աագ Ուրբաթի

38. Ծարաւեցաւ որպէս ըզմարդ Տէրն...

38ա. Ծարաւեցաւ...⁴¹**Յարութեան**

39. Առաւատին շաւիղին...

40. Նըստեալ կանայքն... «Ներսեսի երգ»

Յարութեան (Մատթէի)

41. Այսար յոյս ծագեաց...

Փ. Լրան վաւետեաց...

Յարութեան (Մատթէի)

42. Այսար, ը՛, յոյս հաստատի...*

43. Նոր ծաղիկ պայծառ... «Ներսեսի»**

43ա. Նոր ծաղիկ պայծառ... «Ներսեսի ե բանս»⁴¹**Յարութեան (Մարկոսի)**

44. Այսար ընդ ծագեն...

Փ Աստուածասէր և սուրբ...

Յարութեան (Մարկոսի)

45. Նորահրաշ արեգակն այսար... «Ներսեսի երգ»*

46. Կեանքն ընդ Հար... «Կաթողիկոսի Հայոց»

Յարութեան (Ղուկասու)

47. Այսար յարութեան մեզ...*

48. Յընծան այսար երկինք...

⁴¹ Տաղի տարբերակն է:**Յարութեան (Ղուկասու)**

49. Նոր իմն աւետեաց... «Ներսեսի ե»

50. Հար կամաւ իջեալ... «Հայոց կաթողիկոսին»

Յարութեան (Յովհաննու)

51. Նոյնագոյ ընդ Հար... «Ներսիսի»

Փ. Յարեաւ փառաց...

Յարութեան (Յովհաննու)

52. Նոր ձայն աւետեաց... «Ներսեսի ե»

53. Կանայքն արտասուաւք... «Կաթողիկոսի Հայոց»

Սուրբ Հոգուն (Սուրբ երրորդութեան)

54. Ներպարունակեալ իննեակ... «Ներսես»

55. Ներհիսեցուք... «Նվագե Հոգուն տըվողին իմաստ բանի ընդ ձայնի»*

Այլակերպութեան

56. Արփիական, ը՛, յոյսն...*

57. Տէր փառաց այսար... «Տր Ներսեսի ե»

Այլակերպութեան58. Նոր իմն ահաւոր...⁴²

Փ. Հայր վըկայելով...

58ա. Նոր իմն ահաւոր...⁴³58բ. Աստանաւ տեսիլ...⁴³**Այլակերպութեան (Բ ատուր)**

59. Ներպարունակեալ խորհուրդ... «Ներսեսի երգ»

60. Ընդ որս և մանկունք...⁴⁴**Վերափոխման**

61. Այսար Գաբրիէլ...

62. Անարատ տաճար...

Վերափոխման (Բ ատուր)

63. Նոր քերովբէ հողանիւթ... «Ներսես»*

64. Նարդոս բուրեալ... «Նըվագե Աստվածածին երգ»*

Եկեղեցույ

65. Նորպուարճ խընդութեամբ... «Ներսեսի ե երգս»*

66. Ի յուսոյն արփույ... «Ի սուրբ եկեղեցի...»*

⁴² Տպագրված օրինակն սկսվում է Աստանոր տեսիլ ահեղ... տողով:⁴³ Տաղի տարբերակն է:⁴⁴ Տպագրված օրինակն սկսվում է Հանել ընդ կոսին... տողով:

Եկեղեցայ

67. Յաւէժ եկեղեցի...
68. Ի յերգս սիրեցեալ...*

Խաչի

69. Նոր դրախտին եկեղեցոյ... «Ներսիսի է»
70. Կենաց փայտ... «Կաթողիկոսի Հայոց»

Խաչի (Բ ատուր)

71. Միակն ի միոյն...
72. Արդ, արհնեալ ես...⁴⁵

Հրեշտակապետաց

73. Առաջինըն լոյս երբեակ... «Ա—Ք»
74. Նոր տանիս երկնատրաց... «Ներսէսի է այս բանս»

Առաքելոց

75. Առաքեալք Աստուածորոյն... «Ա—Ք»
76. Եկայք Կուարճացեալք... «Երգս այս է Ներսիսի»

Մարգարէից

77. Աստուածային խորոցն անճառ... «Ա—Ք»
78. Նորահրաշ լուսնիս... «Ներսէսի երգ»

Հայրապետաց

79. Այսար մայր Սիոն... «Ա—Ք»
80. Նորոյ գինոյն իմաստութեան... «Ներսէսի երգ»

Մարտիրոսաց

81. Արեգակն արդար ըլկուր... «Ա—Ք»
82. Բանի աւետարտ... «Բան ի վկայսն ի Ներսիսէ»

Անտոնի Անապատականի

83. Անտոն, սկիպըն երկնաւոր... «Ա—Ք»
84. Նոր դրախտին քո, Տէր... «Նվազ բանիս Ներսէսի է»

Յովհաննու Մկրտչին

85. Անմարմնոցն հրեղինաց... «Ա—Ք»
86. Բարբառոյն յանապատէ... «Բանս այս նվազեալ ի Ներսիսէ»*

Որդոց Որոտման

87. Որդիքն Որոտման...
88. Նոր լոյս յարփենտոյն... «Ներսէսի երգ»

Սրբոյն Ստեփանոսի

89. Ի խաչին տընկեալ... «Ի Ստեփաննոս»
90. Նոր ծառոյն կենաց... «Նախա-վկայն է»
91. Ի գառապանէն... «Ի Ներսիսէ կաթողիկոսէ»

Գրիգորի Լուսատրչի

92. Սրովբէից ձայնիւ... «Սրբոյն Գրիգորի երգ ի Ներսիսէ ծառանէ»

Գրիգորի Լուսատրչի

93. Գրիգորի՛նս, առաքինի հըսկող...
94. Բարձրացիր դըշխոյ...

Մեծին Ներսիսի

95. Նոր և առաջին... «Ներսէսի նվաստի»
96. Գովեմք այսար... «Գովեստ մեծին հոմանվանն նմին»

Սրբոց Քառասնից

97. Նոր իմն է հընչին... «Ներսիսի երգ ի»
Փ. Քառասնից սրբոց... «Քառասուն վկայսն Աստուծոյ որք ի Սեբաստիա կատարեցան»

Ի սուրբ Հռիփսիմէ

98. Նորահրաշ արեգակ իմանալի... «Ներսէսի»
99. Առաւատ լուսոյ արևելեան... «Առ Հռիփսիմէ կոյսն է»

Սրբոց Հռիփսիմեանց

100. Երջանիկ հոգիահրաշք...
100ա. Երջանիկ հոգիահրաշք...⁴⁶

Տրդատայ թագաւորին

101. Նորահրաշ տեսիլ... «Ներսէսի է»
102. Լոյսն անեղական...*

Ստորև բերում ենք Ներսէս Ընդհալու տաղերի մեր կազմած քննական բնագրերի խմբից երկու նմուշ: Ներկայացված տաղերը նորահայտ են և տպագրվում են առաջին անգամ: Բնագրերը կազմված են մեկ համար ելակետային նշանակություն ունեցող սկզբնաղբյուրների՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի №№ 3503 և 7785 ու Փարիսի ազգային Գրադարանի №№ 79 և 80 ձեռագրերի հիման վրա: Երկու տաղերն էլ անհանգ են ու գրված կանոնավոր տաղաչափությամբ (որը առաջին տաղում երբեմն խախտվում է), իսկ փոխերը հենց իրենց՝

⁴⁵ Տպագրված օրինակն սկսվում է Բարունակ բերող... տաղով:

⁴⁶ Տաղի տարբերակն է:

բանաստեղծությունների մասերն են: Ուղղագրությունը այնպես է ինչպես ձեռագրերում և նախապատվությունը տրված է հնագույն ձևերին, իսկ բառամիջում «ը» ձայնավորը պահպանված է լոկ այն դեպքում, եթե ունի վանկարար նշանակություն:

Տաղերից առաջինը ձեռագրերում հատկացված է Քրիստոսի ծննդյան տոնի հինգերորդ, յոթերորդ ու ավելի հաճախ՝ ութերորդ օրվան. բաղկացած է չորս մասից. որոնցից յուրաքանչյուրի սկզբի մի քանի տողերը մեկընդմեջ սկսվում են Այսպիսի բառով, իսկ այնուհետև գալիս է ուղղակի խոսք և ամբողջական միտք պարունակող մի հատված (վերջին մասն այդ հատվածը չունի): Բնագիրը տնտաված է հիմք ընդունելով իմաստային ամբողջականությունը և ըստ այդմ ներկայացված ոչ հավասար տներով:

Երկրորդ տաղը բոլոր աղբյուրներում նշվիրված է Տյառնընդառաջի տոնին: Գրված է տողերի շղթայով. իր տաղաչափությամբ հար և նման է հեղինակի նոր իմն է հընչին... (նվիրված Քառասուն Վկաներին) տպագրությամբ հայտնի տաղին. երկուսում էլ և՛ տաղի, և՛ փոխի առաջին երկու տողերը ոչ թե 15 վանկանի են, ինչպես ամբողջ բանաստեղծությունը, այլ՝ 11: Համեմատաբար ուշ շրջանի ընթերցանականություններում տաղի Փոխ հատվածը երբեմն հանդես է գալիս իբրև առանձին տաղ կամ մեղեդի*:

Ա

ՏԱՂ [ԾՆՆԴԵԱՆ], ՏԵԱՌՆ ՆԵՐՍԻՍԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

Այսպիսի ցրնծան դասք հոգեղինացն
Ընդ փըրկութիւն հողեղինացս.
Այսպիսի ցրնծայ Աղամըն հին
Նոր Աղամաւ նորոգելով.
Այսպիսի ցրնծայ կոյսն առաջին
Երկրորդ Կուսին ծընեալ Վաստուած.
Այսպիսի իջեալ բանակք անմարմնոցն
Տան աւետիս մարմնաւորացս:
Այսպիսի գոչէր հրեշտակապետն.
— Ուրախ լերուք եւ ցրնծացէ՛ք
Դասք երջանիկ ընտրեալ հովուացն,
Ծընաւ այսպիսի ձեզ փըրկութիւն՝
Տէր եւ աւծեալ Հաւր միածին
Ի Բեթղահէմ քաղաք Դաւթի.
Փութացարուք յայրն երկնանման
Ի տեսանել զհովիւրն քաջ,
Որ ի լընուզ զթիւ հարիւրոց

* Ստորև իբրև նմուշ տալիս ենք երկու բնագիր: Պատրաստված է բոլոր գանձերի և տաղերի ձեռագրական համեմատական բնագիրը, որ առաջիկայում լույս կտեսնի իբրև առանձին գիրք:

Իջեալ ի գիւտ մուրեղոցս,
Երգեմք նրմա. Փա՛ռք ի բարձունս:

Փ Ո Ւ Ն

Այսպիսի ցրնծայ տունն աբրահամեան
Աւետաբեր Որդւոյն ծնընդեամբ.
Այսպիսի ցրնծան դասք նահապետացն
Լըրմամբ ուխտին թըլփատութեան.
Այսպիսի ցրնծայ Մովսէս աւրինաքն,
Տեսանելով զլուսն աւրինաց.
Այսպիսի ցրնծան հոյլք մարգարէիցն
Տեսեալ ըզմարգարեացեալն:
Այսպիսի փողէ դաւթեան քընարն.
— Գըտաք ըզկա տուն յԵփրաթայ.
Այսպիսի գոչէ մեծն Եսայեաս.
— Ընդ մեզ Աստուած Կոյսըն ծընաւ.
Այսպիսի հընչէ յայրըն Միքիաս.
— Ծընցի իշխան ի Բեթղահէմ:

Այսպիսի խայտայ ձայն բարբառոյն
Որպէս երբեմն յորովայնին.
Այսպիսի ցրնծայ մեծ Կարապետն
ԶԱստուած եկեալ տեսանելով.
Այսպիսի գոչէ յանապատէ.
— Զեզ աւետիք, որք յԱղամայ,
Տէր գայ, հըզաւորն վարութեամբ,
Վանէ վկարծեալըն վարութիւն,
Մերձ է երկնից արքայութիւն,
Պատրաստեցէք յոգիս շափո:
Թագաւորին երկնաւորի
Լերինք եւ բլուրք խոնարհեցան,
Խորք անդընդոց բարձեալ լըցցին.
Իսկ դու ցրնծա՛, գետ Յորդանան,
Զի վարիւորեալ անդրէն դառնաս.
Արագ փութա՛ այսրէն ի նոյն,
Ծափ ըզծափի հարցես ձեռամբ.
Յորդ վըտակաք խաղա՛ զլարթ,
Եւ ընդառաջ ալեալք խորոց.
Երկըրպագե՛ա արարողին,
Գայ մըկըրտիլ հուրն Աստուած,
Լըւանալով զմեղս Աղամայ
Ջախէ ի քեզ զգուլս վիշապին:

Փ Ո Ւ Ն

Այսպիսի անմեղըն մըկըրտի,
Զի զմեղուցեալքս սըրբեսցէ.
Այսպիսի ստեղծողըն ձեռնադրի
Խոնարհութեամբ յարարածոյն.
Այսպիսի Հոգին աղանակերայ
Էջ վըկայեալ իւր էակցին.
Այսպիսի փակեալ դըրունք բացան,
Եւ հինաւորցն Աստուած յայտնեալ:

Այսպիսի հընչեաց Հայր ի բարձանց.
— Դա՛ է Որդի իմ սիրելի,

Բան եւ ծընունդ եւ ճառագայթ,
 Լոյս ի լուսոյ, կեանք ի կենաց.
 Իմաստութիւն եւ պարտութիւն,
 Սկիզբն սկզբբանց անժամանակ.
 Արարչակից եւ գոյակից,
 Միով բնութեամբ՝ ո՛չ բաժանեալ.
 Իջեալ յինէն՝ ո՛չ հեռացեալ.
 Մարմին առեալ՝ ո՛չ փոփոխեալ.
 Դըմա՛ լուարուք, որդիք մարդկան,
 Դա՛ ճանապարհ ճըջմարտութեան,
 Ելէ՛ք ընդ նոյն առ իս յերկինս:

Փ Ո Ւ Մ

Այսար Հոգւովն ել յանապատ
 Տէրըն՝ փորձիլ ի փորձողէն.
 Այսար երկրորդ Ադամ պահեալ
 Պարտեաց պաղթող հնոյն Ադամայ.
 Այսար պահաւք քառասնարեայ
 Կանգնեաց զանկեալըն ճաշակմամբ.
 Այսար ցընծամք որդիք մարդկան,
 Չի ետ կոխան զաւան առաջին:
 Այսար տանեմք ուրախութեամբ
 Չար աւետեաց ապատութեան.
 Այսար եկայք հաւատացեալք,
 Տացուք փրկչին զփառս յաւիտեան:

Բ

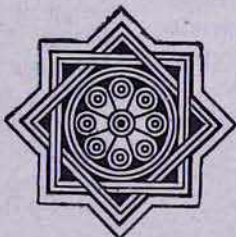
ՏԱՂ ՔԱՌԱՄՆԱԻՐԵԱՅ ԳԱԼՍՏԵԱՆ
ՏԵԱՌՆ Ի ՏԱՃԱՐ, Ի ՆԵՐՍԻՍԷ

Այսար նորահրաշ լոյսն ի յերկնից ծագեալ,
 Ծագեալ ի Հարե՛ լոյս ի լուսոյ ծընունդ.
 Ծընունդ էական Աստուած ընդ Հար լոյս
 քան զարե յառաջ,
 Յառաջ քան ըզսկիզբն անժամանակ անեղ
 անմահ բնութիւն.
 Բնութիւն միշտ էակ մին միաժին Բանն որ
 ի ծոցըն Հար,
 Հար անեղ Որդին անճառելի ամենեցուն
 ստեղծիչ.
 Ստեղծիչն որ եստեղծ վիս յանէից գոյացու-
 ցեալ բանիւ,
 Բանիւ՝ պարտութեամբ կրե՛ զամենայն արար-
 չական սիրով.
 Սիրով խոնարհեալ եկն ի խընդիր իւր հո-
 ղացեալ կերպին,

Կերպին նախեղակ զոր մահացոյց մահու
 առիթ պըտտողն.
 Պըտտող կենդանի, որ ի սկզբբան Բանն ի
 Կուսէն նոր մարդ,
 Մարդ ճըջմարտապէս տնաւորինաբար ընդ
 արինաւք մըտեալ:

Փ Ո Ւ Մ

Մըտեալ ի տաճարն այսար ածեալն Աստը-
 ուած,
 Աստըւած եւ Տէր սինէական տառիցն.
 Տառից արինաց մարգարէից նահապետա-
 ցըն Տէրն,
 Տէր Յիսուս ելից վերանաւետ ուխտ նոր ընդ
 հարսն այսար.
 Այսար ծերունին գիրկս արկանէր Հար ծո-
 ցածին լուսոյն,
 Լուսոյն անեղի Մանըլէլի տղայացելոյ Բա-
 նին.
 Բանին Հար գոչէր աղերսալի արտասուագոչ
 ձայնիւ,
 Չայնիւ աղերսէր.—Լո՛յսդ, որ եկիր լուսա-
 տրել զաշխարհս,
 Չաշխարհս փրկեցեր, արձակեցեր յանլոյծ
 մեղաց կապից,
 Կապից անիծից եղեր լուծիչ, այժմ արձակ-
 եա՛ եւ վիս.
 Չիս այժմ արձակեա՛ զծերս ի կապէ, ծեր
 տղայ ծերոյ ծընունդ,
 Ծնունդ անեղ լուսոյ մանուկ տղայ, Աստուած
 եւ Տէր, Քրիստոս.
 Քրիստոս Աստըւած, լուր մեզ եւ այժմ աղա-
 չանաւք ծերոյն,
 Ծերոյն աղաթիւք մեզ ողորմեա՛ քո բանաւոր
 հաւտիս.
 Հաւտի քո փոքու զոր գընեցեր քո պատ-
 ոական արեամբդ,
 Արեամբ քո քաւիչ դեղ թողութեան մեղաց ջը-
 նորիեա՛ եւ մեզ.
 Մեզ այց արա, Տէ՛ր, ընդ սուրբըս քո յայցելու-
 թեան աւուրն,
 Յաւուրն աներեկ մեծի ծագման քո հայրենի
 փառաւք:
 Փառաց թագաւո՛ր, քեզ վայել է փառք եւ պա-
 տիւ ընդ Հար,
 Ընդ Հար եւ Հոգւոյն փա՛ռքք, պատիւ միշտ
 յաւիտեանս, ամէն:

ՀԱՅՈՑ ՏՈՄԱՐԻ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ *

Մ. ք. ա. 2341 թվականի քննությունը: Այս հնագույն թվականը բնավ չի հակասում տոմարական, հնագիտական ու պատմագիտական տվյալներին: Ահա Անանիա Շիրակացու գրածը.

«Բայց զամիսքդ հայոց ասացից, զի հայ ամսոցդ անուանք յառաջ քան զդնել թուականին հայոց էին: Եւ ո՛չ քան զայն միայն, այլ և յառաջ քան զմարդեղութիւն բանին Աստուծոյ՝ անուանեալ էին ամիսքդ այդոքիկ. և այս է պատճառն: Զի Հայկ ոմն անուն աղեղնաւոր հսկայ՝ յազգէ Յաբեթի որդւոյ Նոյի, եկեալ ի Բաբելոնէ՝ տիրեաց հայոց: Եւ բնակեալ ի հայս. և յանուն նորա կոչեցան հայք. նոյնպէս որդւոց և դստերաց իւրոց եղ. անուանս զոր առեալ հայոց զանուանս ուստերաց և դստերաց նորա եղին ի վերայ ամսոցդ՝ վասն մեծարանաց իօրն և զաւակացն...» ([1], գլ. ԽԲ):

Այս տողերից հետևում է, որ «Նոյի որդի Հաբեթի ազգից հսկան», որ եկել էր Բաբելոնից, իր ժամանակով մոտ պետք է լիներ Նոյին և Հաբեթին, այլապես անիմաստ կլիներ նրանց երկուսին հատուկ հիշատակելը: Սա նշանակում է, որ Հայկը, հետևաբար նաև օրացույցի հիմնումը, այնքան էլ հեռու չի դիտվել համաշխարհային ջրհեղեղից, որի իսկությունը վաղուց պարզված է հնագիտու-

թյան միջոցներով: Այս մասին ավելի պերճախոս է Հովհաննես Սարկավազը.

«Արդ՝ զշարժումն ամսոցն եբրայեցոց և զանշարժութիւն հայ ամսոցդ սահմանեաց բարձրեալն, զի հաւատ, և զիր և տումար այս երկու ազգիս միայն ետ աստուած, և այլոց ազգացդ՝ մարդկան են արարեալ. զիրս հայոց՝ աստ ի վերայ վիմի հրեղէն աշով, անդ՝ ի տախտակս քարեղէնս, զտովմարս՝ անդ Մովսէս, աստ՝ Հայկն, յառաջ քան զնա, զհաւատս՝ անդ ի լեռնէ՝ ի վայր պատգամաւ, աստ՝ ի վերայ վիմի ոսկի ուռամբ ինքն աստուած» ([18], էջ 223):

Նույն տեղում քիչ վարը կարդում ենք.

«Այլ յառաջ քան զՄովսէս ո՛չ ուրեք էր գիտութիւն արուեստին (սոսքը տոմարի մասին է—Գ. Բ.), բայց միայն ի հայ ամսոցդ, որ էին յառաջ քան զՄովսէս, քանզի ասեն թէ ի ձեռն հոգւոյն, որ ազդեր ի նահապետսն, Հայկն, առաջին նահապետն Հայոց, զամիսքդ կարգեաց և զանուանս ուստերաց և դստերաց իւրոց ամսոցդ կոչեաց» (անդ, էջ 224):

Տեսնում ենք, որ հայ հին տոմարագետները միաբերան պնդում են, թե հայոց օրացույցի հիմնադիրը Հայկն է: Բացի այդ, Անանիա Շիրակացին Հայկի ժամանակը համարում է ջրհեղեղից ոչ շատ ուշ, իսկ Հովհաննես Սարկավազը պնդում է, որ նա եղել է Մովսէսից առաջ: Շիրակացին իր հաղորդած տեղեկությունը շարադրել է հռոմեական որոշ ամսանունների ծագման, այժմ քաջ հայտնի և պատմականորեն ճիշտ, բացա-

* Հարուստված «Էջմիածին» ամսագրի 1985 թ. № Ա-ից (էջ 51-ի երկրորդ Սյունակի գ կետի 249 թ. կարդալ՝ 2492 թ.):

տրություններից անմիջապես հետո, հայկական ամիսների ծագման մասին իր պատմածը համարելով վերոգրյալների պես ստույգ: Հետևաբար, այդ բացատրության համար էլ նա պետք է ունեցած լիներ մի աղբյուր՝ ի՞ր համար լիովին արժանահավատ: Համանման է նաև Հովհաննես Իմաստասերի հայտնած տեղեկության պարզան: Այստեղ հեղինակն ինքը ուղղակի նշում է, որ տվյալները քաղել է ինչ-որ աղբյուրից, գրելով՝ «քանզի ասեն թե...»: Այսպիսով, չնայած այս երկու նշանավոր տոմարագետների օգտագործած աղբյուրներն էլ մեկ չեն հասել, այդուհանդերձ դա բնավ չի նշանակում, թե դրանք արժանահավատ չեն եղել: Ուստի, և՛ Շիրակացու, և՛ Սարկավագի հայտնած այս տվյալներին չհավատալու որևէ լուրջ հիմք չունենք և կարող ենք այս տեղեկությունների վրա հիմնվել, հաշվի առնելով նաև արդի պատկերացումները այդ մասին:

Համաձայն հնագիտական տվյալների, դեռևս շումերական Գիլգամեշ դյուցազնավեպից մեկ հայտնի համաշխարհային ջրհեղեղի համար որպես պատմական հենք է ծառայել մ. թ. ա. 7—4 հազարամյակների սահմանափակ Միջագետքում տեղի ունեցած աղետալի ջրհեղեղը [32]: Իսկ Աստվածաշնչում հիշվող Մովսեսի հետ կապվող իրադարձությունները կատարվել են մ. թ. ա. 13—12 դարերում (տե՛ս օրինակ [33]): Քննարկվող մ. թ. ա. 2341 թվը բավարարում է և՛ ջրհեղեղից հետո, և՛ Մովսեսից առաջ լինելու պայմաններին: Ուստի այս առումով լավ համաձայնվում է և՛ Անանիա Շիրակացու, և՛ Հովհաննես Սարկավագի հայտնած տեղեկություններին: Նկատենք նաև, որ այս թվականը չի հակասում Հայկի ավանդությանը ևս, համաձայն որի, Հայկն իր ժամանակով պետք է մոտ լինի Բաբելոնի աշտարակաշինությանը: Ըստ հնագիտական տվյալների, այդ աշտարակի շինությունը վերաբերում է Ուրի երրորդ հարստությանը և ընկնում է մ. թ. ա. երրորդ հազարամյակի վերջերին¹¹:

Բերենք մի կռվան ևս: Քանի որ հայոց օրացույցի հիմնումը կապվում է Հայկի հետ, իսկ Հայկին էլ երկնքում հատկացվել է առանձին համաստեղություն, որն ուղեցույց է եղել օրացույցի համար, հետևաբար, վերջինիս սկզբնավորումը պիտի լինե՛ր Հայկի՝ երկինք տարվելուց ոչ շատ ուշ: Նշանակում է, մեր փնտրած թվականը շատ հեռու չպի-

տի լինի այն ժամանակներից, երբ կատարվել է աստղալից երկնքի բաժանումը համաստեղությունների: Կան վկայություններ, որ երկնականարը համաստեղությունների բաժանող ժողովուրդը (կամ ժողովուրդները) ապրել են Փոքր Ասիայի և Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքում, և այդ բաժանումն էլ արվել է մ. թ. ա. 2800 թվականին մոտ (տե՛ս [22], էջ 9): Մեր քննած մ. թ. ա. 2341 թ. բավարարում է նաև այս պայմանին: Այսպիսով, մեր ստացած թվականներից հնագույնը՝ մ. թ. ա. 2341 թ., բավարարում է քննարկված բոլոր պայմաններին:

Բնավ անհրաժեշտ չէ այս թվականը «շտկել» հանդիպման (ապոկատատապի) տարիներն առանձին հաշվելով, ինչպես վարվել են որոշ հետապոստոլներ [8, 36]: Քննարկվող ժամանակներում օրացույցը տակավին չունեի իրադարձությունների ժամանակը որոշելու այն խնդիրները, որ ունի մեր օրերում: Անցյալում իրադարձությունների ժամանակը որոշվել է պարզապես նշելով, թե որ արքայի որերորդ տարում են դրանք կատարվել: Իսկ օրացույցի հիմնական դերը կենցաղում ժամանակը հաշվելն ու պաշտամունքային ծեսերի և երկրագործական աշխատանքների ժամանակը որոշելն է եղել: Հետևաբար, անիմաստ կլինե՛ր 1460 Հուլյան տարում առաջացած մեկ տարվա տարբերությունը հաշվի առնելը: Ավելին, այդ տարբերությունը չէր էլ կարող գիտակցվել, զի հիշյալ ժամանակներում Հուլյան տարվա գաղափարը դեռ չկար:

Հարկ է շեշտել, որ սրա հետ կապված հանդիպման երևույթի համար արդի հայ տոմարագիտության մեջ սպրդել է «նահանջից նահանջ» անվանումը (տե՛ս, օրինակ [37, 38]): Տոմարական սկզբնաղբյուրների մեջ չգտանք որևէ նշում, որ վկայեր հիշյալ արտահայտության այժմ գործածվող իմաստը: Ընդհակառակը, պարզվում է, որ այդ հասկացությունը կապված է Հուլյան տոմարի հետ և բնավ կապ չունի հայոց հնավանդ օրացույցի հետ: Անանիա Շիրակացին այդ մասին պարզապես գրում է. «Ի կիտե ի կետ նահանջ կոչի. և բոլորին բովանդակ նահանջից նահանջ» ([1], գլ. Ի): Առաջին հայացքից սա այնքան էլ պարզ չի թվում: Սակայն Հովհաննես Սարկավագի թողած հավելյալ տվյալները օգնում են հարցը միարժեք լուծելուն: «Պատճեն Տոմարի» աշխատության մեջ կարդում ենք.

«Վերադիր հոռոմի եթե կամիցես առնել, կալ պթուական հոռոմին և երթ ԺԹ (19) ԺԹ (19), զմնացեալն մետասնապատկեա, Թ (9) թիւ հանապապ երթ և վայլն երթ Լ (30) Լ (30), որ մնայ՝ վերադիր է: Բայց ի մարտի Իեին (25-

¹¹ Մ. թ. ա. 2341 թվականը չի հակասում հայոց պատմության մասին արդի պատկերացումներին, որոնց համաձայն հայերի գոյությունը Հայկական Լեռնաշխարհում հասցվում է առնվազն մինչև 7—4 հազարամյակները մ. թ. ա. (տե՛ս [34, 35]):

ին), որ է նահանջից նահանջ, Ը (8) երթ պհանապպորդն» ([18], էջ 210):

Պարզ ըմբռնելու համար նայենք, զոր օրինակ, հենց իր՝ Հովհաննես Իմաստասերի կազմած ՀԼԲ աղյուսակը ([18], էջ 191): Վերադիրների պլունակում այստեղ բերված են հռոմեական վերադիրները, որոնք բոլորն էլ հաշվված են վերոնշյալ ձևով: Բոլոր տարիների համար հանապապ հանված է 9, բացի այն տարիներից, որոնք 19-երյակ են և Լուսնի ավագ լրումն էլ մարտի 25-ին է: 19-երյակ տարիների համար (այսինքն՝ որոնց տարեթիվն անմնացորդ բաժանվում է 19-ի) 9-ի փոխարեն հանապապ հանված է 8, և դրանց վերադիրն էլ միշտ 21 է: Այսինքն, տեսնում ենք, որ «նահանջից նահանջ»-ը, որպես տոմարական եզր (=termin) կիրառված է Լուսնի 19-ամյա պարբերության համար: Այս կերպ պարզ է դառնում նաև Շիրակացու տված բացատրությունը: Իրոք, յուրաքանչյուր սովորական տարվա վերադիրը (իսկ վերադիրը Լուսնի փուլն է տարեմուտից անմիջապես առաջ) ստացվում է նախորդ տարվա վերադիրին 11 գումարելով (եթե գումարը 30-ից մեծ թիվ է, ապա դրանից հանվում է 30, և տարբերությունն է կոչվում վերադիր)¹²: Իսկ ահա, 19-երյակ տարիների համար, երբ Լուսնի ավագ լրումը մարտի 25-ին էր, վերադիրն ստացվում էր նախորդ տարվա վերադիրին գումարելով 12, այսինքն՝ նախորդ դեպքից մեկով ավելի¹³: Այսինքն, եթե սովորական տարիներին տարեմուտը Լուսնից նահանջում է (ետ է մընում) 11 օրով, ապա 19-երյակ տարիներին այդ նահանջը (ետ մնալը) լինում է մեկ օրով ավելի: Ուստի, շատ բնական է նաև այս երևույթին տրված անունը՝ նահանջից նահանջ: Հասկանալի է, որ այս ամենը (նահանջից նահանջի մասին) վերաբերում է միայն Հուլյան օրացույցին և կապ չունի Հայոց Բուն օրացույցի հետ:

Մ. թ. ա. 893 թվականի քննությունը: Ինչ փաստեր ունենք հոգուտ կամ ընդդեմ այս թվականին: Միակ փաստը, որ կարող ենք

նշել սրա օգտին, այն է, որ այս թվականը մոտ է Վանի թագավորության¹⁴ մեկ հայտնի առաջին տիրակալի՝ Արամեի գահակալման սկզբին: Պատմագիտությունը Արամեի (Արամուի) գահակալումը դնում է մ. թ. ա. 870—860 թթ. ([39], էջ 920): Եթե այս թվականների միջև առկա 20—30 տարվա տարբերությունը համարենք սխալի արդյունք և օրացույցի սկզբնավորումն ու Արամեի գահակալումը համարենք միաժամանակ եղած, ապա կարելի է որպես մի հնարավոր տարբերակ ենթադրել, թե արքայատան հիմնադրման հետ մեկտեղ Արամեն հիմնել է նաև հայկական օրացույցը: Այդպիսի դրությունը, առաջին հայացքից, չի հակասում հայոց պատմության հին շրջանի մասին եղած արդի պատկերացումներին, որոնց համաձայն Վանի տիրակալները մեկ հայտնի առաջին միասնական համահայկական պետության ստեղծողներն են: Բնական է սպասել, որ միասնական պետություն ստեղծողը ստեղծեր նաև միասնական դիցարան, հետևաբար նաև՝ օրացույց: Սակայն առկա փաստերը ոչ միայն բավարար չեն այդպիսի պնդման համար, այլև վկայում են ընդդեմ դրան: Նախ և առաջ նկատենք, որ Արամեն ոչ թե արքայատան առաջին ներկայացուցիչն է, այլ մեկ հայտնի առաջինը: Իսկ բնավ պարտադիր չէ, որ մեկ հայտնի առաջին գահակալը լինի արքայատան հիմնադիր: Նա պարզապես առաջին տիրակալն է, որի գործըն ու անունը հայտնի են եղել իր հարևան Ասորեստանին և դրա շնորհիվ էլ՝ հասել մեզ: Ավելին. Սարգուրի Ա-ը, որ Արամեից հետո մեկ հայտնի երկրորդ տիրակալն է Արարատյան գահին, իրեն անվանում է Լուծիարիի որդի (տե՛ս, օրինակ [40], էջ 117), բնավ չհիշելով Արամեին¹⁵: Բացի այդ, հայտնի է, որ արքայական, իշխանական (նաև սովորական) ընտանիքներում շատ տարածված է եղել անձնանունների կրկնությունը: Նույնը դիտվում է նաև Արարատյան արքայատան պարագայում: Այստեղ կրկնվում են Սարգուրի, Արգիշթե, Ռուսա անունները: Սակայն Արամեի անունն իրենից հետո չի հանդիպում: Շատ կասկածելի է, որ արքայատան ամենաերևելի ներկայացուցչի՝ հիմնադրի անունն այդպես դուրավ մոռացվեր: Այսինքն, կարող ենք նույնիսկ Արամեին համարել արքայական հարցատության ոչ թե առաջին, այլ վերջին ներկայացուցիչ, որից հետո Վանի գահն անցել է մի այլ հարստության: Այս դեպքում կարելի է բացառել Արամեի օրոք նոր օրա-

¹² Դա հետևանք է այն բանի, որ լուսնային տարին (354.3671 օր տևողությամբ) մոտավորապես 11 օրով կարճ է արևադարձային տարուց (որի տևողությունը 365.2422 օր է):

¹³ Սա պայմանավորված է նրանով, որ 19 տարում այդ 11 օրերը կուտակվելով տալիս են 209 օր, որ միայն մեկ օրով է պակաս յոթ ամսից (իրականում սխալն ավելի փոքր է):

¹⁴ Վանի թագավորությունը արդի գրականության մեջ հայտնի է նաև Ուրարտու, Արարատ, Բիայնա անուններով: Հետագա շարադրանքում կօգտագործենք Վանի կամ Արարատյան թագավորություն անունները:

¹⁵ Կարծիք կա, որ Լուծիարիին և Արամեն միևնույն անձն են, սակայն դա կասկածելի է և կարող է հիմնավոր ապացույցի:

ցույցի հիմնումը: Եթե այս ամենը վանց առնելով, Արամին համարենք արքայատան հիմնադիր, ապա դարձյալ չենք կարող օրացույցի հիմնումը նրա հետ կապել, ելնելով հետևյալից: Բանն այն է, որ Արարատյան գահակալները, որքան էլ փափագեին, չէին կարող մի անգամից օրացույց հորինել, և այն էլ՝ բավական կատարյալը: Հիշենք, որ անցյալում օրացույցները միշտ կապվել են պաշտամունքի հետ: Դա նշանակում է, որ արքայատան հիմնադիրը կարող էր առավելագույնը՝ համընդհանուր դարձնել իրենից առաջ եղած մի օրացույցի օգտագործումը: Սակայն ստեղծել այն՝ պիտի չկարողանար, քանզի դա կնշանակեր նաև կրոնի ստեղծում: Հետևաբար, քանի որ արքայի դերը կարող էր լինել միմիայն եղած օրացույցի օգտագործման պաշտոնականացումը, ընդհանրացումը, ապա ոչ մի հիմք չունենք պնդելու, որ այդ պաշտոնականացումը պուգադիպել է օրացույցային շրջանի հենց սկզբին: Այսինքն, չենք կարող օրացույցի սկզբնավորումը հիմնավորել սուկ քաղաքական նկատառումներով և կապել միմիայն քաղաքական իրադարձությունների հետ: Պատմությունը ցույց է տվել, որ այդ կերպ ստեղծված օրացույցները (թեկուպև առաջադիմական) շատ կարճ են ապրել (օրինակ՝ Պըտղոմեոս Գ Էվերգետի բարեփոխումը Եգիպտոսում, Ֆրանսական հեղափոխության օրացույցը ևն): Ուրեմն, մ. թ. ա. 893 թ. եղել է սուկ հեթանոսական պուգադիպման տարի: Իսկ Հայոց Բուն օրացույցի սկզբնավորումը եղել է մ. թ. ա. 2341 թ. հուլիսի չորսին ըստ Հուլյան տոմարի: Նոր կամ Գրիգորյան տոմարով այս ամսաթվին կհամապատասխանի հունիսի 14-ը:

Հայոց Նավասարդի տոնը: Տեսանք, որ հայոց օրացույցի հաշվարկը սկսվում է մ. թ. ա. 2341 թ. հուլիսի չորսին: Ակնառու է այն փաստը, որ դա միայն ութ օրով է առաջ ամառային արևադարձից (տե՛ս [7], հ. Ա, էջ 101): Նախորդ հոգվածում գտանք, որ հայոց Նավասարդի տոնը, անկախ ամիս-ամսաթվից, նշվել է ամռանը խիստ որոշակի օր, որն իր հերթին որոշվել է աստղագիտական դիտումներով: Ընդ որում, Նավասարդի տոնը կապված չի եղել ամսակարգի սկզբի՝ նավասարդ ամսի մեկի հետ: Այս հոգվածի սկզբում տեսանք, որ և՛ անշարժ տոները, և՛ օրացույցի սկիզբը որոշվել են α Հայկի աստղով: Հիմնվելով այն ակնհայտ փաստի վրա, որ հայոց գլխավոր անշարժ տոնը հենց Նավասարդն է, կատանանք, որ

ա. Նավասարդը տոնվել է հենց ամառային արևադարձի շրջանում, և

բ. Հայոց օրացույցի սկզբնավորման տա-

րում Նավասարդի տոնը համընկել է տարեմղտի՝ նավասարդ ամսի մեկի հետ:

Առկա վերոհիշյալ ութօրյա անորոշությունը բնականորեն բացատրվում է հենց խնդրի բնույթով, «ծագման պահ» հասկացության սահմանումով, դիտման եղանակով, տեղանքի մակերևութային ու մըթնոլորտային առանձնահատկություններով և նույնիսկ դիտող աչքի զգայնությամբ պայմանավորված անորոշությամբ: Զի բացառվում նաև այն, որ տոնակատարությունն սկսված լինի արևադարձից հատկապես յոթ օր առաջ (ինչպես քրիստոնեական մեծ տոներից մեկական շաբաթ առաջ նշվող դրանց բարեկենդանները)¹⁶, բուն պաշտովող երևույթը՝ արևադարձը, ծիսական հանդիսությունների մեջ ներառնելու համար: Այս տեսակետից ստացվում է, որ օրացույցի սկզբնավորումը մե՛կ օրվա սխալով է համընկնում ամառնամուտին: Սա արդեն բացառիկ ճշտություն է, և այս տեսակ պուգադիպումը պատահական համարել բնավ չենք կարող: Ուստի, Նավասարդի տոնը (որ սկզբնավորման տարում համընկել է նավասարդ ամսի մեկին) պետք է կապել ամառային արևադարձի հետ: Այսինքն՝ Նավասարդի տոնը հարկ է դիտել որպես ամառնամուտն ավետող տոն: Հին հայոց գլխավոր տոնի՝ Նավասարդի այսպիսի մեկնաբանումը նաև շատ տրամաբանական է, եթե հիշենք արևապաշտության լայն տարածվածությունը Հայաստանում՝ հնագույն ժամանակներից: Արևորդիների համար, անշուշտ, մեծագույն երեվույթ պիտի լիներ ամառային արևադարձը, երբ Արեգակը միջօրեին երկնքում ամենաբարձր դիրքում է լինում: Ավելորդ ենք սեպում այն բազում փաստերի վկայակոչումը, որոնք հաստատում են արևապաշտության խոր արմատները հայոց մեջ: Հիշենք միայն, որ Արտաշեսյան հպորագույն տիրակալներ Տիգրան Մեծ և Արտավազդ Բ արքայից արքաների թագերին դրոշմված են եղել Արևի նշանակները (համաձայն գտնված դրամների վրա նրանց պատկերների): Արևի պաշտամունքի վերապրուկները մեր օրերում ևս կենդանի են հայկական բազմաթիվ երգումների, անեծքների ու մաղթանքների մեջ:

Գիտենք, որ Նավասարդի տոնակատարության սկզբին կամ դրան նախորդող օրերին տոնվում էր նաև Վարդամատն Աստղիկ դիցուհուն նվիրված Վարդավառի տոնը: Սրա և՛ անունը, և՛ տոնվելու ձևը ([28], հ. Դ, էջ 318) վկայում են, որ այս տոնը պետք է կատարվեր տարվա այն ամիսներին, երբ Հայոց երկրում առատորեն ծաղկում է վար-

¹⁶ Հայտնի է, որ յոթ թվի պաշտամունքը զայիս է նշվածից շատ ավելի վաղնշական ժամանակներից:

դը. այսինքն՝ հունիս ամսին: Դրանից զատ նկատենք նաև, որ Նավասարդի տոնակատարության փոխարեն Գրիգոր Լուսավորչի սահմանած երանելի Հովհաննեսին և սուրբ նահատակ Աթանագինեսին նվիրված տոներ, որ հենց նույն վայրում էլ պետք է նշվեր, որ ցանկում է Հոգեգալստյանը հաջորդարդ տոնվում է (նոյեմբերի 1-ին): Սա Չառնիկից 60 օր հետո ([41], էջ 121): Սա համընկնում է մայիսի 23-ից հունիսի 27-ն ընկած միջոցին: Ընդհանուր է նաև Հ. Ղ. Արևիկյանի վկայությունը. «... և հիմա այլ ի Հայ տեղ տեղ տարույն վերջի օրը (այսինքն՝ Նավասարդի նախորդող օրը—Գ. Բ.) Ծաղկամուտ կոչեն...», ([27], էջ 305): Ծաղկամուտ կարող էր կոչվել միայն ամառնամուտին հարող շրջանը, երբ իրոք, Հայկական Լեռնաշխարհի բնությունը լի է ծաղիկներով: Տեղին է հիշել նաև Արարատյան հզոր տիրակալներ Իշպուհների և Մինուայի թողած մի սեպագիր արձանագրությունը Վանում, որ վերաբերում է աստվածների համար սահմանված պոհաբերություններին:

«Խաղե տիրոջն իր Իշպուհն Սարգուրորդին (և) Մինուա Իշպուհնորդին այս դարպասները սարքեցին: (Իշպուհնեն) սահմանեց կարգ—Արևի ամսին տոնախմբություն (՝) կատարել (՝) Խաղեին, Թեյշեբային, Շիվինեին (և) աստվածներին բոլոր» (թարգմանությունը ըստ [42]-ի):

Այստեղ նշված «Արևի ամիսը» չի կարող մեզ հայտնի արեգ ամիսը լինել: Հիշյալ արքաների օրոք արեգ ամիսն սկսվում էր Հուլյան տոմարով հունվարի կեսերին: Իսկ ձմեռվա ամենացուրտ ամսին տոնախմբություն անելը ոչ միայն անիմաստ, այլև անհնար պիտի լիներ, եթե նկատի ունենանք Հայաստանի խստաշունչ ձմեռները: Բացի այդ, հիշյալ արձանագրության շարունակության մեջ, որպես պոհաբերման կենդանիներ, նշվում են նաև ուլեր, ընդ որում, թվով մյուսներից խիստ նվազ: Որքան մեզ հայտնի է, ուլերը ծնվում են գարնանը (մինչև ամառ), որով շատ հարմար է ամառնամուտին դրանց պոհաբերելը: Իսկ հունվարի կեսերին դրանք արդեն բավական աճած կլինեն և ոչ այնքան հարմար՝ ուլ կոչվելու: Այսինքն՝ ավելի ճիշտ է «Արևի ամիսը» կապել հենց Արևի, նրա դիրքի հետ: Սա լավագույնս կհարմարվի ամառային արևադարձին, երբ Արեգակն իր առավելագույն բարձրությանն է հասնում երկնակամարում: Ուրեմն, այստեղ նշված «Արևի ամիսը» պետք է համարել ոչ թե ամսանուն մեր արդի հասկացությամբ, այլ տարվա մեջ մի որոշակի ժամանակահատված, ինչպես Նավասարդի տոնակատարության

օրերը¹⁷: Այս տվյալները ևս վկայում են, որ Նավասարդի տոնակատարությունը եղել է ամառնամուտին¹⁸: Տոնի օրը որոշվել է α Հայկի աստղի արեգակնային ամբարձուրդի տեղով, ամենայն հավանականությամբ, աստղագետ-քրմերի կողմից¹⁹: Հայոց Անավանդ մեծագույն տոնի այսպիսի դիրքը անփոփոխ հարատևում է մինչև 301 թ. քրիստոնեության պաշտոնական ընդունումը Հայաստանում: Գրիգոր Լուսավորչի կողմից այն փոխարինվում է Հովհաննես Կարապետի և Ս. Աթանագինեսի տոնով: Ահա Ագաթանգեղոսի պատմածն այդ մասին.

«Եւ պիշատակս վկայիցն բերելոց ժամադրեաց (Գրիգոր Լուսավորչիչը—Գ. Բ.) ի տօն մեծ հոշակել, սնտեացն պաշտաման ի ժամանակի՝ դիցն Ամանորոյ ամենաբեր նոր պտղոց տօնին, Հիրընկալ դիցն Վանատրի, վոր յառաջագոյն իսկ ի նմին տեղոջ պաշտէին յորախութեան Նավասարդ ատուր: Չի ժողովեալ ի յիշատակ մեծի երանելոյն Յովհաննու և սուրբ վկային Աստուծոյ Աթանագինէի՝ յայնմ ատուր խմբեալ ի նմին յաւնիս տօնեսցեն» ([26], էջ 464—466):

Հայկական օրացույցի սկզբնավորման, Նավասարդի տոնի և ամառային արևադարձի միջև նշված կապի օգտին բերենք մի այլ անկախ փաստ ևս: Հայտնի է, որ մեզինից հազարամյակներ առաջ ապրած մարդիկ, որոնք երկնակամարը բաժանել են համաստեղությունների և առանձնացրել խավարածրով դասավորված Կենդանաշրջանի 12 աստեղատները, դրանցից յուրաքանչյուրին վերագրել են նաև Կանաչական մոգական հատկանիշներ: 12 կենդանակերպերին «իշխանություն» է տրվել ոչ միայն դրանց տակ

¹⁷ Վանական Վարդապետը «Յաղագս տարեմտին» աշխատության մեջ [43] գրում է. «Այլ մեջ աստուծոյ շնորհաբն՝ Կտերունական և Կգլխատու տաւնս սեփական ունիմք. եւ այս ի՛նչ վնաս նոցա կամ մեզ, տաւս որ յաւորս Վարդապետին բարեկենդան առնել, կամ որ յինուսն աշուն» (ընդգծումը իմն է—Գ. Բ.): Այստեղ էլ Վարդապետը, ինչպես և աշունը, դիտված է որպես տարվա մեջ մի որոշակի կայուն ժամանակամիջոց:

¹⁸ Ընաստղի և β Հայկի արեգակնային ամբարձումները Հայաստանում կդիտվեն ամառնամուտից հետո, ուստի յայդ աստղերով չէր կարող որոշվել ամառային արևադարձի հետ կապվող տոնի օրը:

¹⁹ Ըստ ազգագրական տվյալների [44] տակավին ժԹ դարում Եղվաձերում Նավասարդի տոնակատարությունն սկսել են առաջին աքլորականչից հետո: Սա լինում է արևածագից 1—2 ժամ առաջ և մոտ է աստղի արեգակնային ամբարձման ժամին:

ծնված մարդկանց ճակատագրերի, այլև տարբեր ազգերի ու երկրների վրա: Պարզվում է ահա, որ աստղագիտության ըսկրպենավորողները որպես հայոց հովանավոր ընտրել, նշանակել են խեղճեփն կենդանակերպը: «Վասն ընթացիցն Արեգական» աշխատության մեջ Անանիա Շիրակացին գրում է. «Յունիս, որ ար ի, երբայցեցոցն թամույ Ա, ի տունջեանն ի Ձ ժամու մտանէ արեգակն ի խեցգետինն, որ է լանջքն: Ունի աստեղս Ժէ. իջիւէ Հայոց ի գաւտիսն լուսաբեր փայլածուն...» ([2], էջ 315): Իսկ «Յադագս Կենդանատեսակաց» աշխատության մեջ Շիրակացին գրում է. «Չորիք կենդանատեսակ է խեցգետին. իգական, յեղանակ ամառնային... եւ ձաւնեալ է նահանգին Հայոց...» (անդ, էջ 328): Նույնն է պատկերը նաև ավելի ուշ դարերից մեզ հասած ախտարական նկարների համաձայն. խեցգետին կենդանակերպը փոքադրված է հայոց հետ: Այս առումով ուշագրավ է Կիրովականից գտնված բրոնզե գոտին. սրա վրա Արեգականին համակարգությունը խորհրդանշող աստղապատկերի կողքին գոտու ծայրերում պատկերված են ոճավորված խեցգետիններ [45, 46]: Մյուս կողմից, խեցգետինն այն կենդանակերպն է, որում ժամանակին զբոսնրվել է ամառային արևադարձի կետը: Այսինքն, պարզվում է, որ աստղագիտական պատկերները հայոց հովանավոր են նշանակել հենց այն համատեղությունը, որում գտնվել է ամառային արևադարձի կետը: Անկախ մոգական, հմայական ու գուշակային պատկերացումների նկատմամբ մեր վերաբերմունքից հարկ է ընդունել, որ դրանց մեջ կարող են արտացոլված լինել մեզ տալիս անհայտ հնագույն պատմական, դիցաբանական ու պաշտամունքային իրողություններ, որոնց մասին տեղեկությունը մինչև մեզ հայտնի պատմական ժամանակներն է հասել այդ նոր՝ ախտարական մեկնաբանմամբ: Այս առումով, նշված փաստերը ևս վկայում են, որ հնագույն ժամանակներում հայոց համար բացառիկ նշանակություն է ունեցել ամառային արևադարձը:

Այսպիսով, տեսնում ենք երևույթների հետևյալ պատճառական կապը.

Արևի պաշտամունք → Նավասարդի տոն (որպես Արևի ամենաբարձր դիրքի փառաբանում, → աստղագիտական դիտումներ → Հայոց Բուն օրացույցի սկզբնավորում:

Գալով Հայկի դերին պատճառ-հետևանքային այս շղթայի մեջ, կարելի է նույնիսկ համարել, որ նա (սրա կերպարի նախատիպը եղած պատմական անձը կամ անձերից մեկը) գտել է տվյալ աստղով ամառնամուտը, հետևաբար նաև՝ Նավասարդի տոնի օրը որոշելու միջոցը, այդ մեծագործության

համար աստվածացվել ու երկինք է հանվել, և այդ կերպ էլ Հայկի անունը կապվել է հայոց օրացույցին:

Փոփոխություններ կապված քրիստոնեության ընդունման հետ: Բնական է, որ Հայաստանում քրիստոնեության ընդունումով փոխվում է վերաբերմունքը և՛ հին օրացույցի, և՛ հին տոների նկատմամբ: Քրության վերացմամբ պետք է վերանային նաև հին տոների օրերն անշարժ պահպանողները: Հետևաբար, Նավասարդը և մյուս անշարժ տոները պիտի կորցնեին իրենց կայուն տեղը տարվա մեջ: Սակայն ժողովրդի պատկերացումներում խոր արմատներ ունեցող տոները չէին կարող մի անգամից վերանալ²⁰: Բնականաբար, դրանք պետք է մի առժամանակ ևս հարատևեին, սակայն արդեն ստեղծված փոփոխությունների ենթարկվելով: Ի հետևանք այդ տոների նկատմամբ միասնական պետական հոգատարության բացակայության, տարբեր ազգագրական շրջաններում դրանց կրած փոփոխությունները կլինեին տարբեր: Սրա արդյունքն այն կարող էր լինել, որ որոշ ժամանակ անց մեկ միասնական տոնը տրոհվեր տեղական բնույթի տարբեր տոների, որոնցից յուրաքանչյուրը պարունակեր իր նախօրինակի՝ Նավասարդի տոնի որոշ տարրերը միայն: Բնական է, որ բոլոր այն վայրերում, որ շարունակվում էր Նավասարդի նշումը, պետք է նաև ինչ-որ կերպ որոշեին վերջինիս օրը: Ակնհայտ է, որ այդ որոշումը այլևս չէր կարող ամենուր նույնը լինել, քանի որ տոնն արդեն չունեի համապետական կրոնական նշանակություն: Ուստի, տարբեր շրջաններում Նավասարդը կտոնվեր տարվա տարբեր ժամանակներում: Տոնի օրվա որոշման ամենադյուրին միջոցը կարող էր լինել այն պարզապես նավասարդ ամսվա հետ կապելը: Այդ կերպ տոնը կդառնար շարժական և տարեմտի հետ կշռվեր տարվա բոլոր եղանակներով: Հնարավոր կարելի է համարել նաև Նավասարդի կցումը քրիստոնեական կամ երկրագործական որևէ այլ անշարժ տոնի: Կախված տոնվելու ժամանակից, տարբեր վայրերում Նավասարդի տոնը կստանար տարբեր նոր հատկանիշներ՝ ծեսեր ու կերակուրներ, պահպանելով հանդերձ իր նախնական հատկանիշներից ամենաէականները: Նման պատկերը լիովին համապատասխանում է առկա ազգագրական տվյալներին:

²⁰ Ըստ Փավստոս Բուզանդի վկայության, Արշակ Բ-ի օրոք տոնակալին կատարվում էր Նավասարդի տոնակատարությունը, երբ փոխարեն սահմանված քրիստոնեական տոների հետ մեկտեղ [47]:

ինչպես նշել ենք [11]-ում, Հայաստանում քրիստոնեության ընդունումով պետք է փոխվեր նաև պաշտոնական օրացույցը: Այգային հեթանոսական կրոնը փոխարինվում է քրիստոնեությամբ, որն արդեն միջազգային կրոն էր: Բնական է, որ հայոց հին կրոնի պահանջները բավարարող օրացույցը չէր կարող բավարարել նոր միջազգային կրոնի պահանջները: Նշենք նաև, որ քրիստոնեական եկեղեցին, որպես պաշտոնական օրացույց, ընդունել էր Հուլյան տոմարը: Ուստի, Հայաստանը ևս, որպես առաջին քրիստոնյա երկիր, չէր կարող ընդունած չլինել այն: Սակայն, Հուլյան տոմարի ընդունումը դեռևս չի նշանակում լրիվ հրաժարում սեփական օրացույցից: Հայաստանում, ինչպես տեսանք, փորձ է արվում տեղական օրացույցը Հուլյանին հարմարեցնելու:

Քրիստոնեական ամենամեծ տոներից Չատիկը, 325 թ. Նիկիո տիեզերածոցովի որոշմամբ, պետք է տոնվեր գարնան առաջին լիալուսնի հաջորդ կիրակին: Այսինքն՝ Չատկըվա օրը որոշվում էր հաշվի առնելով և՛ արևադարձային տարին, և՛ լուսնային ամիսը: Անշուշտ, Հուլյան օրացույցն այնքան էլ հարմար չէր նման խնդիր լուծելու համար: Առավել ևս անհարմար էր Հայկականը, որում տարեմուտը շարժական էր, և գարնանամուտը չուներ կայուն ամիս-ամսաթիվ: Ահա այս անհամաձայնությունն էլ պատճառ է դառնում հետագա դարերում հայոց օրացույցի խրթին ու խճճված դառնալուն: Ե դարում Անանիա Շիրակացին, Անաստաս կաթողիկոսի պատվերով, բարեկարգում է հայոց բնիկ օրացույցը: Նա փորձում է իրար համաձայնեցնել Հուլյան և հայկական օրացույցները, միաժամանակ անխաթար պահպանելով հայոց հնավանդ ամսակարգը: Շիրակացին ստեղծում է անշարժ օրացույց՝ Հայոց Մեծ թվականը: Այստեղ տարեմուտն անշարժացվում է, կապվելով հունվարի ըսկրպի հետ, անկախ այն բանից, թե հայոց ամսակարգով դա ինչ ամսվա ինչ օրի է համաատասխանում: Այսինքն՝ նավասարդ՝ ամսի մեկը դադարում է տարեմուտ լինելուց: Սա նշանակում է, որ Շիրակացին իրարից անջատում է տարի և ամսակարգ հասկացությունները: Անշուշտ, երկու տարբեր օրացույցների պատվաստ հանդիսացող այս նոր հանձնաժին համակարգը բավական խրթին էր: Դրա կիրառումը դուրացնելու համար Անանիա Շիրակացին կապում է մանրամասն աղյուսակներ (մեկ հասած ՀԼԲ բոլորակը): Այս աղյուսակները տակավին չավարտված՝ նշված բարդության (գուցե և միասնական հյոր անտականության բացակայության) ատճառով, Հայոց Մեծ թվականը երկատվում է: Օգտագործողների մի մասը հաշ-

վարկում է Շիրակացու սահմանած՝ ճիշտ ձևով, իսկ ավելի ավանդապահ, բայց պակաս բանիմաց մասը Հայոց Մեծ թվականը մեկնաբանում է հնավանդ ձևով՝ տարեմուտ դիտելով նավասարդի մեկը: Որպես հետևանք, 1003 թ. հետո երևան են գալիս երկու տարբեր Հայոց Մեծ թվականներ. մեկն ըստ Շիրակացու սահմանածի, մյուսը՝ ըստ դրա թյուր կիրառության: Սրանցից երկրորդը մեկ տարով ավելի է առաջինից: Թեպետ Հայոց Մեծ թվականը (իր ճիշտ ու սխալ կիրառումներով) հարատևում է բավական երկար, այդուհանդերձ կարելի է համարել, որ Շիրակացու արած փորձը, ընդհանուր առմամբ, ձախողվում է (վկա՝ իր ստեղծած օրացույցի թյուր կիրառումները): Այդ ձախողման պատճառը, ըստ երևույթին, այն է, որ առաջադրված խնդիրը լուծելու համար Անանիա Շիրակացին ոչ թե վերացնում է առկա բարդությունները, այլ արհեստականորեն է հաղթահարում դրանք՝ զուտ իր հմտության շնորհիվ: Այսինքն՝ հիմնական բարդությունները շարունակում են մնալ նաև հետագայում: ԺԱ դարում Հովհաննես Սարկավազը, վերացնելով նշված դժվարությունները, հարցը վերջնականապես է լուծում: Նա փոփոխության է ենթարկում հայոց ամսակարգը. մոծում է նահանջի օր, որ չորս տարին մեկ դրվում էր արեգ ամսից առաջ, տարեմուտը վերըստին կապում է նավասարդի մեկին և դա էլ անշարժ դնում Հուլյան օգոստոսի 11-ի դիմաց (հիմք ընդունելով Աստվածաշնչի թարգմանության և դրան ժամանակակից այլ թարգմանությունների մեջ առկա զուգորդումները): Սարկավազի հիմնած թվականն էլ (Հայոց Փոքր թվական) սկսվում է 1084 թ. օգոստոսի 11-ից:

Հաշվի առնելով այս փոփոխությունները, վերը բերված պատճառ-հետևանքային շղթայի կարելի է շարունակել հետևյալ կերպ.

Հայոց Բուն օրացույց (Քրիստոնեության Հուլյան տոմար ընդունում) → Մեծ թվական → Փոքր թվական:

Գործնական հաշվարկ հայոց հին օրացույցներով: Ի մի բերելով հայոց հին և հնագույն օրացույցների մասին մեր ստացած արդյունքները, հանգում ենք հետևյալ պատկերին:

ա) Հայոց Բուն թվական: Սա փոփոխական տարեմուտով, 365-օրյա հաստատուն տարիներով օրացույց է: Այստեղ կիրառվում է հայկական 365-օրյա ամսակարգը և տարեմուտն էլ նավասարդի մեկն է: Սկզբնավորվել է մ. թ. ա. 2341 թ. հուլիսի չորսին, ըստ Հուլյան տոմարի: Սրա սկիզբը կապվել է ամառային արևադարձի և α Հակի աստղի արեգակնային ամբարձման հետ: Ըստ այս

օրացույցի այժմ 4327 թվականն է, որն ըսկըսվել է 1984 թ. հուլիսի 31-ին (Հուլյան տոմարով՝ հուլիսի 18-ին):

բ) Հայոց Մեծ թվական: Այստեղ տարին ունի 365.25 օր միջին տևողություն: Կիրառվում է հայոց հին ամսակարգը, բայց տարեմուտը կապված է նավասարդի մեկին և գտնվում է Հուլյան տոմարով հունվարի մեկից վեցի միջև: (Քանի որ դա էական է, պարզության համար, կարող ենք տարեմուտ սեպտեմբերի հունվարի մեկը): Հաշվումն սկսվում է 553 թ. հունվարից: Ըստ Հայոց Մեծ թվականի այժմ 1433 թիվն է, որն սկսվել է 1985 թ. հունվարի 14-ին (Հին տոմարով՝ հունվարի մեկին) հայոց արաց 18-ին:

գ) Հայոց Փոքր կամ Սարկավագադիր թվական: Սրա տարին ևս ունի 365.25 օր միջին տևողություն, բայց այստեղ հայոց ամսակարգը անշարժացված է նահանջի օրվա մոծմամբ: Տարեմուտ է նավասարդի մեկը, որ անշարժ կապված է Հուլյան օգոստոսի 11-ին: Հաշվումն սկսվում է 1084 թ. օգոստոսի 11-ից նավասարդի մեկով: Ըստ այս թվականի այժմ 900 թիվն է, որն սկսվել է 1984 թ. օգոստոսի 24-ին (Հուլյան տոմարով՝ 11-ին) նավասարդի մեկով:

Ամփոփենք այս հոդվածաշարի հիմնական արդյունքները, պայմանականորեն բաժանելով ըստ կիրառելիության բնագավառների: Տոմարական.

— Հայոց Մեծ թվականից առաջ հայոց մոտ անշարժ օրացույց չի եղել:

— Հալկական մեկ հասած հնագույն օրացույցը՝ **Հայոց Բուն օրացույցը**, սկսվել է մ. թ. ա. 2341 թ. հուլիսի չորսին ըստ Հուլյան տոմարի (Գրիգորյան տոմարով դրան կհամապատասխանի հունիսի 14-ը):

— Այդ հնագույն արեգակնային օրացույցն ունեցել է տարիների հաստատուն տևողություն՝ 365 օր:

— Այդ օրացույցում տարեմուտը՝ նավասարդի մեկը, արևադարձային տարվա մեջ կայուն տեղ չի ունեցել և շրջել է տարվա բոլոր եղանակներով:

— Իրարից տարբեր են եղել Նավասարդի տոնն ու նավասարդ ամիսը:

— Նավասարդի տոնն ունեցել է աստղագիտական հիմնավորում և միջոտ տոնվել է ամառային արևադարձի շրջանում ա Հայկի աստղի արեգակնային ամբարձման ժամանակ, անկախ ամիս-ամսաթվից:

— Է դարձել Անանիա Շիրակացու ստեղծած անշարժ օրացույցը հենց **Հայոց Մեծ թվականն** է 365.25-օրյա տարիներով և նավասարդ ամսից տարբեր կայուն տարեմուտով: Տարեմուտը հունվարի սկիզբն է, հաշվն էլ սկսվում է 553 թ. հունվարից:

Պաշտամունքային.

— Հայոց հնագույն տոներ՝ Նավասարդը, կապված է եղել սկզբում. Արևի, ապա նաև աստվածացված նախնու՝ Հայկի պաշտամունքի հետ:

Պատմա-ազգագրական.

— Նավասարդի տոնի կայուն դիրքը արեգակադարձային տարվա մեջ խախտվում է Հայաստանում քրիստոնեության ընդունումով:

— Հաջորդ դարերի ընթացքում Նավասարդը տրոհվում է տեղական բնույթի տարբեր (հաճախ նույնանուն) տոների, որոնք տարբերվում են իրարից թե՛ տոնվելու կերպով (ծեսեր, կերակուրներ) և թե՛ ժամանակով:

Ստացվել են նաև հետևյալ միջանկյալ, օժանդակ արդյունքները.

— Հայոց համար բացառիկ նշանակություն է ունեցել Հայկ համաստեղությունը:

— Հնագույն ժամանակներից եղել է խեցգետին կենդանակերպի և Հայաստանի պուգադրումը, որ վկայում է հայերի համար ամառային արևադարձի ունեցած բացառիկ դերը:

— Աստվածաշնչի թարգմանության մեջ առկա հայ և օտար ամիսների պուգադրումները հետսամուտ են:

— Հայոց օրացույցը Ե—Ձ դարերն է հասել իր նախնական տեսքով: Եղած փոփոխությունները վերաբերել են միայն ամսանուններին:

— Հովհաննես Սարկավագի բարեփոխմամբ նահանջի օրը մոծվել է մեհեկան և արեգ ամիսների արանքում:

— «Նահանջից նահանջ»-ը հանդիպման երևույթի հետ կապ չունի. դա 19-երկակ տարիները ցույց տվող արտահայտություն է և որևէ աղերս չունի Հայոց Բուն օրացույցի հետ:

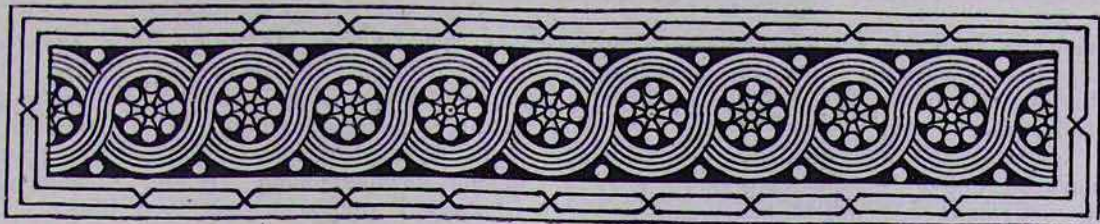
Հայոց օրացույցի սկսվելու մասին ու պարզացումը մարդկային ստեղծագործ մտքի անկասելի առաջընթացի մի վառ օրինակ են և պայմանավորված են կենցաղի, մշակույթի, գիտության ու հավատի պատմական ներդաշնակ պարզացման միասնական տրամաբանությամբ²¹:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Անանիա Շիրակացի, Տիեզերագիտություն և տոմար, Երևան, 1940:
2. Ա. Աբրահամյան, Շիրակացու մատենագրությունը, Երևան, 1944:

²¹ Այս հոդվածի շարադրմանն ու խմբագրմանը մեծապես օժանդակել է Հովհ. Վ. Պիկիչյանը, որի համար հայտնում եմ իմ խորին շնորհակալությունը:

3. Էդ. Աղայան, Բանբեր Երևանի Համալսարանի, 1972, № 2, էջ 122—139:
4. Հ. Խ. Միրմեյան, Տոմարագիտությունը ընդհանուր եկեղեցական եւ քաղաքական, Վենետիկ, 1818:
5. Ed. Dulaurier, Recherches sur la Chronologie Arménienne, Paris, 1859.
6. Հ. Ղ. Ալիշան, Յուշիք Հայրենեաց Հայոց, հ. Ա, Վենետիկ, 1869:
7. F. Ginzler, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, bd. I-III, Leipzig, 1906—1914 (կրկնաթիվ հրատարակությունը՝ Leipzig, 1958):
8. Լ. Սեմյոնով, ՀՍՍՌ Մատենադարանի գիտական նյութերի ժողովածու, հ. Ա, 1941, էջ 19—30:
9. Էդ. Աղայան, Լրագրեր Հասարակական Գիտությունների, 1983, № 11, էջ 13—16:
10. Գ. Բրուսյան, Էջմիածին, 1983, Ը, էջ 41—44:
11. Գ. Բրուսյան, Էջմիածին, 1984, Ե, էջ 54—58:
12. Վ. Համբարձումյան, Հակադարձ Խնդիրները Բնագիտության մեջ, Երևան, 1983:
13. А. Н. Тихонов, В. Я. Арсенин, Методы Решения Некорректных задач, Москва, 1979, ст. 9—36.
14. Н. Г. Преображенский, В. В. Пикалов, Устойчивые Задачи Диагностики Плазмы, Новосибирск, 1982, ст. 5—15.
15. F. Bickerman, Chronology of the Ancient World, London, 1968.
16. Սեբեոսի Եպիսկոպոսի Պատմություն, Երևան, 1939:
17. Լ. Միրիջանյան, Հայ Բանաստեղծության Ակունքները, Երևան, 1977:
18. Ա. Աբրահամյան, Հովհաննես Իմաստասերի Մատենագրությունը, Երևան, 1956:
19. Մովսիսի Խորենացու Պատմություն Հայոց, Երևան, 1981:
20. Նոր Բառգիրք Հայկապետան Լեզուի, հ. Ա, Բ, Վենետիկ, 1836, 1837:
21. X. K. Баранов, Арабско—Русский Словарь, Москва, 1962.
22. У. Т. Олькотт, Легенды Звёздного Мира, С. Петербург, 1914.
23. Ptolemy, The Almagest, Great Books of the Western World, v. 16, Chicago, London, Toronto, Geneva, 1952, p. 233—253.
24. И. А. Климишин, Календарь и Хронология, Москва, 1981.
25. Լեո, Երկերի ժողովածու, հ. Ա, Երևան, 1966, էջ 165:
26. Ագաթանգեղոսյ Պատմություն Հայոց, Երևան, 1983, ձժԸ, ձժԹ, էջ 464—466:
27. Հ. Ղ. Ալիշան, Հին Հալատք Կամ Հեթանոսական Կրօնք Հայոց, Վենետիկ, 1895:
28. Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական Բառարան, հ. Գ, Դ, Երևան, 1977, 1979:
29. П. И. Бакулин, Э. В. Кононович. В. И. Мороз, Курс Общей Астрономии, Москва, 1977.
30. W. Hartner, Journal of Near Eastern Studies, 1955, vol. XXIV, № 1, p. 1—16.
31. G. S. Hawkins, S. K. Rosenthal, Smithsonian Contributions to Astrophysics. 1967, vol. 10, № 2.
32. А. Кондратов, Великий Потоп: мифы и реальность, Ленинград, 1982.
33. В. В. Струве, Израиль в Египте, Петроград, 1920, ст. 43—46.
34. Ռ. Իշխանյան, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1979, № 2, էջ 85—111:
35. Ռ. Իշխանյան, Գարուն, 1980, № 9, էջ 47—56:
36. Բ. Թումանյան, Հ. Մնացականյան, Բրոնզե Դարի Գոտի-օրացույց, Երևան, 1965, էջ 23:
37. Հ. Բաղայան, Օրացույցի Պատմություն, Երևան, 1970, էջ 52:
38. Բ. Թումանյան, Տոմարի Պատմություն, Երևան, 1972, էջ 47:
39. Հայ Ժողովրդի Պատմություն, հ. Ա, Երեվան, 1971:
40. Г. А. Меликишвили, Урартские Клынообразные Надписи, Москва, 1960.
41. Solwaguy, Էջմիածին, 1887:
42. Հայ Ժողովրդի պատմության քրեատոմատիա, հ. Ա, Երևան, 1981, էջ 45:
43. Լ. Խաչիկյան, ՀՍՍՌ Մատենադարանի գիտական նյութերի ժողովածու, հ. Ա, Երեվան, 1941, էջ 165:
44. Գ. Գրիգորյան, Սովետական Հայաստան, 1984, № 1, էջ 30:
45. А. Мартиросян, Армения в эпоху Бронзы и Раннего железа, Ереван, 1964, ст. 215—216.
46. Հ. Իսրայելյան, Պաշտամունքն ու Հավատալիքը Ուշ Բրոնզեդարյան Հայաստանում, Երևան, 1973, էջ 48—49, 80:
47. Փաստոսի Բուպանդացու Պատմություն Հայոց, Վենետիկ, 1914, դպ. Դ, գլ. ԺԵ, էջ 156—157:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԶԵՌԱԳՐԱՏՈՒՆԸ

Մայր Աթոռի ձեռագրատունը հանդիսանում է աշխարհի հնագույն ձեռագրատներից մեկը: Ղապար Փարպեցին գրում է, որ Ե դարում Էջմիածնի Կաթողիկոսարանում եղել է մի գրատուն, որտեղ պահվել են ձեռագիր մատյաններ, հայերեն և հունարեն լեզուներով: Ս. Մեսրոպ Մաջտոց վարդապետի ձեռամբ հայոց գրերի գյուտից հետո, 406 թ. սկսած, գրվեցին հայատառ առաջին գրքերը, թարգմանվեցին Աստվածաշունչը, հունարեն և ասորերեն լեզուներով գրված կրոնական պանապան գրքեր, որոնցով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում հիմքը դրվեց Հայաստանում առաջին ձեռագրատուն-գրադարանի:

Տասնևհինգ երկար դարեր շարունակ Էջմիածնում գրվեցին և հավաքվեցին հայերեն ձեռագրեր, որոնք բազում անգամ ենթարկվեցին թալանի և ավերածության: Այդ ձեռագրի մատյաններն ևս ունեցան ստեղծագործ ժողովրդի դժբախտ ճակատագիրը, մինչև հասան մեր օրերի փրկարար ժամանակները:

1939 թ. Ս. Էջմիածնի ձեռագրերը պետական որոշումով տեղափոխվեցին Երևան, որտեղ գտան իրենց վերջին ապահով հանգրվանը, ենթակա պետական հսկողության և կատարյալ խնամքի: Այսօր Երևանի Մեսրոպ Մաջտոցի անվան ձեռագրերի Մատենադարանը հանդիսանում է Ս. Էջմիածնի դարավոր պատմություն ունեցող հաստատության ժառանգորդը և այդ գործի արժանավոր շարունակողը, գիտական մի հաստատություն, որ հայոց գրի ու գրականության, ինչպես նաև հայ մշակույթի ու պատմության մի սրբավայր է:

Հայրենական պատերազմի ավարտից հե-

տո կրկին սկսեցին ձեռագրեր հավաքվել Մայր Աթոռում: 1949—50 թթ. այժմ հանգուցյալ Ռուբեն Դրամբյան և Վահան Կոստանյան սրբապանների ձեռամբ Թեհրանից և Սպահանի հալաբնակ պանապան գյուղերից հավաքված և Ս. Էջմիածնի բերված շուրջ հիսուն ձեռագրերով հիմքը դրվեց Մայր Աթոռի նոր ձեռագրատան: Այս հավաքվեցին և ի մի բերվեցին Մայր Աթոռի արխիվում և պահեստներում, ինչպես նաև Հոգևոր ձեռնարանի և հին Վեհարանի գրադարաններում պահպանված ձեռագիր մատյաններ, կոնդակներ և այլ ձեռագրային նյութեր ու պատառիկներ:

Նորին Ս. Օծություն Վապգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օծուսից մինչև այսօր, անցնող երեսնամյակում, վանքի նորակապ մայր ձեռագրատունն աճեց և մատյանների քանակը բազմացավ հսկայական քայլերով, և այսօր այն հասավ շուրջ 850 միավորի, հանդիսանալով Խորհրդային Միության մեջ երկրորդ մեծագույն հայերեն ձեռագրերի հավաքածուն, Երևանի Մեսրոպ Մաջտոցի անվան նվիրված Մատենադարանից հետո:

Այսօր Մայր Աթոռի ձեռագրատունը բաղկացած է շուրջ 780 ձեռագրերից և 70 պատառիկներից, որոնք հավաքված են Հայաստանի եկեղեցիներից, նվեր ստացված Մայր Աթոռի միաբաններից, քահանաներից և աշխարհիկ մարդկանցից: Արժեքավոր նվերներ են ստացված սփյուռքահայ եկեղեցիներից, հոգևորականներից ու բարեպաշտ ժողովրդից: Բազմաթիվ ձեռագրեր ձեռք են բերված գնման կարգով: Ըստ մեծ է Վեհափառ Հայրապետի նպաստը վանքի ձեռագրերի քանակի աճման գործում: Գրեթե ամեն անգամ

արտասահմանյան Հովվապետական շրջագայությունից հետո, Վեհափառ Հայրապետն Իր հետ Մայր Աթոռ է բերել արժեքավոր ձեռագրեր:

Մայր Աթոռի ձեռագրատան մատյանների առաջին 600-ի նկարագրությունը (№ № 1—600) լույս է տեսել Ս. Էջմիածնի մայրավանքի պաշտոնաթերթ ՔԶՄԻԱԾԻՆ ամսագրի վերջին 35 տարիների (1950—84 թթ.) պանապան համարներում, երբեմն որոշ ընդհատումներով: Այն շարունակվելու է, տալով նոր ստացված ձեռագրերի նկարագրությունը: Այժմ այստեղ կամենում ենք համառոտ տեղեկություններ տալ ձեռագրերի հերթական 7-րդ հարյուրյակի (601—700) մասին, ձեռագրեր, որոնց նկարագրությունը տրվելու է նույն պաշտոնաթերթի առաջիկա համարներում:

Ա. Այստեղ մենք ունենք Մայր Աթոռի միաբան Ասողիկ արքեպիսկոպոս Ղազարյանի (1909—78) օրագրության 19 մատյանները (№ № 601—610, 678 և 683—690), որոնք գրված են 1937—63 թթ. պանապան երկրների բազմաթիվ քաղաքներում, որտեղ ծառայել է հանգուցյալ Սրբապետ, որպես Հոգևոր Հովիվ, առաջնորդ կամ Հայրապետական պատվիրակ: Դրանք օրը-օրին գրված օրագրություններ են Չինաստանում, Հնդկաստանում, Հեռավոր Արևելքում, Ավստրալիայում, ԱՄՆ-ում և պանապան քաղաքներում (Երուսաղեմ, Ս. Էջմիածին և այլն): Ազգային, հասարակական և եկեղեցական բնույթի արժեքավոր նյութեր կան այս հատորներում: Ըստ արժեքավոր են հատկապես Չինաստանի բազում հայաբնակ և այլ քաղաքներում (Խաբեին, Մուկդեն, Շանհայ, Դայրեն, Ցիցինգար, Սինչեն, Մանչուրիա, Հայլար, Սինքինկ և Պուխետո) գրված մատյանները, որոնք բավականին հետաքրքիր տեղեկություններ են պարունակում 1937—48 թթ. չինահայ համայնքների մասին: (Պակասում է միայն 1942—43 թթ. մատյանը): Ըստ թերի կլինել շարադրել այս տարիների Չինաստանի հայ գաղութի պատմությունը, առանց օգտվելու հեղինակի այս հատորներից: Չափապանց հետաքրքիր են հատկապես այն նոթերը, որոնք գրի են առնված Մուկդենում, 1944—45 թթ. հեղինակի ձապոնական համակենտրոնացման ձամբարում, գերության ժամանակաշրջանում:

Բ. Այստեղ պահպանված են Մայր Աթոռի միաբան Հայկապոն արքեպիսկոպոս Աբրահամյանի (1906—72) օրագրություններն ու ձեռագիր վրու աշխատությունները, որոնք գրի են առնված 1944—66 թթ., առավելապես Երուսաղեմում և Հնդկաստանի պանապան քաղաքներում: Երուսաղեմում են գրված

ված Պատարագը (№ 621), Գիրք Սաղմուսացը (622), Կանոն Ծննդյանը (624), Տաղեր և մեղեդիները (625), Շարակնոցը (626), Ծխագիտությունը (627), Պատմություն աշխարհաբարին (628), Տետր խորհրդակատարությանը (630), Հոպպելում (Յաֆա) է գրված Կանոն Նոր Կիրակեին (623), իսկ Հնդկաստանում են գրի առնված շատ արժեքավոր մատյաններ՝ ձամբի նոթեր (629) և օրագրություններ (631—632): Այս վերջին երկուսը հատկապես շատ կարևոր տեղեկություններ են պարունակում հնդկահայ պատմական գաղութի հին և նոր եկեղեցիների ու գերեզմանատների, հոգևորականության ու գործիչների և այլ բազմաթիվ նյութերի մասին, որոնք արժեքավոր ատաղձ կարող են հայթայթել այդ գաղութի պատմությունը գրելու համար:

Գ. Այստեղ կան Մայր Աթոռի միաբան Նահապետ վարդապետ Մուրադյանի (1881—1959) վեց ձեռագրերը՝ Քարոյներ, Ինքնակենսագրություն, Ուսանավորներ և այլն, որոնք մեծ արժեք չեն ներկայացնում:

Դ. Պահպանվում են տասը արժեքավոր կոնդակներ 17—19-րդ դարերի կաթողիկոսների և այլոց: Կան Ներսես Աշտարակեցու 1845 թ. (634), Փիլիպպոս Աղբակեցու 1641 թ. (635), Ղուկաս Կարնեցու 1799 թ. (636), Հակոբ Ջուղայեցու 1660 թ. (638), Խրիմյան Հայրիկի 1895 թ. (666), Աղվանից Իսրայել հակաթոռ կաթողիկոսի 1764 թ. (667), Երուսաղեմի պատրիարքի 18-րդ դար (680), Լիմ անապատի վանահայր՝ Հարություն վարդապետի 1819 թ. (681), Լիմ և Կոտոց անապատների վանահայրերի 1841 թ. (682) և Սիմեոն Երևանցու 1766 թ. (697) կոնդակները: Սրանցից մի քանիսը պատմական մեծ արժեք ունեն:

Ե. Այստեղ հավաքված են տասնչորս ուղերձներ (652—665), գրված 1893 թ. պանապան եկեղեցական ու հասարակական կազմակերպությունների կողմից և ուղղված Խրիմյան Հայրիկին, Նրա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրվելու առթիվ:

Չ. Այստեղ պահպանվում են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր խորհրդի նիստերի արձանագրության ութ մատյանները (643—650), որոնք գրված են 1924—41 թթ.: Սրանք շատ արժեքավոր են իրենց բովանդակությամբ: Այստեղ արտացոլված է այդ տարիների Մայր Աթոռի ամբողջ գործունեությունն ու պատմությունը:

Է. 620 համարի տակ գրանցված են պանապան տասներկու պատառիկներ, որոնք մեկ են հասել 15—19-րդ դարերի ձեռագրերից: Դրանք պատկանում են Մաշտոցների, Աղոթագրքի, Ավետարանի, Շարակնոցի և

կամ այլ բնույթի մատյանների: Դրանցից վեցը բավականին հին են, 15—17-րդ դարերից:

Ը. Յոթհարյուրյակի ձեռագրերից չորսը օտար լեզուներով են: 1802 թ. ֆիրմանը (637) պարսկերեն է, 1878 թ. ուղերձը (652) հունարեն, 19-րդ դարի համայնը (694) արաբերեն, իսկ 19-րդ դարի բանաստեղծությունների մատյանը (695) հայատառ պարսկերեն (Այժմ Մայր Աթոռի ձեռագրատանը կան հարյուրից ավելի մատյաններ, որոնք գրված են տասներեք օտար լեզուներով):

Թ. Վերոհիշյալ մատյաններից բացի կան նաև հետևյալ ձեռագրերը, որոնք բավականին արժեք ունեն.— Գիրք ձեռնադրության (614) 1438 թ., երկու Ավետարան (618) 16-րդ դարի և (696) 1683 թ., Դիոնեսիոս (613) 1662 թ., Դովագներ Հիսուսի կյանքից (615) 16—17-րդ դարերի, Կանոնագիրք (611) 18-րդ դարի, Տոմար հայոց (616) 18-րդ դարի, Աղոթագիրք (619) 1847 թ., երկու համայիլ (679 և 694) 19-րդ դարի, կան նաև 20-րդ դարի ձեռագրեր:

Երեսունհինգ տարի առաջ Մայր Աթոռի ձեռագրատունն ուներ շուրջ հիսուն ձեռագիր, իսկ այսօր ունենք ավելի քան 850 միավոր, որով երեքուկես տասնամյակում 17 անգամ մեծացել է այդ ֆոնդը: Ձեռագրերի այս հավաքածուն հանդիսանում է

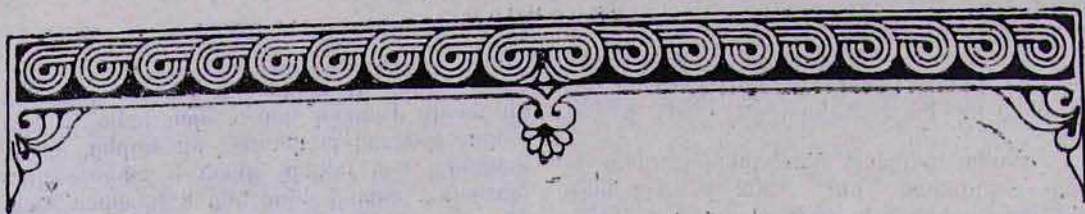
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի անգին գանձերի մի մասը: Այստեղ կան ոսկյա երկու և արծաթյա կապով բազմաթիվ ձեռագրեր, որոնց կապները հայ ոսկերչության և արծաթագործության հիմնալի նմուշներ և իրական գանձեր են: Ունենք բազմաթիվ մատյաններ, որոնք պարունակում են մանրանկարչության և վարդանկարչության հիասքանչ նմուշներ, ներկայացնելով մեր բազմադարյա մշակույթի գեղեցիկ մեկ երեսը:

Այս առթիվ հույս ենք հայտնում, հանուն Վեհափառ Հայրապետի, որ մեր սիրեցյալ Հայրենիքի և Սփյուռքի բարեպաշտ ժողովուրդն ու եկեղեցիներն իրենց լույսն կմուծեն՝ հարստացնելու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ձեռագրատունը, Նորին Սրբության անվան Մայր Աթոռ նվեր ուղարկելով մեր պապերից ձեռագիր ժառանգությունը: Նվեր ստացված յուրաքանչյուր ձեռագիր Մայր Աթոռում կպահվի, կվերանորոգվի և կխնամվի ամենայն հոգատարությամբ ու ապահովությամբ, այն գրանցելով նվիրատուի անունով և նվերը հիշատակելով Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ ԷԶՄԻԱԾԻՆ ամսագրում:

Այսուհետև ևս պարբերաբար ամսագիրը կանդրադառնա Մայր Աթոռի ձեռագրերի մանրամասն նկարագրությանը:

Ն. ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՆՈՐ ՍՏԱՑՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ*

№ 601
ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թերթերը՝ 184:— **Պրակները՝ 9,** յուրաքանչյուրը 20-ական թերթից բաղկացած:— **Մեծությունը՝ 31×25 ×4 սմ:**— **Նյութը՝** դիմացկուն հաստ թուղթ:— **Կապմը՝** սև շորով ծածկված հաստ ստվարաթուղթ:— **Պահպանակները՝** սկզբում և վերջում երկուական թուղթ, մեկը՝ սպիտակ, իսկ մյուսը՝ ծաղկավոր:— **Վիճակը՝** լավ:— **Գրությունը՝** միասյուն:— **Դատարկ թղթերը՝** 1ա—32ա, 127բ—133բ, 184ա—184բ:— **Տողերը՝ 27:**— **Գծումները՝** թուղթն ինքնին գծավոր է:— **Գիրը՝** շեղագիր:— **Զարդագրություն՝** չունի:— **Գրիչը՝** Ասողիկ վարդապետ Ղազարյան, հետագայում արքեպիսկոպոս (1909—1978):— **Ժամանակը՝** 1937—1938 թթ.:— **Վայրը՝** մեծ մասամբ՝ Խարբին (գլխավոր քաղաք Հեյլոնգքինգ նահանգի) և Չինաստանի մի քանի այլ քաղաքներ՝ Դայրեն, Թենչին, Շանհայ, Հայլար և Հիսինքինգ:— **Ծանոթագրություն՝** ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

* Ծարուսակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № № Ը—Թ-ից, ԺԲ-ից, 1965 թվականի № № Ը—Ժ-ից, 1968 թվականի № Է-ից, 1970 թվականի № № Դ—Ե-ից, Ժ-ից, ԺԲ-ից, 1971 թվականի № № Ե—Ը-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1972 թվականի № № Ա—Բ-ից, Դ-ից, 1973 թվականի № № Ա—Գ-ից, Ը-ից, 1974 թվականի № № Գ-ից, Է—Ը-ից, 1975 թվականի № № Ա-ից, Գ-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1976 թվականի № № Բ—Ե-ից, Է—Թ-ից, ԺԲ-ից, 1977 թվականի № № Գ—Ժ-ից, 1978 թվականի № № Ա-ից, Դ-ից, 1979 թվականի № № Բ-ից, Դ-ից, Զ—Է-ից, ԺԲ-ից, 1980 թվականի № № Բ—Գ-ից, Ը-ից, Ժ—ԺԲ-ից, 1981 թվականի № № Ա—Դ-ից, Է-ից, Թ—ԺԲ-ից, 1982 թվականի № № Ա-ից, Գ-ից, Ժ—ԺԲ-ից, 1983 թվականի № № Բ—Գ-ից, Է—Ժ-ից, 1984 թվականի № № Բ—Գ-ից, Ե—Զ-ից և ԺԱ—ԺԲ-ից:

Հեղինակը նկարագրում է Չինաստանում կատարած իր ճանապարհորդությունների և տեսակցությունների, երկրի քաղաքական կացության և իր անձնական տրամադրության մասին: Նա գրում է իր այցելությունների և մատուցած պատարագների, խոսած քարոզների, տեղի ունեցած մկրտությունների և հարսանիքների, թաղումների, հավաքույթների և հանդեսների մասին, կատարված Չինաստանի պանապան հայաբնակ քաղաքներում: Խոսում է տեղի հայության, ինչպես նաև կատարված խորհրդակցությունների և ժողովների մասին:

Ստորև տրվում է պանապան քաղաքներ կատարած Ասողիկ վարդապետի այցելությունների թվականները: Թթ. 32բ—105բ.— Խարբին (1 սեպտեմբերի 1937—25 հունվարի 1938):

Թթ. 106ա—106բ.— Չանչուն (26—27 հունվարի 1938):

Թթ. 107ա—111ա.— Դայրեն (28 հունվարի—5 փետրվարի 1938):

Թթ. 111բ—118բ.— Թենչին (6—20 փետրվարի 1938):

Թթ. 119ա—121ա.— (ծովի վրա) — (21—25 փետրվարի 1938):

Թթ. 121բ—127ա.— Շանհայ (26 փետրվարի—9 մարտի 1938):

Թթ. 134ա—151բ.— Խարբին (23 մարտի—27 ապրիլի 1938)

Թ. 152ա.— (Գնացքում) — (28 ապրիլի 1938):

Թթ. 152բ—154ա.— Մանչուրիա (29 ապրիլի—2 մայիսի 1938):

Թթ. 154բ—155բ.— Հայլար (3—5 մայիսի 1939):

Թ. 156ա.— (Գնացքում) — (6 մայիսի 1938):

Թթ. 156բ—157ա.— Խարբին (7—8 մայիսի 1938):

Թթ. 157բ—159ա.— Հիսինքինգ (9—12 մայիսի 1938):

Թ. 159բ.— (Գնացքում) — (13 մայիսի 1938):

Թթ. 160ա—164բ.— Դայրեն (14—23 մայիսի 1938):

Թ. 165ա.— (Գնացքում) — (24 մայիսի 1938):

Թթ. 165բ—183բ.— Խարբին (25 մայիսի—30 հունիսի 1938):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թ. 1ա.— Տունար օրագրության
Ասողիկ վրդ. Ղապարեան
Հաստատել է թուին 1937
Սեպտեմբեր 1ին. խարբին քաղաքին ի
Մանչուրիա:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 2ա.— (Այստեղ կա գրչի փոքրիկ լուսանկարը)
Ասողիկ վրդ. Ղապարեան
(1909—1978):

Թ. 40ա.— (Այստեղ կա տեղական ռուսական լրագրի փոքրիկ մի կտրուկ, ինչպես նաև հայերեն բովանդակությունը, եկեղեցում ժամերգության ժամանակ հիշատակելու և աղոթելու Չինաստանի, նրա կայսեր ու ժողովրդի պահպանման համար):

Թ. 53ա.— (Այստեղ կա տեղի Հայոց եկեղեցու նամակի մի թուղթ, որի վրա տպված է հետևյալը).

Խարբինի Հայոց Առաքելական եկեղեցի
The Harbin Armenian Church

Խարբին, Սադովայա 18. Խարբին . . . 193 :
(ներքևում գրված է երկու տող)

12-ին (հոկտեմբերի 1937 թ.) նամակ գրեց Ս. Պատրիարքին և Պապեանին: Ամեն ինչ ըստ սովորականին էր:

№ 602

ՕՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թերթերը՝ 188:— Պրակները՝ 11:— Մեծությունը՝ 31×25×4 սմ.:— Նյութը՝ դիմացկուն հաստ թուղթ:— Կազմը՝ սև շրոլով ծածկված հաստ ստվարաթուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում երկուական թուղթ, մեկը՝ սպիտակ, իսկ մյուսը՝ ծաղկավոր:— Վիճակը՝ լավ:— Գրությունը՝ միասյուն: Դատարկ թղթերը՝ 1ա, 20ա—20բ, 22ա—23ա, 48ա—81բ, 98ա—101բ, 162ա—163բ, 166ա—166բ, 175բ—177ա, 182ա—188բ:— Տողերը՝ 27:— Գծումները՝ թուղթ ինքնին գծավոր է:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ Ասողիկ վարդապետ Ղապարյան, հետագայում արքեպիսկոպոս (1909—1978):— Ժամանակը՝ 1938—1939 թթ.:— Վայրը՝ Խարբին, նաև Չինաստանի մի քանի քաղաքներ և ձապոնիա:— Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախորդ ձեռագրի (№ 601) նման հեղինակը պատմում է Չինաստանի վանական քաղաքներում գտնվող հայկական փոքրաթիվ համայնքների, ինչպես նաև մի քանի օրով ձապոնիա, կատարած այցելությունների, հանդիպումների, մատուցած պատարագների, խոսած քարոզների, ելույթների և այլ ելույթությունների մասին:

Սարքն արվում է վանական քաղաքներ կատարած

Ասողիկ վարդապետի այցելությունների թվականները:
Թթ. 1բ—19բ.— Խարբին (1 հուլիսի—6 օգոստոսի 1938):

Թ. 21ա.— Դայրեն (9 օգոստոսի 1938):

Թ. 21բ.— Խարբին (10 օգոստոսի 1938):

Թթ. 23բ—47բ.— Խարբին (14 օգոստոսի—1 հոկտեմբերի 1938):

Թթ. 82ա—97բ.— Խարբին (9 դեկտեմբերի 1938—9 հունվարի 1939):

Թթ. 102ա—102բ.— Խարբին (18—19 հունվարի 1939):

Թթ. 103ա—103բ.— Չանչուն (20—21 հունվարի 1939):

Թթ. 104ա—106ա.— Դայրեն (22—26 հունվարի 1939):

Թ. 106բ.— (Գնացքում) — (27 հունվարի 1939):

Թթ. 107ա—153բ.— Խարբին (28 հունվարի—23 ապրիլի 1939):

Թթ. 154ա—154բ.— Չանչուն (24—25 ապրիլի 1939):

Թթ. 155ա—155բ.— Խարբին (26—27 ապրիլի 1939):

Թթ. 156ա—157բ.— Դայրեն (28—30 ապրիլի 1939):

Թթ. 158ա—159ա.— (Ծովու վրա) — (2—4 մայիսի 1939):

Թթ. 159բ—161բ.— Քոբե-ձապոնիա (5—9 մայիսի 1939):

Թ. 163բ.— (Գնացքում, Երզնահամայից Կյոտոյո) — (13 մայիսի 1939):

Թթ. 164ա—165բ.— Քոբե-ձապոնիա (14—17 մայիսի 1939):

Թթ. 167ա—175ա.— Շանհայ (20 մայիսի—5 հունիսի 1939):

Թթ. 177բ—181բ.— Ցինկտավո (10—18 հունիսի 1939):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թ. 15ա.— Ասողիկ վրդ.:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 1ա.— (Այստեղ կա Երուսաղեմի հայոց Պատրիարք Ս. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Նշանյանի մեծ լուսանկարը, որի տակ գրված է)

Ամենապատիւ

Ս. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Նշանեան

Պատրիարք Հայոց Ս. Երուսաղեմի

Іерусалимскій Армянскій Патриарх Месроп.

№ 603

ՕՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թերթերը՝ 202:— Պրակները՝ 10, յուրաքանչյուրը 20-ական թերթից բաղկացած:— Մեծությունը՝ 19.6×14.3×2.7 սմ.:— Նյութը՝ դիմացկուն հասարակ թուղթ:— Կազմը՝ սև շրոլով ծածկված հաստ ստվարաթուղթ:

Կապի մեկ մասը պոկված է:— **Պահպանակները**՝ ըսկզբում և վերջում մեկական հաստ թուղթ:— **Վիճակը**՝ բավարար:— **Գրությունը**՝ միայուն:— **Դատարկ թղթերը**՝ 202բ:— **Տողերը**՝ 23:— **Գծումները**՝ թուղթ ինքնին գծավոր է:— **Գիրը**՝ շեղագիր:— **Զարդագրություն**՝ չունի:— **Գրիչը**՝ Ասողիկ վարդապետ Ղապարյան, հետագայում արքեպիսկոպոս (1909—1978):— **Ժամանակը**՝ 1944—1945 թթ.:— **Վայրը**՝ Մուկոն (գլխավոր քաղաք Մանչուրիա նահանգի), Չինաստան:— **Ծանոթագրություն**՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն մատյանը շատ արժեքավոր մի ձեռագիր է, որ պարունակում է հարբինի հայոց հոգևոր հովիվ Ասողիկ վարդապետի օրագրությունը, երբ նա ճապոնացիների կողմից բանտարկված է եղել Մուկոնի Համակենտրոնացման ճամբարում: Օրագրությունն ընդգրկում է միայն 1944 թ. հուլիսի 29-ից մինչև 1945 թ. օգոստոսի 31 ժամանակաշրջանը (այսինքն՝ մեկ տարի, մեկ ամիս և երեք օր միայն): Հայր Սուրբի բանտարկության ժամանակն ավելի երկար է եղել (չուրջ չորս տարի), սակայն պահպանվել է միայն այս մատյանը:

Ասողիկ վարդապետը մեծ խնամքով, օրը օրին, մանրամասնությամբ նկարագրում է անցնող օրվա եղելությունները, անցուղարձը, իր հանդիպումներն օտարների հետ և այցելությունները այլ մարդկանց և կրած տպավորությունները: Հեղինակը գրեթե հաճախ գրում է իր անձնական կյանքի վաճապան մանրամասնությունների մասին, այսպես, օրինակի համար, երբ է վարթենել, ո՞ր ժամին է նախաճաշ արել, կամ այցելել, լոբի և կարտուլ է հավաքել, ո՞ր օրն իր սպիտակեղենն է վճացել և չորացրել, գուպան կամ վերարկուն կարկատել: Նա խոսում է կատարած ընթերցանության մասին, հաճախ տալով կարդացած գրքի ու հեղինակի անունները: Նա գրում է օրվա տաք կամ ցուրտ եղանակի մասին, իր առողջության, ատամնաբուժին տված այցելության և օրվա իր ունեցած տրամադրության մասին: Նշում է այն օրերը, երբ հարբինի Հայոց եկեղեցու վարչությունից ստացել է կապոց և դրամական նպաստ, կամ Կարմիր խաչից ստացված ուտեստեղենը:

Վերոհիշյալներից բացի Ասողիկ վարդապետն իր օրագրության մեջ նշում է Եվրոպական և Ծայրագույն Արևելքի ճակատներից նրան հասած պատերազմական լուրերը, ուրախանում է սովետական զորքերի ձեռք բերած հաղթանակների և առաջխաղացումների համար, կամ տխրում՝ ԱՄՆ-ի նախագահ Ռուզվելթի մահվան լուրն առնելով:

13 ամսվա օրագրությունից ստորև տրվում է միայն մի քանի օրվա նկարագրվածը, որպես հետաքրքիր նյութ, ցույց տալու մատյանիս գրչի ազգասիրությունն ու եկեղեցասիրությունը, անձնական կյանքից մի քանի եղելություններ, ինչպես նաև պատերազմական և քաղաքական բովանդակությամբ մի քանի շահեկան

լուրեր: Տրվում են օրագրի մի քանի հետաքրքիր հատվածները միայն:

Թ. 88ա.— Մուկոն, 19 Յունուար, 1945:

Այսօր երեկոյան ժամը 6-ի ատենները մեծ բեռնատար ինքնաշարժ մը եկաւ և բերաւ 94 սնտուկ Կարմիր խաչի կողմէ Ամերիկայէն մեզի նուէր:

Տակաւին չի բաժնեցին մեզի:

Բոլորիս տրամադրութիւնները փոխուեցան յանկարծ և բոլորս ալ անհամբեր կսպասեանք վաղուան որ մեզի յանձնեն:

Երեք տարուան ընթացքին, առաջին անգամն է, որ առիթը կունենանք ստանալու Կարմիր խաչի կողմէ ղրկուած օգնութիւն:

Պատերազմի լուրերը ի նպաստ դաշնակիցներու է և լաւ յառաջ կերթան:

Թ. 130ա.— Մուկոն, Ուր (բաթ) 13 Ապրիլ 1945:

Այսօր իմացանք Միացեալ Նահանգներու նախագահ Ռուզվելթի յանկարծական մահուան աղետալի լուրը, որ բոլորս ալ պահ մը ջշմեցանք ու տխրեցանք, նկատի ունենալով անոր մանաւանդ համամարդկային կարևոր դերը, որ մանաւանդ աշխարհի խաղաղութեան ժողովին համար մեծ դեր մը ունէր տակաւին կատարելիք: Ամերիկա կը սգայ իր մեծ զաւակի մը մահը, իսկ աշխարհը՝ մեծ բարերարի ու գաղափարականի մը կորուստի յանձին Ռուզվելթի:

Թ. 153բ.— Մուկոն, Շբ. 26 մայիս (1945):

Այսօր «Խարբինսկի Վրէմա»-ի մէջ կարդացի հարբինի հայ գաղութի ամսուս 20-ին կապմած նոր վարչության մասին, ուր կերէին նոր դէմքեր, Ատրեան Գուրգէն, գնդապետ Նիկօլեան, Մանուչարով, Ս. Էլօեանը և ուրիշներ:

Թ. 157բ.— Մուկոն, Կիր. 3 յունիս 1945:

Նոր Տոմարով այսօր Կաթողիկէ Էջմիածնի տօնն էր, թեյասեղանով մը տօնախմբեցինք:

Երէկ Ս. Լուսաւորչի Վիրապէն ելանելոյն տօնն էր:

Թ. 161բ.— Մուկոն, Բշ. 11 յունիս 1945:

Քինիին (անգլիացի բանտարկյալ—Ն. Մ.) հետ քիչ մը վիճաբանութիւն ունեցանք, առտուն և կէսօրին ճաշի ատեն:

Ինծի ըսաւ որ պէտք է մոռնամ թէ հայ եմ, այլ պէտք է ընդունիմ կամ լուծուիմ այն ազգութեան մէջ, որուն անցագիրը այժմ կը կրեմ (այսինքն անգլիական—Ն. Մ.):

Թ. 164ա.— Մուկոն, Շբ. 16 յունիս 1945:

Այսօր հարբինէն ստացայ Սերկէյ Վասիլիչ Գրձելեանէն նամակ մը ոստիկանութեան միջոցաւ և 450 տեղական տոլար:

Առաջին անգամն է որ կստանամ պաշտօնական նամակ հարբինէն:

Թ. 165ա.— Մուկոն, Բշ. 18 յունիս 1945:

Հանդիպեցայ Սմիռնովին, հոն իմ անունիս հարբինէն Պրն. Համայեակի կողմէ կապոց մը կար:

Թ. 165բ.— Մուկոն, Գշ. 19 յունիս 1945:

Պրն. Համայալը հարբինէն ինծի ղրկած էր երկու շիշ անուշ և քիչ մըն ալ քաղցրեղէն, ստացայ այսօր շնորհակալութեամբ:

Թ. 166բ.— Մուկոն, Եշ. 21 յունիս 1945:

Այսօր Պրն. Յարութիւն Պոպովը եկաւ, ինծի բերաւ

պոյգ մը փայտէ նոր սանտալներ, իմ հողաթափերս և չորս հատ քաթայ, որ խարբինէն դրկած էր ինծի համար Տիկ. Քէշէճեանը:

Թ. 169ա.— Մուկտէն, Գշ. 26 յուլիս 1945:

Օրուան ձաքոնական լրագիրը յայտարարեց այսօրուան թուով որ Օքինաա կղզին պատերազմը վերջացած է ամսու 22-ին, յաղթանակովը Ամերիկացուց:

Երեկոյան մէկ մէկ քօթէլով յիշատակեցինք Ֆրանքին հետ Օքինաավայի յաղթանակը: Տրամադրութիւնս քիչ մը աղէկ էր:

Թ. 173ա.— Մուկտէն, Դշ. 4 յուլիս 1945:

Տեղական լրագրին համաձայն, Ռուսաստանը կը պահանջէ Թուրքիայէն Կարսի նահանգը և Տարսուսի նեղուցին վերահսկողութիւնը:

Թ. 175ա.— Մուկտէն, Կիր. 8 յուլիս 1945:

Այսօր ըստ Նոր տոմարի Ալլակերպութեան կամ Պայծառակերպութեան տօնն էր:

Թ. 177 բ.— Մուկտէն, Ուր. 13 յուլիս 1945:

Ընթերիւնէն ետքը ունեցանք խօսակցութիւն Հայր Դեբուրի (ջվեյցարիացի մի միսիոնար—Ն. Մ.) հետ վանական խնդիրներու շուրջ: Եկեղեցիներու տարբերութեան և միութեան անկարելի (ի) ութեան մասին:

Հայ Եկեղեցւոյ դիրքին հանդէպ Հռոմի եկեղեցիին:

Թ. 178ա.— Մուկտէն, Եր. 14 յուլիս 1945:

Լուբիա հաւաքեցինք:

Այսօր Գրծելովէն նամակ մը ստացայ, բաւական ուրախացայ:

Թ. 180ա.— Մուկտէն, Դշ. 18 յուլիս 1945:

Գետնախնձոր ստկեցի: Լուբիա հաւաքեցի:

Ժամանակա ընթերցանութեամբ անցուցի:

Թ. 181բ.— Մուկտէն, Եր. 21 յուլիս 1945:

Երեկոյան ընթերիւնէն ետք կը պտտե՛ինք դուրսը Հարց Քամելի և Դեբուրի հետ:

Խօսակցութիւնը սկսաւ Բեյճիքայի մասին, որուն անկախութեան տարեդարձն էր այսօր, ապա հրէական խնդրի, արաբ ժողովուրդի, թուրքերու, չինաց և ձաքոնացուց ընդհանուր բարոյական ու կրօնական նկարագիրներու մասին:

Թ. 185ա.— Մուկտէն, Եր. 28 յուլիս 1945:

Այսօր մեր ձաքոնցի վերակացուն եկաւ և յայտարարեց թէ շուտով, երկու շաբաթէն, մենք պիտի փոխադրուինք Լինկուէն պեյճիքական միս (ի) ունարներու մէկ հաստատութիւնը:

Պեյճիքացի հարք անշուշտ շատ ուրախացան, բայց մենք քիչ մը տխրեցանք, որ աւելի կը հեռանանք մեր կեդրոնէն և մեր ծանօթներէն:

Թ. 187ա.— Մուկտէն, Դշ. 1 օգոստ. 1945:

Օրուան լուրն էր, պոլշէկի կառավարութեան ձառնաշուրջ Օրթոտոքս եկեղեցին:

Կրօնական ապատութիւնը բոլոր սովիէթ երկիրներու մէջ, որով նաև Հայ եկեղեցիին իրաւունքները:

Թ. 188ա.— Մուկտէն, Ուր. 3 օգոստ. 1945:

Ֆրանքին հետ ունեցանք քիչ մը տաք վիճաբանութիւն, վերջէն սխալը հասկնալով, ներողութիւն խընդրեց:

Թ. 189բ.— Մուկտէն, Բշ. 6 օգոստ. 1945:

Լուացքս ըրի. արքուկեցի ու կարկառեցի ճերմակեղեններս:

Այսօր կանաչեղեն ալ մաքրեցի, քիչ մը վրադեցայ դարձեալ կարգի դնելով իմ գոյքերս ճամբորդութեան համար:

Թ. 191բ.— Մուկտէն, Ուր. 10 օգոստ. 1945:

Սովեթները Մանչուրիոյ սահմանին վրայ հինգ տեղերէ անցած են սահմանները...

Ժամը 6-ի ատենները մեր վերակացուն եկաւ յայտարարեց թէ Կիրակի օրը, ամսու 12-ին պիտի երթանք Լինկուէն:

Թ. 193ա.— Մուկտէն, Բշ. 13 օգոստոս 1945:

Օրուան լրագիրներուն համաձայն ռուսները կը յառաջանան Մանչուրիոյ մէջ ամէն ուղղութեամբ, շատ արագ կերպով:

Թ. 194ա.— Մուկտէն, Դշ. 15 օգոստոս 1945:

Այսօր կէսօրուան ձաշէն ետքը իմացանք որ ձաքոն յանձնատուր եղած է դաշնակիցներուն, ընդունելով Բոցտամի ժողովի բոլոր պայմանները: Անպաշտօն կերպով ծառայողներէ լսեցինք:

Երեկոյան ժամը 6-ի ատենները եկաւ տեղւոյս ֆրանսական կաթոլիկ եպիս (կոպտար) և յայտարարեց որ պատերազմը վերջացած է, ամսու 11-ին ձաքոնի կայսրը յանձնատուր եղած է, ընդունելով բոլոր պայմանները: Մեր ուրախութեան սահման չի կար: Ընդհատութիւններ և խմիչք և այլն:

Թ. 194բ.— Մուկտէն, Եշ. 16 օգոստ. 1945:

Այսօր ձաքոնացիք Թակախաշի և Շոճիմա պաշտօնապէս յայտարարեցին որ պատերազմը վերջացած է, բայց տակալին մենք դուրս չենք կարող երթալ, մինչև որ ռուսները կամ չինացիք չի գան և չստանձնեն կառավարութեան ղեկը:

Շոճիմա շատ բարկացաւ որ մենք ապատօրէն դուրս չելկենք:

Թ. 195ա.— Մուկտէն, Ուր. 17 օգոստ. 1945:

Ամբողջ օրը սպասողական վիճակի մէջ էինք, ունեցանք մօտ 10 հոգի այցելուներ, ֆրանսիացի միս (ի) ունարներ և միս (ի) ունարուհիներ. Մատամ և օրդ. Ռընէ, ֆրանսական հիւպատոսի տիկինը և դուստրը, Սմիռնովի փեսան և այլն: Քաղաքը տակալին ձաքոնացուց ձեռքն է. յանձնումի կարգադրութիւններ կ'ըլլան, կ'ըսուի թէ արդէն քանի մը ամերիկացի և անգլիացիք քաղաքս հասած են անկարգելներով և թէ ամերիկացիք Դայրէն վիճակը հաւանք են:

Երեկոյան լուացք ըրի:

Ամբողջ օրը ջուր չկար:

Թ. 195բ.— Մուկտէն, Եր. 18 օգոստոս 1945:

Գիշերը չի կրցի քնանալ, հարբած ձաքոնցի մը, Եօշիմուրա, եկաւ ուշ ատեն և մեր քունը խանգարեց, ինչպէս նաև հրացանաձգութիւններ եղան մօտիկ տեղեր: Այս բոլորը քիչ մը ջղայնացուցին զմեզ:

ձառնապահները առառու (ը) նէն մինչև երեկոյ պիտուրներով և ժանտարմներով հսկողութեան տակ էին: Օրը շատ տաք էր: Ջուր չկար գրեթէ ամբողջ օրը:

Տրամադրութիւնս շատ աղէկ չէր: Քաղաքը տակալին ձաքոնացուց հսկողութեան տակ է: Կ'սպասուի դաշնակից ուժերու գրաւման:

Թ. 196ա.— Մուկտէն, Կիր. 19 օգոստ. 1945:

Տափառու լուացի:

Այսօր ձօճիմա, ձաքոնցի գլխաւորը եկաւ երեկոյան

ժամը 5-ին, բերաւ մի քանի շիջ գարեջուր և ներդրուին խնդրեց, ջանաց ինքսինքն լաւ ցուցնել:

Այսօր երեկոյան ժամը 8-ի ատենները համայնավար ռուս Վորքերը մտան քաղաք մեծ քամիոններով: Փողոցը հաղթականօրէն Գրիգոր Ապանեանին:

Թ. 196թ.— Մուկտէն, Բշ. 20 օգոստ. 1945:

Այսօր ռուս խորհրդային զինուորները կերէին քաղաքի մէջ: Ցանկապատին շուրջը տնկեցինք դրօշներ պանազան ազգերու: Միացեալ Նահանգներու, Մեծ Բրիտանիոյ, Ռուս խորհրդային, Ֆրանսական, Բելճիքական, Հոլանտական և Չինական:

Մեզի այցելեց ամերիկացի Մէյճըր (մայոր—Ն. Մ.) Հենիսըն, ժամը 3-ին, իրեն յայտնեցինք մեր դրուքները:

Ժամը 6.15-ին երեկոյան եկաւ նաև ռուս ճէնարալ (գործավար—Ն. Մ.) Իկնատին, թարգմանի մը հետ միասին և լսեց մեր գաղափարները և մեզի ըսաւ թէ մենք ազատ ենք: Ըստ քաղաքավար էր:

Թ. 197ա.— Մուկտէն, Գշ. 21 օգոստ. 1945:

Վերջին երկու օրերը քաղաքը անիշխանական և անապահով վիճակ մը կը ներկայացնէ: Եթէ այսպէս շարունակէ դրութիւնը, կեանքը անտանելի կը դառնայ:

Թ. 198թ.— Մուկտէն, Ուր. 24 օգոստ. 1945:

Այսօր առաջին նամակս գրեցի Երուսաղէմ Ս. Պատրիարքին:

Թ. 202ա.— Մուկտէն, Ուր. 31 օգոստ. 1945:

Այսօր մեզի եկան ամերիկացի մասնաւոր զինուորական մարդիկ. հարցուփորձելու թէ ինչ է մեր կամքը. կը կարօտի՞նք ունէ բանի և թէ ո՞ր կուպենք երթալ, պատասխանեցի թէ Խարբին կուպեն երթալ: Անունը այդ մասնաւոր պաշտօնեային և հասցէն հետեւեալն է...

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մատյանում կան 5—6 անշատ թղթակտորներ, որոնց վրա գրված են ամերիկացի, անգլիացի, կանադացի և այլ զինվորական սպաների անուններն ու հասցեները, ինչպես նաև ձեռագիր անգլերեն երկար մի գրություն Մեծ Եղեռնի և Հայկական հարցի մասին. գրված Ատողիկ վրդի ձեռամբ: Ըստ երևույթին սա գրված է եղել Հայր Սուրբի կողմից մի պաշտոնական անձի տեղեկություն տալու իր ժողովրդի մասին:

№ 604

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թերթերը՝ 230:— Պրակները՝ 12:— Մեծութեանը՝ 20.1×16.4×2.7 սմ.— Նյութը՝ բարակ հասարակ թուղթ:— Կազմը՝ սրճագույն թղթով ծածկված հաստ ստվարաթուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում մեկական հասարակ սպիտակ թուղթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ չկան:— Տողերը՝ 20:— Գծումները՝ թուղթն ինքնին գծավոր է:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ Ատողիկ վարդապետ Ղապարյան, հետագայում արքեպիսկոպոս (1909—1978):— Ժամանակը՝

1946—1947 թթ.:— Վայրը՝ Խարբին (Չինաստան):— Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Պատերազմի ընթացքում ճապոնացիների կողմից գործադրված Մուկդեյանյան արգելափակումից հետո հեղինակը կրկին վերադարձել է Խարբին և իր նախկին պաշտոնը շարունակել այստեղ, որպես Խարբինի (նաև ամբողջ Չինաստանի հայաբնակ օջախների) հայոց հոգևոր հովիվ:

Այս մատյանն ընդգրկում է շուրջ 16 ամիսների օրագրությունը, որ ամենայն խնամքով գրված է օրը օրին պատահած եղելությունները, կապված տեղի հայոց եկեղեցու, ազգային կյանքի, հեղինակի այցելությունների, հանդիպումների և այլ դեպքերի մասին: Այստեղ ևս գրիչը կանոնավոր կերպով խոսում է տվյալ օրվա եղանակի, իր ունեցած տրամադրության, կատարած ընթերցանության և առօրյա վրաժույթների մասին:

Մուկ օրագրությունը սկսում է 1946 թ. հունիսի 28-ից և վերջանում 1947 թ. հոկտեմբերի 31-ին:

Ամբողջությամբ գրված է Խարբինում, բացառությամբ 1947 թ. հուլիսի 4-ից մինչև օգոստոսի 11-ը, երբ Ատողիկ վարդապետը գտնվել է Բարեմ քաղաքում, որպես Խոր Սերգեյ և Սոֆիա Հովհաննիսյանների:

Ստորև տրվում է հեղինակի կողմից նոթագրված հետաքրքիր տեղեկությունները միայն:

Թ. 2թ.— Խարբին, Բշ. 1 յուլիս 1946:

Կեսօրեն ետք զացի Պրեստան, հիւանդանոց. այցելու հիւանդներու:

Թ. 3ա.— Խարբին, Գշ. 2 յուլիս 1946:

Իմացայ որ Յովսէփ անուն հայ կաթողիկ մարդու մը խեղդեր են իր սենեակին մէջ, որը ոչ ոք չունի:

Երեկոյան մօտս եկան Գոհարիկ Յովհաննեսեանը և Վառվառա Տոնեբեանը խնդրելու որ հայերէն սորվեցնեմ իրենց երեխաներուն:

Թ. 4ա.— Խարբին, Եշ. 4 յուլիս 1946:

Մեռած մարդու Յովսէփ (ի) գոյքերը ոստիկանութիւնը գրաւած է առ այժմ: Միջոցներ պէտք է փնտռել վայել մի կերպ ապատելու համար անկէ:

Թ. 6ա.— Խարբին, Բշ. 8 յուլիս 1946:

Երեխաներուն հետ ժամ մը պարապեցայ հայերէն դասով: Դերձակն ալ եկաւ վերարկուս բերաւ:

Յովսէփ Բալեանի գոյքերը պիտի բերեն այստեղ վաղը, ինչպէս կը յայտնէր հեռաձայնով Գուրգէնը:

Թ. 9թ.— Խարբին, Բշ. 15 յուլիս 1946:

Այսօր բաժնեցին Յովսէփ Բալեանի գոյքերը ընդ մէջ վարչութեան և Յակոբ Գապանճեանին. 60 առ հարիւր վարչութիւնը ստացաւ, քառասուն առ հարիւր Գապանճեան Յակոբը:

Թ. 10ա.— Խարբին, Գշ. 16 յուլիս 1946:

Գուրգէն Ասերեանցին հետ միասին զացինք Պեկաշարոֆին մօտ, սպանուած մարդուն տան մեր վրայ փոխադրուելուն խնդրին լուծման խորհրդակցութեան համար:

Թ. 11ա.— Խարբին, Եջ. 18 յուլիս 1946:
Երեկոյան ունեինք ժողով եկեղեցական կանոնա-
գրի պատրաստութեան համար:

Թ. 19բ.— Խարբին, Կիր. 4 օգոստոս 1946:
Այսօր հանգստեան պաշտօն կատարեցի Չանչուն
չինացոց կողմէ սպանուած երկու հայերուն համար,
Տիրան Գիլահեան և Մարանդ Յովհաննէսեան:

Երեկոյան այցելեցի հիւանդ օրիորդի մը:
Թ. 20բ.— Խարբին, Գշ. 6 օգոստ. 1946:
Երեկ գիշեր գող եկած էր մեր պարտէզը և խնձոր
գողնալու, իր տուրակը լիքը ընելէ ետք երբ մեր
դրացին վրան պոռացեր է, թողեր փախեր է:

Թ. 25ա.— Խարբին, Եջ. 15 օգոստ. 1946:
Այսօր չինացիք այստեղ տօնեցին Ճարոնի լուծէն
սպառնալու տարեդարձը:

Թ. 32ա.— Խարբին, Եջ. 29 օգոստ. 1946:
Այսօր սկսայ դաշնամուրի դաս առնել, եթէ յաջո-
ղիմ լաւ բան է:

Թ. 33բ.— Խարբին, Կիր. 1 սեպտ. 1946:
Այսօր հոգեհանգստեան պաշտօն կատարեցինք
Չանչուն սպանուած ու մեռած հայերուն համար, ինչ-
պէս նաև Մաճկալեան Գրիգորի տիկնոջ համար, որ
Մանչուրիա մեռած է: Բաւական թուով օտարներ ե-
կած էին եկեղեցի:

Թ. 38ա.— Խարբին, Գշ. 10 սեպտ. 1946:
Գուրգէն Ասերեանցին հետ միասին գնացինք Մետ-
րոպոլիտ Նեստորի մօտ. շնորհատրելու համար իր
Մետրոպոլիտութեան և էքզարքութեան աստիճաննե-
րուն կոչուելը:

Թ. 49ա.— Խարբին, Դշ. 2 հոկտ. 1946:
Այսօր ինծի այցելութեան եկաւ ռուսաց Դիկանդր
նորած եպիսկոպոսը իր սարկաւազին հետ միասին:

Թ. 49բ.— Խարբին, Եջ. 3 հոկտ. 1946:
Երեկոյան հաւաքուեցան երիտասարդները, որոշելու
համար յառաջիկային ազգային մշակոյթի տօնին առ-
թիւ կատարուելիք երեկոյթի ծրագիրը:

Թ. 59ա.— Խարբին, Գշ. 22 հոկտ. 1946:
Չանչունի հայերը նեղ դրութեան մէջ են:
Թ. 65ա.— Խարբին, Կիր. 3 նոյեմբեր 1946:

Պատարագի ընթացքին քարոզեցի «Ուկրաինայի լեռուք
առաջնորդաց ձերոց» բնաբանի վրայ:

Պատարագէն ետք ունեինք հանդէս Թարգմանչաց
յիշատակին: Խորհրդային փոխ հիւպատոսները եկած
էին, երկու հոգի, Խորհրդային ակումբի ընդհանուր
նախագահը, ուղբանացիներու, վրաց և հրեից գա-
ղութներու նախագահները:

Հանդէսը լաւ անցաւ:
Թ. 73բ.— Խարբին, Դշ. 20 նոյեմբեր 1946:
Նամակ մը գրեցի անգլիերէն Մուկտէնի անգլիա-
կան հիւպատոսին, որ օգնէ ինծի Շանկիայ երթալու
համար ասկէ:

Թ. 76ա.— Խարբին, Բշ. 25 նոյեմբեր 1946:
Այսօր Նեստոր Մետրոպոլիտէն նամակ մը ստացայ
Կարապետ Ղազարեանի աճիւններու փոխադրութեան
խնդրոյն վերաբերմամբ:

Թ. 80ա.— Խարբին, Գշ. 3 դեկտ. 1946:
Աշոտ Տէր Յակոբեանը եկաւ, միասին գացինք գե-

րեզմանատունը, հոն տեսանք մեզի սահմանուած գե-
րեզմանատան բաժինը:

Թ. 81բ.— Խարբին, Ուր. 6 դեկտ. 1946:
Նիւ Եօրք ազգերու ժողովը շատ յաջողութեամբ
յառաջ կերթայ առայժմ, ռատիոյի տեղեկութեանց հա-
մաձայն:

Թ. 101բ.— Խարբին, Դշ. 15 յունուար 1947:
Երեկոյան տիկինները հաւաքուեցան, պատրաստու-
թիւն տեսնելու համար ամսու 19-ին Կաղանդի ծառ
պատրաստելու համար: Տրամադրութիւնս աղէկ չէր:
Յուշուած կերպով մի քանի խօսք ըրի հայ տիկնանց,
որ անտարբեր են իրենց աղքատներուն հանդէպ:

Թ. 103բ.— Խարբին, Կիր. 19 յունուար 1947:
Պատարագէն ետք սարքած էին Կաղանդի ծառ
փոքրերուն համար, բաւական մարդիկ եկած էին:

Թ. 110բ.— Խարբին, Կիր. 2 փետր. 1947:
Այսօր Պատարագ չունեինք, որովհետև վառելիք
չունեինք տաքցնելու համար եկեղեցին:

Թ. 114ա.— Խարբին, Կիր. 9 փետր. 1947:
Ռուսաց Տէր Նիկողոս քահանան այսօր վախճա-
ւած էր, որը իմ բացակայութեանս (այսինքն արգի-
ւափակման տարիներին—Ն. Մ.) մեր ննջեցեալները
կը թաղէր, զացի, հոգոց ըսի իր դազալոյն վրայ:

Թ. 116ա.— Խարբին, Եջ. 13 փետր. 1947:
Կէսօրէն ետք ունեինք (ք) երգեցողութեան և «Արջին
մալալան»-ի փորձը:

Թ. 117բ.— Խարբին, Կիր. 16 փետր. 1947:
Այսօր յուլարկատրութիւն ունեինք առտուն ժամը
10-ին Յովհաննէսեան Ռաֆայէլին. թաղումէն ետք
զացինք իր տունը:

Կէսօրէն ետք ներկայացուցին «Արջին մալալան»
օբերան տեղւոյն երիտասարդ ուժի կողմէն, բաւ-
ական յաջող կերպով: Բաւական ժողովուրդ եկած էր:
Տրամադրութիւնս մի քիչ լաւ էր:

Թ. 121ա.— Խարբին, Կիր. 23 փետր. 1947:
Այսօր դարձեալ կար ներկայացում անցեալ կիրակ-
ուան պէս, բաւական ժողովուրդ եկած էր:

Թ. 132բ.— Խարբին, Գշ. 18 մարտ 1947:
Երեկոյան Առիւծեանը եկաւ և իրեն տուի երկու
ծննդեան վկայականներ, իր որդւոց համար, Արա-
մայիսի և Լևոնի (343 և 344) թիւերով:

Թ. 133բ.— Խարբին, Եջ. 20 մարտ 1947:
Այսօր գրեցի երկու նամակներ Տիգիքար, մին Մ.
Իշխանեանին, միւսը Չուիցերեանցի միս (ի) ունէրի մը
Հայր Դէպուրին, որը հետս միասին նստած էր Մուկ-
տէն:

Թ. 134բ.— Խարբին, Եր. 22 մարտ 1947:
Չինացի գող մը եկաւ այսօր դուրսը փռուած շո-
րերը սկսած էր հաւաքել, դուրս վազելս տեսնելուս
պէս փախաւ:

Թ. 156բ.— Խարբին, Բշ. 5 մայիս 1947:
Սովեթական հիւպատոսարանէն ինծի կանչեցին և
յանձնեցին ինծի Վեհափառ Հայրապետէն եկած Սըր-
բատառ Կոնդակներն և նամակը, որը վիս շատ ու-
րախացուց:

Թ. 159բ.— Խարբին, Կիր. 11 մայիս 1947:
Եկեղեցին պատրաստեցի, ժամը 9.15-ին սկսանք

Պատարագի: Հանգստեան պաշտօն կատարեցի հանգուցեալ պատրիարքաց Երուսաղէմի Մեսրոպ արքեպիսկոպոսի և Կ. Պոլսոյ Մեսրոպ արքեպիսկոպոսին համար:

Կարդացի Վեհափառ Հայրապետին Տ. Տ. Գեորգ Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի անդրանիկ կոնդակը: Ժողովուրդին տպատրուքինը շատ աղէկ էր:

Թ. 160ա.— Խարբին, Բշ. 12 մայիս 1947:

Այսօր նամակ մը գրեցի Վեհափառ Հայրապետին: Երեկոյան երիտասարդները եկան. փորձ ունէին Անուշ օրերայի:

Թ. 165ա.— Խարբին, Եշ. 22 մայիս 1947:

Այսօր Համբարձման տօնն էր: Պատարագի ընթացքին կարդացի Վեհափառ Հայրապետի Կոնդակը, Հայրապետական Աթոռոյ Սիսէն Էջմիածին փոխադրուելու 500-ամեակին առթիւ:

Թ. 166բ.— Խարբին, Կիր. 25 մայիս 1947:

Երեկոյան ժամը 5-ին ունէինք թէյասեղան իմ Խարբին գալուս տաս տարուան առթիւ:

Ամբողջ հայ գաղութը ներկայ էր: Ներկայ էին նաև տեղոյս Ռուսաց Միթրոպոլիտ և Էքզարխ Գեոր. Նետտոր և Գեոր. Նիքանտոր եպիսկոպոսները, ուրիշ երկու քահանայք, ինչպես նաև տեղոյս Ռուսական հիւպատոսարանի երկու ներկայացուցիչներ, Ռուսական գլուպի ընդ. քարտուղար և լրագրութեան ներկայացուցիչներ: Մինչև ուշ ժամանակ այստեղ էին:

Թ. 176ա.— Խարբին, Ուր. 13 յունիս 1947:

Ռուսական լրագրի աշխատակիցը եկաւ այսօր իրեն

տուկնք տեղեկութիւններ Էջմիածնի Կաթողիկոսութեան ընտրութեան մասին:

Թ. 190բ.— Բարեմ, Եր. 12 յուլիս 1947:

Յուլիս 12-էն մինչև օգոստոս 11-ը ապրեցանք իբր իբր Սերկէյ Յովհաննէսեանենց մօտ, որը իր ազնիւ տիկնոջ՝ Սոֆիայի հետ միասին ամէն կերպ աշխատեցան մեզի գոհ թողուլ:

Թ. 191ա.— Օգոստոս 11-ին Բշ. օրը կէսօրէն ետք ժամը 2-ին Թադոս Գրիգորիչին հետ միասին շոգեկառք նստեցանք դէպի Խարբին, սկսելու համար մեր սովորական կեանքը: Ամբողջ գիշերը անցուցինք շոգեկառքի մէջ անքուն:

Թ. 216բ.— Խարբին, Դշ. 1 հոկտ. 1947:

Երեկոյան ժողով ունէինք, ժողովականները բոլորն ալ ներկայ էին: Կանոնագրի ընթերցումը տեղի ունեցաւ, որոշուեցաւ որ Կիրակի օրը ընթերցուի յականչս ժողովողեան:

Թ. 223ա.— Խարբին, Գշ. 14 հոկտ. 1947:

Երեկոյան ժողով ունէինք, հոգաբարձութեան նոր անդամներու ընտրութեան: 12 հոգիէն միայն 9 հոգի ներկայ էին: Ընտրուեցան վարիչ մարմնոյ անդամներ՝ Զ. Ավետիքով, Ս. Էլօեան, Ա. Իշխանեան, Հ. Էլխասեան և Մ. Պօղոսեանը:

Թ. 229ա.— Խարբին, Կիր. 26 հոկտ. 1947:

Պատարագէն ետք ունէինք պաակադրութիւնը Արտաշէս Յովհաննէսեանի ընդ օրդ. Աշխէն Մնացականեանի: Մինչև ժամը 10-ը այնտեղ էինք:

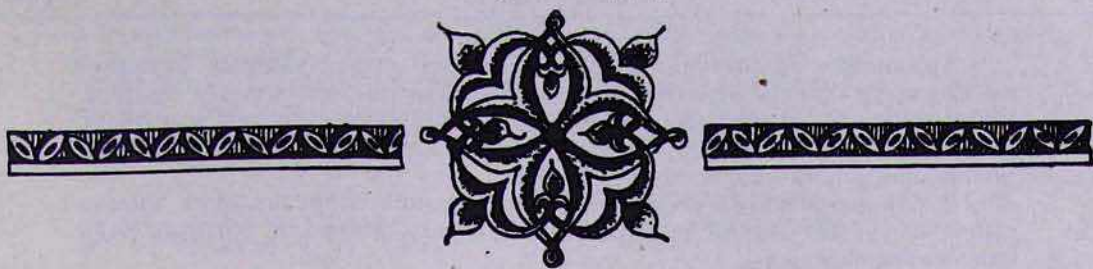
(Շարունակելի)

ՈՒՂՂՈՒՄ

«Էջմիածին» ամսագրի 1984 թ. Է—Ը—Թ միացյալ համարի 81-րդ էջի առաջին պարբերությունը կարդալ. «Բունոս Արեւի «Արմենիո Արխեմիսինա» վարժարանը կառուցվել է բարերարությամբ հայապգի Պողոս Արպումանյանի և նվիրվել տեղի պետական իշխանությանը»:

Այս առթիվ խմբագրությունս իր հարգալից ողջույնն է հայտնում Մայր Աթոռի բարերարներ տեր և տիկին Մեծատուրյաններին ի Բունոս Արեւ:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ПРИВЕТСТВИЕ ХРИСТОМ ЗАПОВЕДАННОЇ ЛЮБВИ И
ПАТРИАРШЬЕ БЛАГОСЛОВЕНИЕ КАТОЛИКОСАТУ
КИЛИКИЙСКОГО ПРЕСТОЛА, ИЕРУСАЛИМСКОМУ
АРМЯНСКОМУ ПАТРИАРШЕСТВУ, АРМЯНСКОМУ
ПАТРИАРШЕСТВУ В ТУРЦИИ, АРХИЕПИСКОПАМ,
ЕПИСКОПАМ, АРХИМАНДРИТАМ, СВЯЩЕННИКАМ,
ЕПАРХИАЛЬНЫМ ЦЕРКОВНЫМ СОБРАНИЯМ, АРМЯНСКИМ
КУЛЬТУРНЫМ ОРГАНИЗАЦИЯМ И ПЕЧАТИ И ВСЕМУ
ВОЗЛЮБЛЕННОМУ ВЕРУЮЩЕМУ НАРОДУ АРМЯНСКОМУ

Армянский народ на своем бурном историческом пути еще раз увенчал победой чело свое по окончании второй мировой войны.

9-го мая 1945 года были разможжены семь глав гитлеровского чудовища благодаря объединенным героическим усилиям свободлюбивых народов и в особенности народов и народностей Советского Союза. Погибло 50 миллионов человек, из коих 20 миллионов—сыновья и дочери советских республик.

Наша мать-родина, наряду с русским народом и всеми братскими народами Советского Союза с той же самоотверженностью, с тем же вдохновением также пожертвовала святою кровью своих храбрых сыновей во имя великой победы Отечества.

Местоблюститель первопрестольного Эчмиадзина архиепископ Георг в своем историческом призыве 30 июля 1941 год, обращаясь ко всем армянам, как олицетворение совести его, бил в набат.

«Появилась новая грубая сила—германский фашизм—противник свободы и враг христианству..., несущий деспотизм, разрушитель материальных и культурных наследий народов. Именно эта грубая сила вероломно вторглась в нашу страну, неся смерть и разрушение. А архиепископ Гарегин Овсепянц из США 11 сентября 1941 г. с тяжелыми раздумьями отзывался на призыв первопрестольного Эчмиадзина: «И вот неожиданно Германия направляет свою силу на народ, который был полон жаждой мира.

...Тучи сгустились над нашей красивой и дорогой страной, которая озарена 20-летним миром. Эти тучи могут превратиться в штормовой град и разгромить нашу молодую республику. Вот почему мы озабочены положением нашего народа и озабочены наисерьезнейшим образом.

Пусть Господь считает достаточным все превратности, выпавшие на нашу долю.

Армянские воины участвовали почти во всех страшных битвах—от Киева до Керчи, от берегов Волги до Балтийского моря и до Берлина—с ясным сознанием того, что они защищают границы и свободу своей советской семьи, защищают честь и жизнь родины своей возрожденной нации—Советской Армении.

В борьбе союзных государств и движениях сопротивления многие сыновья нашей церкви и народа также пожертвовали жизнью ради спасительной победы.

Для Армении, в частности, решающее значение имело блестящая победа на берегах Волги, благодаря которой наша страна была избавлена от опасности вторжения с запада, где в полной боевой готовности многовековый наш враг ожидал исхода этой великой битвы, чтобы ворваться в Закавказье и в первую очередь уничтожить Восточную Армению. Герои, погибшие на берегах Волги, ценой своей жизни спасли также армянский народ и его отчизну.

Во имя победы в Отечественной войне все зарубежное армянство как один человек встало бок о бок со своими братьями и исполнило свой долг, принеся в дар советским Вооруженным силам танковые колонны «Давид Сасунский».

Победа открыла для Армении новые горизонты—как на пути развития экономики и градостроительства, так и науки и национальной культуры.

За прошедшие сорок лет в условиях мира и безопасности наш народ благодаря творческому гению и крепким рукам своих сыновей сумел поднять на новую высоту дело восстановления и расцвета своей родины.

Именно после войны Армения широко открыла двери перед своими сыновьями, скитавшимися по свету, благодаря чему свыше 150 тысяч армян переселились на родину, внося свой вклад в экономическое и культурное развитие страны. В течение сорока лет репатриация подарила родине около четырехсот тысяч граждан, тем самым способствуя росту населения на родине.

В дни празднования сороколетия великой исторической победы, мы возможно, с еще большей отчетливостью и душевным утешением осознаем и вкушаем бесконечное благо, предоставленное всем нам этой победой.

Сегодня подобает со смиренной признательностью воззвать к памяти всех известных и неизвестных героев Отечественной войны и молиться за просветление мужественных душ тех, кто пожертвовал своей жизнью за родину, за свободу и за вечную зарю будущей мирной и безопасной жизни.

В эти дни празднования сороколетия спасительной победы считаем долгом всех народов мира, всех больших и малых государств объявление войны вне закона и уничтожение всех её орудий смерти и разрушения, чтобы никогда не могло подняться голову всепожирающее губительное чудовище, называемое войной, и чтобы все поджигатели войны помнили Христову заповедь: «Возврати меч твой в его место, ибо все, взявшие меч, мечем погибнут» (Матф. 26, 52).

Мы, как Католикос Всех Армян, вдохновляемся и руководствуемся этим сознанием, ибо хорошо знаем, что пожар новой мировой войны в своем пламени уничтожит возрожденную и свободно развивающуюся нашу мать-родину вместе с более чем трехмиллионным ее населением.

Слава и благословение памяти героев, погибших в Отечественной войне!

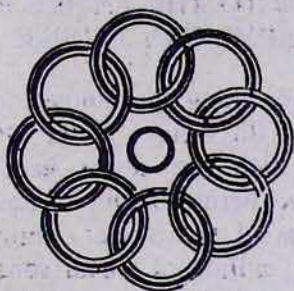
Слава и благословение возрождению нашей родины, ее героям созидательного труда, ее борцам за мир.

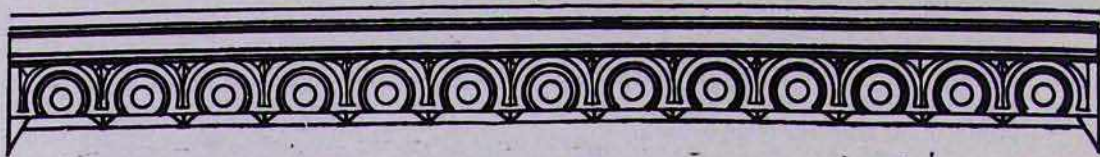
Сим посланием Нашим повелеваем в ближайшее к 9-му мая воскре-

сенье во всех армянских церквах святой литургией совершить заупокойные служения, дабы молитвой почтить память героев, павших в Отечественной войне, дабы молиться также за солидарность всех народов и за мир на всей земле.

«Потому что Бог не есть Бог неустройства, но мира. Так бывает во всех церквах у святых» (1-е Кор. 15, 33) и «Бог мира будет с вами» (К Филипп. 4, 9). Аминь.

ВАЗГЕН I КАТОЛИКОС ВСЕХ АРМЯН

GREETINGS OF CHRIST-GRANTED LOVE AND BLESSINGS TO
THE CATHOLICOS OF THE SUPREME PATRIARCHATE OF THE
GREAT HOUSE OF CILICIA, TO THE ARMENIAN PATRIARCHATE
OF JERUSALEM, TO THE PATRIARCHATE OF TURKEY, TO
ARCHBISHOPS, BISHOPS, VARTAPETS, PRIESTS, TO PARISH
CHURCH COUNCILS, TO ARMENIAN CULTURAL ORGANIZATIONS
AND THE PRESS AND TO THE ENTIRE BELOVED FAITHFUL
ARMENIAN PEOPLE

The Armenian nation, along the tempestuous road of its history, once more crowned itself with victory at the close of World War II.

On the 9th of May, 1945, the seven heads of the Hitler monster were crushed by the united heroic battles of freedom-loving peoples and particularly by the peoples of the Soviet Union. Fifty million people had fallen victims, twenty million of whom sons of Soviet republics.

Our motherland also, side by side with the Russian people and all of the Soviet brother nationalities, sacrificed, with equal selflessness and inspiration, the sacred blood of her courageous sons for the great victory of the fatherland.

Archbishop Gevorg, deputy of the Patriarchal Chair of St. Echmiadzin, had, on the 30th of July, 1941, addressed a historical appeal as an expression of the conscience of our people, to all Armenians alerting.

„A new brutal force has appeared, the German fascism, which is opposed to freedom, inimical to Christianity..., carrier of despotism, destroyer of material and cultural values created by nations. That very brutal force has treacherously invaded our land bringing ruin and death“.

And Archbishop Garegin Hovsepian had, on the 11th of September of the same year, echoed the appeal of the Mother Chair with intense anxiety.

„Unexpectedly Germany is directing its forces onto a people who is only yearning for peace.

... Clouds have piled up on the twenty-year-old peace-fully bright skies of our beautiful and beloved fatherland; those clouds can change into hail-storms and totally destroy our young self-governing democracy. That is why we are anxious about the plight of our people, most intensely anxious.

Let the Lord deem the calamities befallen us until the present enough“.

The Armenian combatants took part in almost all the battles from Kiev till Kerch, till the Volga and the shores of the Baltic Sea and till Berlin, with the clear knowledge that they were defending the frontiers and freedom of their Soviet family and that they were defending also the honour and existence of their reborn fatherland-Soviet Armenia.

Many sons of our church and people also sacrificed their lives in battles and opposition movements by allied States for a salutary victory.

The bright victory on the banks of the Volga was particularly fateful for Armenia, for it spared the country from aggression threatening also from the west, where our centuries-old enemy was waiting in readiness for the outcome of that big battle, to invade Transcaucasia and annihilate, first of all, East Armenia. The heroes sacrificed on the banks of the Volga saved also the Armenian motherland and the people at the cost of their lives.

For the sake of the victorious conclusion of the Patriotic war, the Diaspora Armenians also stood as one man by the side of their brothers of the fatherland and did their duty donating the „Sasoontsi Davit“ tank division to the Soviet forces.

On the 9th of May, 1945, history registered the greatest victory of all times at the cost of multimillion victims. To the extent that the war years had been full of suffering, to the same extent joyful was the world-startling victory which opened new horizons also for Armenia's unprecedented progress and ever new achievements and in economy and in town-building and on the way of the development of science and national culture.

During these recent forty years, in conditions of peace and security, our people has been able to raise to new peaks the reconstruction and flourish of the country through the creative genius and strong arms of its sons and daughters.

It was during the post-war years, too, that Armenia wide opened its gates before its children in emigration in different countries, hence more than one hundred and fifty thousand Armenians immigrated into the motherland, thus becoming, to a considerable extent, useful in the economic and cultural development of the country. Immigration in the course of the past forty years brought some four hundred thousand citizens into the fatherland, thus favouring the growth of the country's population.

In these days of solemn celebrations of the fortieth anniversary of the historical great victory, we possibly realize more clearly and through greater spiritual consolation the abundant good and the enjoyment thereof ensuing from that very victory.

It is becoming to invoke, with pious gratitude, the memory of all the known and unknown heroes of the Patriotic war and to pray for the eternal enlightenment of their valiant souls, since they sacrificed their lives for the sake of their country, freedom and ever-shining future, peaceful and secure life.

Truly, such was the conviction of those who survived forty years ago, that no war would ever darken the horizon of our Earth, that no

State would ever raise a sword against others, and that no mother would mourn the loss of her son. The oath of the United Nations' Organization was sealed with that dream and tenet.

We believe that in these days of the invocation of the fortieth anniversary of the slutary victory, it is the imperative duty of all peoples, of all great and small countries to outlaw war and to destroy all its implements of death and destruction so that the blood-thirsty and ruinous monster called war may never again be able to raise its head and so that all militarists may remember the message of Jesus, „Put up again thy sword into its place: for all they that take the sword shall perish with the sword“, (Matth. 26—52).

That message both inspires and guides us as the Supreme Patriarch and Catholicos of all Armenians, for we realize full well that a new world conflagration will annihilate in its flames our reborn and freely developing mother country with its over three million population.

One cannot be a servant of God and Church, one cannot be a son of the Armenian people and not perceive that horrible peril.

The safety of our motherland, the security of the inhabitants' lives and their peaceful existence are beyond any extrinsic considerations and ideological predilections.

We, with that consciousness, feel to be the follower of the mission of our magnificent patriarchs from Nerses Ashtaraketsi—the creator of a fatherland—until Patriarch Ormanian and Khrimian Hairik, until Gevorg VI and Garegin Hovsepiants; all of whom carried on, in the conditions of their times, the same sublime struggle for the safety of their people's lives, welfare and everlasting existence.

In our days, for the Armenian Church and the Armenian people „beyond anything“ is the prevention of the forces of war, general disarmament, the realization of world peace, and the solidary cooperation of all the countries under the light of justice and evangelical humanitarian principles.

Glory and blessing to the memory of the heroes fallen during the Patriotic war.

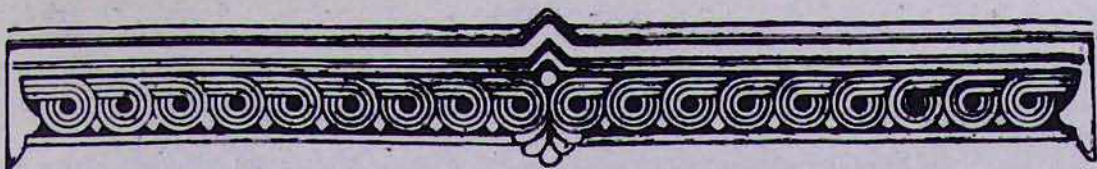
Glory and blessing to the rebirth of our motherland, to the heroes of her creative work and to the fighters of her peace.

By this our pastoral we instruct that on the Sunday nearest to the 9th of May of this year a holy Mass be officiated in all Armenian churches for the repose of the souls, a prayer be conducted for the memory of the heroes fallen during the Patriotic war, and also prayer for the solidarity of nations, and peace all over the entire world.

„God is not a God of confusion, but of peace; as in all the churches of the saints“ (First Corinth. 14—33), and „The God of peace shall be with you“ (Phil. 4—9).

Catholicos of all Armenians

Issued on the 3rd of January, 1985 A. D.

«ЭЧМИАДЗИН»
ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(ФЕВРАЛЬ—МАРТ 1985 г.)

1. Энциклика Католикоса всех армян Вазгена I по случаю 40-летия Великой Победы Советского Союза во второй мировой войне, 3 января 1985 г., № 1337 (стр. 3—6).

Русский перевод на стр. 91—93.

2. Редакционная—Таинство свв. Вартанидов (стр. 7—8).

3. Диакон Акоп Мартиросян — Торжества в первопрестольном Эчмиадзине по случаю дня свв. Вартанидов и тезоименитства Его Святейшества Вазгена I. Патриаршее слово по поводу этого праздника, 11 февраля 1985 г. (стр. 9—14).

4. Вачаган Оганесян — Стихотворение, посвященное памяти свв. Гевондидов (стр. 15—16).

5. Корреспондент — О присуждении ступени «верховный архимандрит» архимандриту Акопу Глнджян, члену Эчмиадзинской Конгрегации, местоблюстителю предстоятеля армянской епархии в Уругвае, 1—2 февраля 1985 г. (стр. 17—22).

6. Церковная хроника первопрестольного Эчмиадзина за февраль—март месяцев (стр. 23—26).

7. О награждении архиепископа Завена Чинчинян, предстоятеля армянской епархии Египта и всей Африки орденом св. Сергия Радонежского первой степени от имени главы Русской Православной Церкви Его Святейшества Пимена Патриарха Московского и всея Руси, 20 декабря 1984 г. Александрия. (Египет) — (стр. 27).

8. Церковно-религиозный, административный, строительный и финансовый отчет за 1984 г. епархиального совета

Араратской патриаршей епархии (стр. 28—29).

9. Проповедь, произнесенная архимандритом Акопом Глнджян, местоблюстителем предстоятеля армянской епархии Уругвая, в кафедральном соборе 27 января 1985 г. (стр. 30—31).

10. Саак Сукиасян — «Блаженны милостивые...» (стр. 32—33).

11. Рождественские торжества в армянской епархии Грузии, 18—19 января 1985 г. (стр. 34—35).

12. Священническое рукоположение в церкви св. Воскресения г. Сиднея, 26—27 января 1985 г. (стр. 35—36).

13. Месропуи Г. Месроп — Архиепископ Степаннос Овакимян—предстоятель Никомидии, затем и Болгарии (по случаю 50-летия со дня смерти) — (стр. 37—39).

14. Епископ Нерсес Позапалян—Раздумья о празднике Св. Рождества Христова (стр. 40—43).

15. Священник Нерсес Нерсесян—Значение Ветхого Завета в богословии апостола Павла (исследование) — (стр. 44—48).

16. Диакон Степан Карапетян — Монастырь св. Стефана в Ахдже (очерк) — (стр. 49—52).

17. Армен Ахназарян — Монастырь св. Фаддея (очерк) — (стр. 53—58).

18. Ю. А. Таманян — Восстановление церкви в Капутане (исследование) — (стр. 59—61).

19. Рафик Абгарян — Новоявленные надписи монастыря Гандзасара (исследование) — (стр. 62—64).

20. А. Кёшкерян — Ганцы и таги Нерсеса Благодатного (исследование, про-

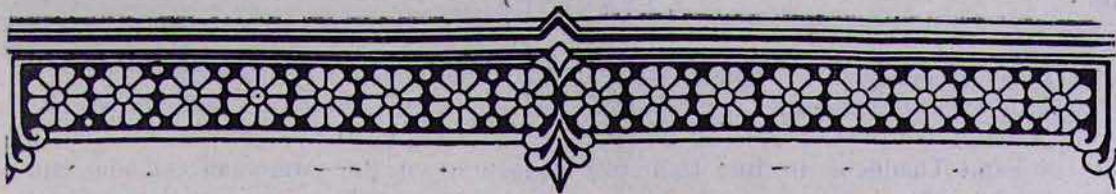
должение, начало в первом номере журнала «Эчмиадзин» за 1985 год) — (стр. 65—71).

21. Григор Брутян — Касательно некоторых вопросов армянского календаря (исследование, продолжение, начало в первом номере журнала «Эчмиадзин» за 1985 год) — (стр. 72—80).

22. Н. Тер-Микаэлян — Книгохранилище Первопрестольного Эчмиадзина (исследование) — (стр. 81—83).

23. Нубар Микаэлян — Новые рукописи, полученные в Первопрестольном Эчмиадзине (№№ 601—604) — (стр. 84—90).

"ETCHMIADZIN"

OFFICIAL JOURNAL OF HOLY ETCHMIADZIN
(FEBRUARY-MARCH 1985)

1. The encyclical of His Holiness on the occasion of the 40th anniversary of Soviet Union's great victory during the second World War, 3rd January 1985, No. 1337 (pages 3-6).

The English text on pages 94-96.

2. **Editorial**—The mystery of martyrdom of St. Vardan and his companions (pages 7-8).

3. **Deacon Hakob Mardirossian**—The celebration of Saint Vardan in Holy Etchmiadzin and the speech of His Holiness given on the occasion of the feast of this day, 11th February 1985 (pages 9-14).

4. **Vachagan Hovhannissian**—Poetry devoted to the memory of Holy Ghevondians (pages 15-16).

5. About the granting of the supreme doctoral degree to Rev. Hakob Kelendjian, the vicar of Uruguay's Armenian diocese, 1-2nd February 1985 (pages 17-22).

6. Divine liturgy services and sermons delivered in the Holy Cathedral and description of church festivities in the Holy See during the months of February and March (pages 23-26).

7. About the granting of the I order of St. Sergey decoration to Archbishop Zaven Tchintchinian, the primate of the Armenians of Egypt and all Africa, from

His Holiness Patriarch Pimen, the head of the Russian orthodox Church, 20th December 1984, Alexandria (page 27).

8. The annual religious, administrative, constructional and financial report of the diocesan council of Araratian Patriarchal diocese (pages 28-29).

9. The sermon of Rev. Hakob Kelendjian in the Holy Cathedral, 27th January 1985 (pages 30-31).

10. **Sahag Sookiassian**—"Blessed are the merciful..." (pages 32-33).

11. The festivities of Holy Christmas and Epiphany in the Armenian diocese of Georgia, 18-19th January 1985 (pages 34-35).

12. Ordination of priest in the Holy Resurrection Armenian Church at Sydney, 26-27th January 1985 (pages 35-36).

13. **Mesropoohy G. Mesrop**—Archbishop Stepannos Hovagimian primate of Nicomedia and afterwards of Bulgaria (on the occasion of the 50th anniversary of his death)—(pages 37-39).

14. **Bishop Nerses Bozabalian**—Reflections on Holy Christmas (pages 40-43).

15. **Father Nerses Nersesian**—The importance of the Old Testament for the theology of Apostle Paul (study)—(pages 44-48).

16. **Deacon Stepan Karapetian**—The

monastery of Aghchotz Saint Stepanos (outlook)—(pages 49—52).

17. **Armen Hakhnazarian**—The monastery of Saint Thaddeus in Iran (outlook)—(pages 53—59).

18. **Yoory A. Tamanian**—The restitution of the church of Kapootan (study)—(pages 59—61).

19. **Rafik Abgarian**—The newly found inscription of the monastery of Gandzasar (study)—(pages 62—64).

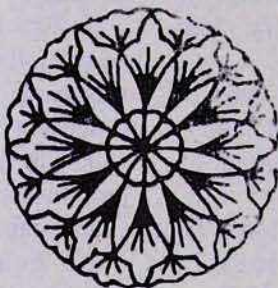
20. **A. Keushkerian**—The canticles and the hymns of St. Nerses Shenorhaly (stu-

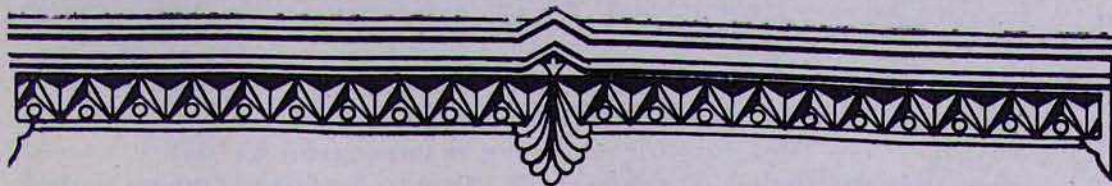
dy), continued from the January issue of „Echmiadzin“ journal)—(pages 65—71).

21. **Grigor Brootian**—About certain questions of the Armenian calendar (study, continued from the January issue of „Echmiadzin“ journal)—(pages 72—80).

22. **N. Der Mikaelian**—The department of manuscripts of the Mother See of Holy Etchmiadzin (study)—(pages 81—83).

23. **Nubar Mikaelian**—The list of the newly received manuscripts of the Mother See of Holy Etchmiadzin under the numbers of 601—604 (pages 84—90).

„ETCHMIADZINE“
ORGANE OFFICIEL DU SAINT-SIEGE D'ETCHMIADZINE
(FEVRIER-MARS 1985)

1. Encyclique No. 1337 de Sa Sainteté Vasken Ier publiée le 3 janvier 1985 à l'occasion du 40e anniversaire de la victoire de l'Union Soviétique remportée sur le fascisme en 1945 (pages 3—6).

Le texte anglais en pages 94—96.

2. **Editorial:** Le mystère du martyr de Saint Vartan et de ses compagnons (pages 7—8).

3. **Diacre Hakob Martirossian**—Célébration de la Journée de saint Vartan au Saint—Siège d'Etchmiadzine et allocution de Sa Sainteté prononcée à cette occasion (11 février 1985)—(pages 9—14).

4. **Vatchagan Hovhannissian** — Poème dédié à la mémoire des saints Ghévondian (pages 15—16).

5. Collation du degré de docteur majeur en théologie au Père Hakob Kelendjian, vicaire du diocèse des Arméniens d'Uruguay (1er février 1985)—(pages 17—22).

6. Brèves informations concernant la célébration des saintes messes, les sermons prononcés à cette occasion et d'autres cérémonies religieuses qui ont eu lieu dans la cathédrale de Saint—Etchmiadzine au cours des mois février-mars 1985 (pages 23—26).

7. Attribution de l'ordre de Saint Serge conféré par Sa Sainteté le patriarche Pimen, chef de l'Eglise orthodoxe russe, à Mgr. l'archevêque Zaven Tchintchinian, prélat des Arméniens d'Egypte et de toute l'Afri-

que (le 20 décembre 1984 à Alexandrie)—(pages 27).

8. Le rapport annuel du Conseil diocésain du diocèse d'Ararat sur ses activités religieuses, administratives et financières (pages 28—29).

9. Sermon du Père Hakob Kelendjian prononcé le 27 janvier 1985 dans la cathédrale de Saint—Etchmiadzine (pages 30—31).

10. **Sahak Soukiassian**—„Heureux les miséricordieux...“ (pages 32—33)

11. Célébration de la sainte Nativité et de l'Epiphanie dans le diocèse des Arméniens de Géorgie (18—19 janvier 1985)—(pages 34—45).

12. Ordination de prêtres dans l'Eglise arménienne de la Sainte-Résurrection à Sydney (26—27 janvier 1985)—(pages 35—36).

13. **Mesropouhie G. Mesrop**—La vie et les activités ecclésiastiques de l'archevêque Stépanos Hovakimian, ancien prélat des Arméniens de Nicomédie, puis de Bulgarie (à l'occasion du 50e anniversaire de sa mort)—(pages 37—39).

14. **Evêque Nersès Bozabalian** — „Réflexions sur la sainte Nativité“ (pages 40—43).

15. **Père Nersès Nersessian**—„L'importance de l'Ancien Testament pour la théologie de l'apôtre Paul“ (étude)—(pages 44—48).

16. **Diacre Stépan Karapétian** — „Le monastère de Saint—Etienne d'Aghtchots„ (pages 49—52).

17. **Armen Hakhnazarian** — „Le monastère de Saint—Taddée en Iran (pages 53—58).

18. **Youri A. Tamanian** — „La restitution de l'église de Kapoutan“ (étude) — (pages 59—61).

19. **Raphik Abgarian** — „Inscriptions récemment découvertes au monastère de Gantzassar“ (étude) — (pages 62—64).

20. **A. Keuchkérlian** — „Les cantiques et les hymnes de saint Nersès Chenorhalli“ — (suite et fin) — (pages 65—71).

21. **Grigor Broutian** — „Certains problèmes relatifs au calendrier arménien“ (suite et fin) — (pages 72—80).

22. **N. Ter — Mikaélian** — „Le département des manuscrits au Saint — Siège d'Etchmiadzine (pages 81—83).

23. **Noubar Mikaélian** — „Index des manuscrits reçus au Saint — Siège d'Etchmiadzine et placés sous les numéros 601—604 (pages 84—90).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ սրբատառ կոնդակը՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմում Սովետական Միության տարած Հաղթանակի քառասունամյակի առիթով	3
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ—Վարդանանց խորհուրդը	7
ՀԱԿՈՒ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ—Սրբոց Վարդանանց տոնակատարությունը և Վեհափառ Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձը Մայր Աթոռում	9
ՎԱԶԱԳԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ—Անձինք	15
ԹՂԹԱԿԻՑ—Ծայրագույն վարդապետական աստիճանի ավարտություն	17
ՄԱՅՐ ԱՌՈՒՌԻՄ—Եկեղեցական բեմ, լուրեր	23
Եզիպտոսի և Աֆրիկայի հայոց առաջնորդ Ս. Չավեն արքեպ. Չինչիյանին Սուրբ Սերգեյ Ռադոնեցսկու շքանշանի ավարտությունը	27
Հաշվետվություն Արարատյան հայրապետական թեմի թեմական խորհրդի հոգևոր-կրոնական, վարչական, ջինարարական և ֆինանսական գործունեության—1984 թվականի	28
Ուրուգվայի հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ Ս. Հակոբ վարդապետ Գլընձյանի քարույր Մայր տաճարում	30
ՍԱՀԱԿ ՍՈՒՔԻԱՅԱՆ—Քարույր	32
Վիրահայոց թեմում	34
Քահանայական ձեռնադրություն Սիրենյի Ս. Հարություն եկեղեցում	35
ՄԵՍՐՈՂՈՒՇԻ Գ. ՄԵՍՐՈՂ—Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Հովակիմյան՝ Նիկոմիդիո, ապա և Բուզարիո առաջնորդ	37
ՆԵՐՍԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊՈԶՊԱՆՅԱՆ—Մտորումներ Սուրբ Ծննդյան տոնի առթիվ ԴՈԿՏ. ՆԵՐՍԵՍ ՔԱՀԱՆԱ ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ—Հին Կտակարանի նշանակությունը Պողոս առաքյալի աստվածաբանության համար	40
ՍՏԵՓԱՆ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ—Աղջոց Սուրբ Ստեփանոսի վանքը	44
ԱՐՄԵՆ ՀԱՆՆԱԶԱՐՅԱՆ—Սուրբ Թադեի վանքը	49
ՅՈՒ. Ա. ԹԱՄԱՆՅԱՆ—Կապուտանի եկեղեցու վերականգնումը	53
ՌԱՖԻԿ ՍՈՒՐԵՆԻ ԱԳԱՐՅԱՆ—Գանձասարի վանքի նորահայտ արձանագրությունը	59
Ա. ՔՅՈՇԿԵՐՅԱՆ—Ներսես Ընդհալու գանձերն ու տաղերը	62
ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏՅԱՆ—Հայոց տոմարի որոշ հարցերի մասին	65
Ն. ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ—Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ձեռագրատունը	72
Յուզակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի	81
Энциклика Католикоса всех армян Вазгена I по случаю 40-летия Великой Победы Советского Союза во второй мировой войне	84
The encyclical of His Holiness on the occasion of the 40th anniversary of Soviet Union's great victory during the second World War, 3rd January 1985	91
„Эчмиадзин“ официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	94
„Etchmiadzin“ official journal of Holy Etchmiadzin	97
„Etchmiadzine“ organe officiel du Saint-Siege d'Etchmiadzin	99
	101

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԷԶՄԻԱԾԻՆ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie, URSS

Հանձնված է արտադրության 14.02.1985 թ.: Ստորագրված է տպագրության 25.03.1985 թ.: Տպագրական 6,5 մամուլ+3 ներդիր, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 134:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան, 1985 թ.

